

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Erik B. Nissen og Karl Rønne

SLAGELSEEGNEN

Udgivet af Slagelseegnens Kulturkreds 1972

SE i Sædland,
andre Side A^o 1755.

5. lille Antvorskov-gaard, 6. Vejen til Antvorskov Slott

Kort Johan

Danskernes Historie Online
Bibliotek

Udgivet af Slagelseegnens Kulturkreds 1972 ©

I kommission hos Stenbæks Boghandel, Slagelse.

Tilrettelægning og trykning:
Stubtoft junr., Høng.

Skrift: 10' mager Baskerville.

ISBN 8799712105.

Tekstforfattere: Erik B. Nissen og Karl Rønne. Redaktion og billedtekster: Karen Margrethe og Jørgen Kanding. Fotografering: Lesley Allen, Jørgen Kanding og Peter Stubtoft. Tryk: Stubtoft junr., 4270 Høng.

Copyright: Slagelseegnens Kulturkreds, Centralbiblioteket,
4200 Slagelse. 1972.

Omslag: Stik af Slagelse efter J. J. Bruuns Novus Atlas 1761.

SLAGELSEEGNEN

Erik B. Nissen og Karl Rønne

SLAGELSEEGNEN

Egnens historiske minder fra fortid til nutid

Udgivet af Slagelseegnens Kulturkreds 1972

I kommission hos Stenbæks Boghandel, Slagelse

INDHOLD

	Side
Indholdsfortegnelse	4
Forord	5
Landskabet	7
Undergrunden 7 - Istiden 7	
Oldtiden	9
Oversigt 10 - Yngre stenalder 11 - Bronzealderen 11 - Jernalderen 12 - Et museum på Slagelseegnen 15 - De ældste sproglige minder 15 - Landsbyen ved oldtidens op-hør 16	
Middelalderen	17
Landsbykirker 18 - Helligkilder 27 - Borg og kloster 33 - Kors 36 - Tingsteder 36	
Tiden til omkring 1800	39
Landsbyen 39 - Skolevæsenet 41 - Herregårde 43 - Kon-gens vildtbaner 46 - Alfærvej og kongevej 47 - Slagelse-egnens skove 49 - Teglværker og fajancefabrik 49 - Sagn og overtro 50	
Tiden efter 1800	53
Landsbyen 53 - Trafikforbindelser 57 - Andelig udvik-ling 59	
Nekrolog over Erik B. Nissen	68
Litteraturliste	70
Register	73

FORORD

I 1968 udsendte Slagelseegnens Kulturkreds »Slagelsebogen«, der fik en god modtagelse og hurtigt blev udsolgt. Ved et møde i Kulturkredsen i 1970 fremsatte overlærer Harry Eskildsen et ønske om, at der også blev udarbejdet en bog om Slagelseegnens historiske minder. Kulturkredsens bestyrelse fandt ideen god og overdrog opgaven til fhv. højskoleforstander Erik B. Nissen, der senere indgik et samarbejde med lærer Karl Rønne.

Bogen henvender sig til folk, der gerne vil vide noget mere om Slagelseegnen og dens historiske minder. Ved Slagelseegnen forstås området omkring Slagelse i en radius af ca. 12 km.

En stor del af bogens oplysninger er hentet fra Traps »Danmark« og »Danmarks kirker«, samt »Arbøger for Historisk Samfund for Sorø amt«. Endelig er Fritz Jacobsens papirer på Lokalhistorisk Arkiv i Slagelse benyttet.

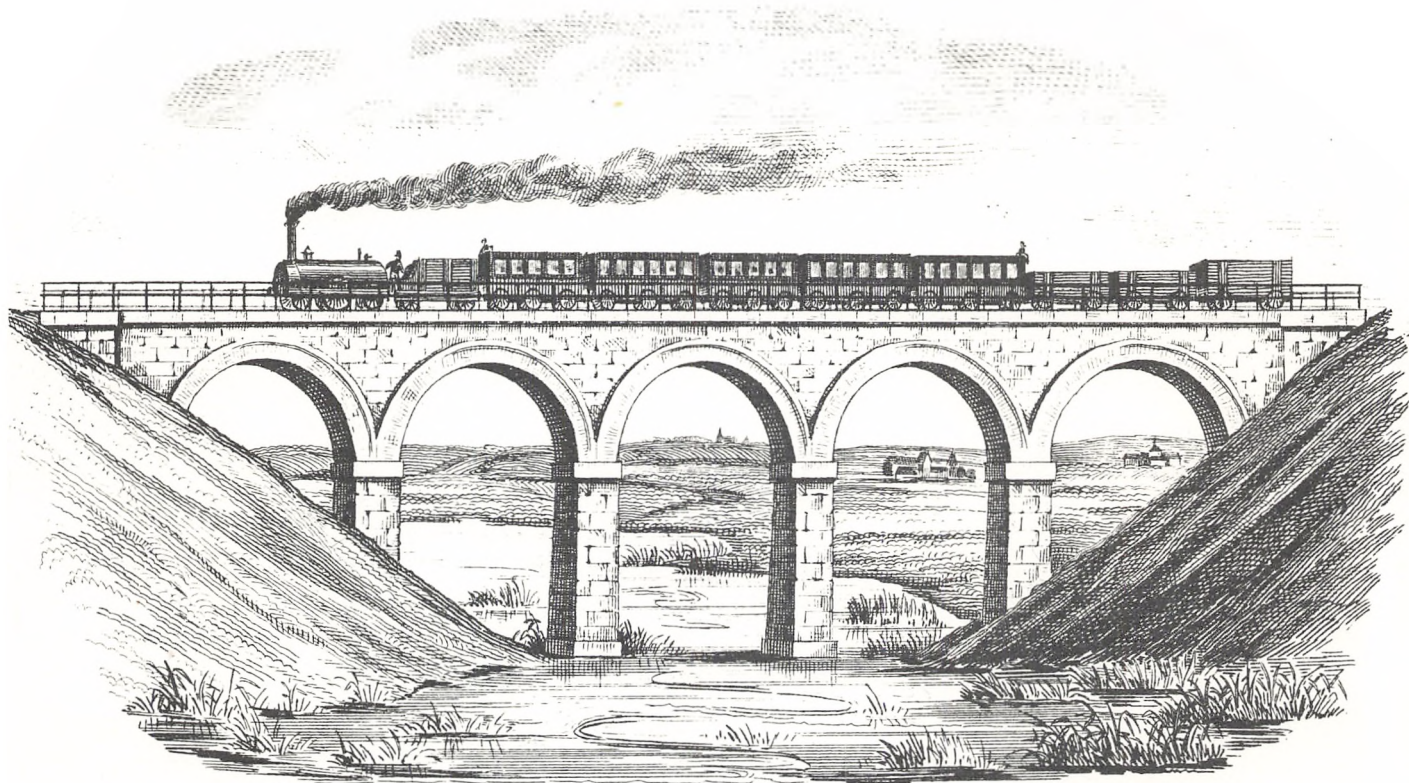
Det er Kulturkredsens håb, at bogen vil bidrage til at øge interessen for den historie, som egnen rummer så mange minder om.

Ved Erik B. Nissens død i 1972 var manuskriptet endnu ikke helt færdigt. Kulturkredsens bestyrelse overlod da den endelige redaktion til Karen Margrethe og Jørgen Kanding.

Kulturkredsen takker alle, som har medvirket ved bogens udgivelse.

JOHN ANKER JENSEN

formand for Slagelseegnens Kulturkreds.

VIADUCT OVER VLAARBY - DALEN.

LANDSKABET

Slagelse er det vestlige Sjællands centrum. Historien godtgør det, idet Nationalmuseets udgravninger i 1969 af Skt. Mikkel's kirkes undergrund ved de rigelige fund af stolpehuller viste, at kirkebakken fra hedensk tid har været rets- og måske offersted for et større område. Også et blik på vore dages landkort viser det, for i Slagelse mødes 8 store landeveje, der samler trafikken og spreder den igen ud over oplandet.

Lige syd for byen hæver sig et brat bakkedrag med højdepunkt i Hashøj, den ene af Slots Bjergby-højene, der er Slagelse herreds højeste punkt, 93 m. o. h. Herfra har man et vidt udsyn over Slagelses omegn i en omkreds af 10–15 kilometer.

Sydpå sænker det aflange bakkedrag sig i vekslende højdepunkter, der giver plads for landsbybebyggelser, ned mod Helligkorskirken's tårn i Boeslunde, og bagved ligger Stignæs' mange skorstene. Mod vest ser man ud over Korsør nor, og langs Storebæltskysten strækker det lave kystområde sig let skrånende ind mod den vældige længdedal i syd-nordgående retning om Bjerge å—Vårby å. Denne dal hæver sig lige vest for Slagelse brat op ved Vårby bakke og Slots Bjergby-højene fra 1—2 m. o. h. til hen imod 100 m. o. h. Nordpå følger øjet Storebæltskysten med fremspringet ved Reersø helt op til olieraffinaderiets skorstene ved Kalundborg og ind over landet, der skråner ned mod Tissø og Åmosen.

Endelig øst om byen breder skovområdet sig vifteformet ud mod Sorø og Tystrup sø, fra Lystskoven og Nykøbbel over til Vedsø Vang i nord og Kirkerup Skov i syd med flere højdepunkter i det vekslende terræn. Omkring Harrested å og Lindeså nærmere Slagelse ligger et mere uroligt landskab, der skylder de mange kilder sin nuværende udformning.

Med landbrugets indførelse i yngre stenalder begyndte opdyrkningen af dette naturlige skovlandskab, som dermed fra et naturlandskab mere og mere tog form af et kulturlandskab. Først efter landboreformerne blev det imidlertid et udpræget landbrugslandskab, og i nyeste tid begynder også industrien at præge det og dermed forureningen med dens stigende krav på opmærksomhed.

UNDERGRUNDEN

I foråret 1959 foretog Danish American Prospecting Company sin sidste dybdeboring, af ialt en snes her i landet, tæt syd for Slagelse, ved landsbyen Harrested. Herved har man fået et godt kendskab til områdets undergrund. Henved 100 m moræneaflejringer dækker det næsten 1 km tykke kalk- og kridtunderlag, og i en dybde af ca. 2.250 m fandtes saltsten i omkring 400 meters tykkelse. Der blev også fundet spor af olie, men i så tætte stenarter at en udnyttelse er udelukket. Imod slutdybden fandt man lag, der nøje svarer til den bornholmske Neksøsanden. Det er den eneste boring i landet, der har vist disse lag. Slutdybden blev 2.971 m, den trediestørste i vort land.

ISTIDEN

Overfladens bølgende bakkedrag består næsten overalt af frugtbar, mulddækket moræne, overvejende ler tilfældigt sammenblandet og sammenhobet med større og mindre sten. Landskabet bærer ikke som Odsherred det typiske præg af sin oprindelse, skabt som det er af istidens indlandsis og under dens afsmeltning, som fandt sted for 12—15.000 år siden. Den gletschertunge, som dækkede Vestsjælland i den sidste istid, har fulgt Østersøen og er trængt frem over landet sydfra. Den benævnes Storebæltsgletscheren. Fra sit udgangspunkt og sin fremtrængen gennem Østersøen har den medført klippeblokke og sten fastfrosset i sin bund, og ved afsmeltningen er dette materiale blevet spredt ud over landskabet. Disse isens aflejringer kaldes moræne, et sydfransk ord for gletscheraflejringer. Stenene er et klart bevis for isens bevægelser. Fra Østersøens bund stammer rød og brun Østersøkvartsporfyr, som endnu danner klippebund dér. Granitter og Neksøsanden stammer fra isens bevægelse over Bornholm og de mange kridtforekomster og flintesten fra isens oprodning i undergrunden ved Møn og Stevn. Vårbyå-dalen er dog et ret tydeligt udtryk for istidens landskabsdannende kræfter. Den vældige fure i Vestsjælland står i stærk modsætning til det temmeligt beskedne vandløb, som nu gennemstrømmer den. Denne fure er da også dannet af en stor smeltevandsflod, idet gletscheren, der har dækket Vestsjælland i kilometertykke lag, smeltede bort.

Ved landsbyen Harrested ca. 4½ km sso for Slagelse udførte Danish American Prospecting Co. i 1959 en dybdeboring, som har givet kendskab til Slagelseegnens ældre geologiske formationer.

Under sit løb har floden hist og her afsat lagdelt grus og sand som åsbanker i dalbunden. De kan spores øst om Trelleborg over Vemmelev, Gerlev, Fårdrup og videre sydpå. I Vestsjælland er de dog næsten alle steder bortgravet eller overpløjet. Dele af dem kan dog endnu tydeligt ses i åsbankerne vest for Gerlev, hvor de ligger i et fredet område. Også Tudeå løber i en tidligere smeltevandsflod og viser ved Blæsing og Øster Stillinge lignende åsstrøg som Vårby å, inden de to åer forener sig i udløbet ved Næsbystrand. Tilsvarende dannelser kan iagttages ved Gudum å, der også en kortere tid har været smeltevandsflod.

Storebæltsgletscheren har ellers kun efterladt sig mindre fremtrædende linier i terrænet, idet den temmelig jævnt er smeltet hen uden afbrydelser. Et par stilstandslinier har dog sat spor i landskabet. Den ene fra Reersøs fremspring i Storebælt over Dalby og Drøsselbjerg bakker nordøst om Slagelse over til skovområdets højdepunkter. En anden kan efterspores over Sprogø, Halsskov ned over Boeslunde og nord om Skælskør til Tjæreby.

Det, der har givet området dets præg af uoverskuelighed
8 som istidslandskab, er, at isen her hovedsagelig er smeltet

hen som »dødis«. Herved forstås større eller mindre ismasser, som kom ud af forbindelse med den bevægede, levende isrand. Sådanne ispartier, efterladt ved isens tilbagetrækning, lå ubevægelige, måske dækket af tykke jordlag, så de kun svandt langsomt ved bortsmeltning og fordampning.

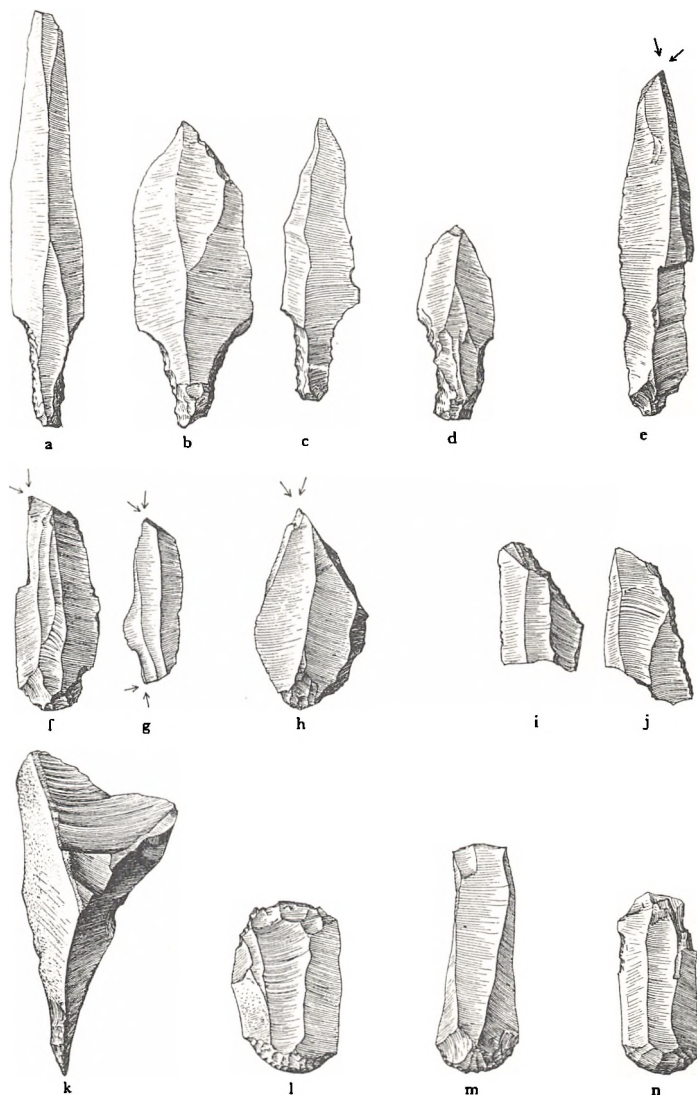
Dødisterrænet fremtræder med en småbakket overflade med talrige afløbsløse lavninger, hvor en ismasse er smeltet senere bort og har efterladt en fordybning. Småsøerne i Slagelse Lystskov er sådanne »dødisøer«. Karakteristisk for dødisområdet er også »fladbakker«, som findes i mængde inden for Slagelses omegn. Det er fladtoppede bakker, der er opbygget af lagdelt ler eller fint sand, som er aflejret i issøer, der på siderne har været begrænset af dødisvægge, men som dog har givet smeltevandet mulighed for gennemstrømning. Ved bortsmeltningen er disse lagdelte aflejringer sunket ned over landskabet som flade bakker. I egnen mellem Tystrup sø og Slagelse forekommer der flere fladbakker, således Oldebjerg (83 m), Vættebjerg (93 m) og Østerbjerg (88 m). Antvorskov bakke er af samme oprindelse og har ligesom flere andre givet anledning til teglværksindustri på grund af den naturlige forekomst af slæmmet ler.

OLDTIDEN

Indenfor Slagelseområdet er fundet minder, som stort set dækker alle oldtidens væsentlige perioder, fra Brommefundets rester af de første rendyrjægeres strejftog og op gennem årtusinderne til vikingekongens krigerlejr ved Trelleborg, da den egentlige Danmarkshistorie begynder.

Når man ad vejen fra Slagelse til Holbæk passerer Glarmosen lige før Bromme mølle lidt vest for vejen, er man ved Danmarks ældst kendte boplads, hvor en lille flok rendyrjægere har fristet en usikker tilværelse, da en mildning, Allerødtiden, i det polare klima en kort tid lokkede rendyret og dermed også mennesket nordpå. Primitive flintsager er de eneste sikre spor i stedets tynde kulturlag, økse finder man ikke, men enkelte knoglerester viser, at vildhest, bæver, jærv og svane har været jaget. En forsigtig sammenligning med nutidens kanadiske eskimoers levevilkår viser, at Danmark i hine fjerne tider kunne føde ca. 120 mennesker, så det er noget af et lykketræf endnu i dag at finde disse omstrejferes spor.

Det var cand. jur. Erik Vesterby, som en forårsdag i 1944, da han søgende vandrede over markerne vest for *Bromme*, bemærkede en pilespids af ganske særegen udførelse, og ved sit fund gav anledning til en undersøgelse af Nationalmuseet, som satte kendskabet til vore forfædres liv flere tusinde år tilbage i tiden. Fundstedet er nu fredet under pløjelaget. *Mullerup mose* har i beboelsetiden 3—4000 år senere end Bromme været omkranset af fyrreskov, og på et par småholme har *Maglemosefolket* rejst deres hytter. Moselagene har været mere skånsomme overfor bensager end jordlagene ved Bromme. Der blev fundet så rigelige mængder, at man endogså en tid mente, at man stod overfor en hidtil ukendt kultur, som benævntes »benalderen«. Egentlig var det også et par bensager, nogle »hæklenåle«, som en skolepige fra sin fader medbragte til skolens samling, der ledte på sporet. Lærer M. J. Mathiassen forstod, at det måtte være oldsager, og med spaden på nakken og med alle skolebørnene begav han sig ud til det tørveskær, hvor pigens fader arbejdede. Her fandt de snart flere lignende benspidser, en mængde dyreben, ja, et vældigt uroksehorn blandt nøddeskaller, trækul og flintafslag.

Udvalg af flinteredskaber fra bopladsen ved Bromme. a-d skafttungetspidser; e-h stikler (e midtstikkel af flække, f-g kantstikler, h midtstikkel af spån); i-j flækkeknive (afbrudte forender); k bor; l-n skrabere (l skiveskrabere, m-n flækkeskrabere). Efter Th. Mathiassen.

SLAGELSEEGNENS BETYDELIGE OLTIDSFUND

periode år	fundets art	findested	hjemsgn	Nationalt museet: rum, skab*,
<i>Ældre stenalder**)</i> omtr. 9000 f. Kr.	Danmarks ældste boplads. toradet renharpun.	Glarlose Skafttelev	Bromme Nordrupvester	1,16 1,15
<i>Maglemosetid:</i> 8000—5000 f. Kr.	boplads. boplads. boplads.	Mullerup Toelstang Tjørnelunde	Drøsselbjerg Gierslev Finderup	1,1—9
<i>Ertebølletid:</i> 5000—3000 f. Kr.	boplads. boplads. grav.	Tudeåudløb Frølund Korsør nor	Kr. Stillinge Tårnbor Korsør	2,12
<i>Yngre stenalder:</i> 3000—1500 f. Kr.	21 flækker af samme blok, de smukkeste kendte. grav, dysseflaske. boplads, jættestuetid. boplads, jættestuetid. offerplads, jættestuetid. boplads. boplads. boplads. boplads.	Høng mose Grøfte gårdtomter Trelleborg Sørbylille Tjæreby St. Valby	Finderup Kindertofte Hejninge Hejninge Sludstrup Tårnbor Drøsselbjerg Gudum St. Mikkel's Idsg.	3, 4, 6, 8,
<i>Ældre bronzealder:</i> 1500—900 f. Kr.	2 økser og et køllehoved. bælteplade, armringe. halskrave, armringe m.m.	Svenstrup	Fårdrup Tårnbor Ørslev	9, 9,7 9,7
<i>Yngre bronzealder:</i> 900—400 f. Kr.	grav m. helleristning. 6 guldkar. 2 lur. lurrest. halsring, hængekar, ringe. bæltesmykke, kar, bidsler. 3 guldarmlinge. gravhøj m. 2 sværd. grav m. guldringe m.m. kar, halsringe, segle m.m. 3 vredne halsringe. 2 vredne halsringe. halsringe, celter m.m.	Galgebakken Borgbjerg Høng Ormslev Gryderup Blåsing Løve mose Antvorskov Trelleborg	Slotsbjergby Boeslunde Boeslunde Finderup Hemmesøj Høve Slotsbjergby Boeslunde Havrebjerg Lundforlund Gierslev Gimlinge St. Peders Idsg.	10,36 11, 11, 11,11 11,18 12 12 12,3
<i>Ældre jernalder:</i> 400 f. Kr.—400 e. Kr.	boplads.		Hejninge	
<i>Yngre jernalder:</i> 400—800 e. Kr.	møntfund, 428 denarer. grav, bronzekar, glaskar pragtsværd. kværnsten.	Råmose Næsby Bildsø Galgebakken	Solbjerg Ottestrup Kr. Stillinge Slotsbjergby	19,20
<i>Vikingetid:</i> 800—1100 e. Kr.	boplads. grav. 3 guldarmlinge. borg anlæg. brudsølv, arabiske mønter 1100 sølv mønter m.m. halsringe, mønter.	St. Valby Forlev Kragerupgd. Trelleborg Kelstrup Bonderup	St. Mikkel's Idsg. Vemmelev Ørslev Hejninge Sørbymagle Kr. Stillinge Tårnbor	20,12 21,7—9
<i>Tidl. middelalder:</i>	runesten.		Tårnbor	22

*) Da Nationalmuseet i løbet af 1972 begynder en omordning af samlingen, må sidste kolonne tages med dette forbehold.

**) Skemaets tidsangivelser er de traditionelle, der dog især i de senere år er blevet ændret efter de sidste undersøgelser målt i forhold til tiden. (Se „Skalk“, 1972, nr. 1).

Endnu samme dag, den 31. maj 1900, skrev læreren til Nationalmuseet, som ved en systematisk udgravning snart fremdrog økser af hjortetak og flint, andre primitive flintsager: bor, skrabere og knive og desuden nogle små spidst tilhugne redskaber, som man kaldte *mikrolitter*. De er det særlige kendetegn for Maglemosetiden, og man mener, at de har været anvendt som pilespidser eller som modhager på spyd og pile. Der fandtes også rigelige rester af fyrreskovens dyreverden, foruden urokse også rådyr, vildsvin, bjørn, bæver, sumpskildpadde og gedde. Bær og nødder har været en vigtig føde for disse jægere og samlere. Knoglefund viser desuden, at hunden fra denne tid har været menneskets ledsager.

Ved Maglemose er i 1935 afsløret en mindesten for fundet af bopladsen, som i øvrigt er fredet. På stenen står flg. vers:

Mindet mæler om Mullerupfundet,
8000 år er rundet.
Danmarks dag dog ej er svundet,
Gud har folkets saga grundet.

Den periode, som man indtil 1900 havde anset for den ældste i landet, kaldes Ertebøletiden efter de store skaldynger, køkkenmøddinger, som befolkningen fra den tid efterlod sig. Disse skaldynger, der første gang blev fundet ved Ertebølle, er ikke kendt indenfor Slagelseområdet. Sagen er nok den, at de skal søges ude på lavt vand i Storebælt som følge af den landsænkning, der satte ind efter Maglemosetiden. I Korsør nor er man truffet på en af de få virkelige begravelser fra denne tid. Den blev fundet i 1943 på et nu havdækket bopladsområde og indeholdt en midaldrende mand liggende på ryggen på et bære lignende træunderlag og under et barkdække. Som gravgave var medgivet den døde en lang, skarp, let tildannet flintekniv.

YNGRE STENALDER (4200 F. KR.—1800 F. KR.)

En indvandring af nye folkestammer har fundet sted ved den yngre stenalders begyndelse. De har haft kendskab til korndyrkning, og fra dem stammer den slebne økse, skovrydningsredskabet. Der er gjort mange boplads- og offerfund fra denne periode på Slagelseegnen, og velformede, ornamenterede lerkar sætter deres præg på disse fund. Vigtig er her lag fra den nu sløjfede landsby Store Valby med

fund, som har givet navn til en hel gruppe, »Store Valbyfasen«. Men først og fremmest har det nye folk, med de store stengrave, efterladt mindesmærker, der endnu præger landskabet. Ældst er dysserne, runddyssen med et enkelt stenkammer omsat af en stenkreds og langdyssen, der kan have to-tre kamre indenfor en aflang stenkreds. Senere i perioden kommer jættestuen til. Den har et helt overbygget stenkammer, hvortil en stensat overdækket gang fører ind. Hele bygningsværket er dækket med en rund jordhøj.

På Slagelseegnen er bevaret over 50 stengrave, men der haves efterretninger om næsten dobbelt så mange, nu forsvundne grave. Der er faret hårdt frem mod disse minder for at skaffe sten til vej- og banebyggeri eller rydde landbrugsjord. Området indenfor Storebæltskysten hører til Danmarks rigeste på oldtidsminder, i Kirke Stillinge sogn alene findes således 72, mens sognene nord og nordøst for Slagelse kun er tyndt besat. De store stengraves placering viser, at en hovedvej i nord-sydlig retning har fulgt Storebæltskysten 3—6 km inde i landet. Mange af disse minder er et besøg værd. Her må fremhæves *Horsedysse*, ca. 1 km vest for vejen mellem Bildsø og Kirke Stillinge ved Kærrebjerggård, en langdyse med tre velbevarede kamre. »Kong Slavs dysse« stik vest for Bavnehøjgård i Landsgrav er en langdyse på 57 m med vældige randsten. Her — fortalte Sorø munkene — lå Absalons tipoldefar og Slagelse bys grundlægger Kong Slav begravet! På åsbanerne ved Gerlev mark findes jættestuen *Røvehøj*, udgravet i 1914. Her er gjort det største samlede jættestuefund af skeletter med rester af 92 døde. Den er ret velbevaret og med stort kammer. Jordhøjen er blevet forøget i bronzealderen. Umiddelbart syd for den ligger *Jættehøj*, en langdyse med store sidesten, vestpartiet er dog styrtet i grusgraven ved siden af. Den sidste del af stenalderen, dolktiden, er præget af en højt udviklet flintteknik med fornemme redskaber, der ofte er efterligninger af importerede bronzevåben.

BRONZEALDEREN (1800 F. KR.—500 F. KR.)

Bronzealderen er rigeligt repræsenteret ved fund især fra den sydlige del af Slagelseegnen. Et offerfund fra den ældre del af perioden er gjort i *Fårdrup mose*. Det består af to massive stridsøkser og et køllehoved af bronze, alle tre dele rigt ornamenteret. Også dette vigtige fund har givet navn til en periode i den ældste bronzealder, den såkaldte »Får-

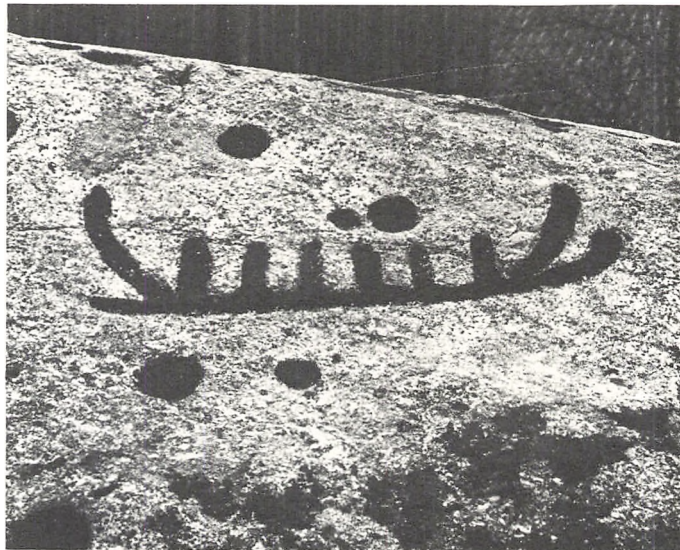
drup-horisont«. Fundet tolkes som henlagt til en mandlig guddom, »Økseguden«, som kendes fra andre fund. Fra *Høve* stammer et fund af kvindesmykker og hestetøj, hængekar, bæltessmykker, to bidsler, to runde bronzeplader og et smalt, udhamret, oprullet bronzebånd. Dette fund sættes i forbindelse med en anden guddom fra denne periode, en kvindelig frugtbarhedsgud.

Et mosefund fra *Lundforlund* fra samme tid viser os kvindens offergaver: to hængekar, et hvælvet bæltessmykke, flere hals- og armringe, fem kornsegl m. m. Mandens offergaver kendes fra *Slots Bjergby*, tre guldarmringe, såkaldte edsringe, fundet ved grusgravning i begyndelsen af forrige århundrede.

I *Boeslunde* er gjort rige guldfund i Borgbjerg banke. I 1842 blev fundet to brede guldsåle under pløjning, og i 1874 to mindre guldsåle med påsatte hestehovedhanke og to guldbægre. De synes at udgøre to sæt, hver bestående af skål, øsekar og bæger. I Boeslunde er desuden fundet et lurpar. Disse fund sammen med bankens form tyder på, at den har været samlingssted i religiøst bevægede tider med kultiske optrin. Det er en nærliggende tanke, at lurene har været brugt ved højtideligheder på banken og guldkarrene ved ofringer.

Skåltegn og helleristninger: På flere dyssesten ser man indlebne runde gruber af 1—2 cm's dybde og 5—10 cm i diameter. Deres betydning er nu ukendt, men de menes hovedsagelig at være udført i bronzealderen, altså mange århundreder efter, at dysserne er rejst. De findes på runddyssen *Grimskærdysse* i Kirke Stillinge på en sidesten, ligeledes nogle få på et par dysser i *Kelstrup*. På en stor sten, der nu er opsat ved *Gerlev* centralskole, er et halvhundrede skåltegn. Stenen har muligvis oprindelig været dæksten på en dysse.

På *Breddysse*, rester af en langdysse med to bevarede kamre, ved Ølandsgården i Kirke Stillinge sogn var allerede kendt et par skåltegn, da lærer A. Søndergård i sommeren 1936 tillige opdagede et par indhugne skibsbilleder. Det er bronzealderens helleristninger, der således blev fundet på egnen. De henter deres motiver fra scener af højtidsliv og hverdag og tillægges en nu ukendt religiøs betydning. Her i Danmark kendes kun få, bortset fra Bornholm, men i Sverige findes store klippeflader med helleristninger. Ved udgravningen af *Galgebakken* i Slots Bjergby i 1946 blev fun-

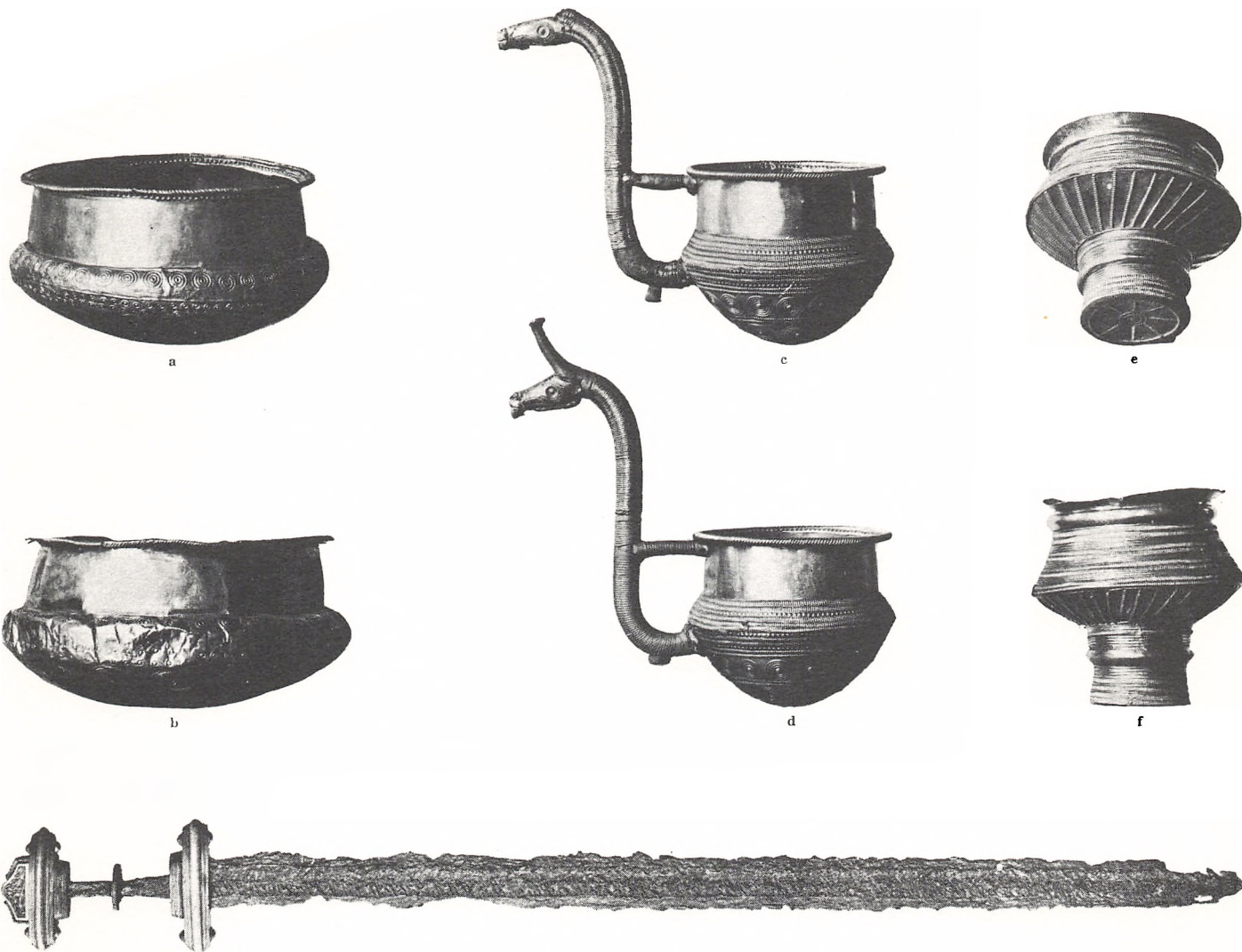
Opmalet skibsbillede på breddysse ved K. Stillinge.

det enstensat bronzealdergrav forsynet med en helleristning, utvivlsomt udført i forbindelse med gravlæggelsen. Den forestiller to håndtegn med fem parallelle linier imellem, desuden er der antydning af endnu en hånd med tre fingre.

Bronzealderhøje: Endnu synlige minder fra bronzealderen er de runde høje uden stensætning, der hovedsagelig er fra denne periode. På Slagelseegnen er bevaret henvend 125, men også af dem har der været henvend dobbelt så mange. Deres beliggenhed viser, at bebyggelsen i den tid er flyttet nærmere ud mod kysten. *Hvilehøj* med Hellig Anders kors er egentlig en bronzealderhøj.

JERNALDEREN (500 F. KR.—1050 E. KR.)

Denne periode er, som det er tilfældet de fleste steder, ikke så rigt belyst ved fund. Fra Trelleborg kendes bopladslag fra ældre jernalder, altså længe før den tid, da borgen var i brug. Fra Bildsø mose stammer et langt, tveægget sværd med dyreornamentik på fæstets knap. De to høje ved Slots Bjergby har fået deres endelige udformning i denne periodes slutning. De hører til landets betydeligste oldtidshøje.

To guldkarfund fra Banken Borgbjerg ved Boeslunde nær Skælskør: a-b fundet 1842, c-f 1874. Forneden Bildsøsværdet Vestsjælland.

Galgebakken, der ligger nordligst, har været omhyggeligt undersøgt. Den viste sig at være grundlagt i bronzealderen, men viderebygget senere. Der blev ikke fremdraget den forventede vikingebegravelse, men kun et tomt gravkammer fra selve vikingetiden, måske rejst som minde om en i det frem-

mede falden kriger. Den afladede top, som er oprindelig, peger mod højens brug som kult- eller tingsted. Udgravningen gav derimod uhyggelige fundresultater fra højens senere brug som galgebakke gennem århundreder. Et makabert minde herom, en halshugget forbryder, findes nu kon-

Det bakkede landskab omkring Slagelse kulminerer vest for Slots-Bjergby i 2 af landets største høje, Hashøj (93 m) og Galgebakken. Galgebakken blev undersøgt af Nationalmuseet i 1946, men man fandt kun et tomt gravkammer fra vikingetiden og så i øvrigt i toppen adskillige skeletter, som vidner om højens brug som galgebakke helt ned i 1800-tallet.

serveret og udstillet på Nationalmuseet. *Hashøj* lige syd for har ikke været udgravet.

Vikingeanlægget Trelleborg kommer man nemmest til ved gennem Slagelse ad Korsørvejen at følge afvisningen på højre hånd. Den omfattende udgravning viser gammel bebyggelse på stedet, idet borgen hviler på bopladslag helt fra yngre stenalder.

Runesten: Fra Tårnborg sogn stammer endelig to sten med tidligt-middelalderlige runer. Indskrifterne er delvis afslidte og ikke særligt oplysende.

ET MUSEUM PÅ SLAGELSEEGNEN

I Slagelse har gennem mange år fra tid til anden rejst sig røster for oprettelse af et museum, men vanskelighederne ved at skaffe lokaler, økonomisk baggrund for vedligeholdelse og tilsyn har hidtil været for store. Der findes imidlertid genstande nok til grundlæggelse af en samling.

I Slagelses opland findes dog et museum. Ganske vist er ejeren, boelsmand Ax. Henriksen, Sludstrup, for beskeden til at kalde sin omfattende egnshistoriske samling for et museum, men det må betegnes som en bedrift, hvad der her er udført. I 3—4 rum er udstillet genstande fra oldtid til nyere tid fra fjern og nær, men mest med tilknytning til Slagelseegnen. Endnu mere findes i skabe, skuffer, på loft og omkring den efter gammel skik holdte og drevne ejendomme.

DE ÆLDSTE SPROGLIGE MINDER

Stednavne er vort lands ældste sproglige minder. I vore dage sker der en egentlig udforskning af dem på grundlag af forskelligt arkivmateriale og kendskabet til de love, hvorefter sproget udvikler sig. For landsbynavnenes vedkommende er man herved nået frem til forskellige typer, efter landsbynavnets endelse, som kan tidsbestemmes.

DE ÆLDSTE BYGDER: -UM og -INGE-BYERNE FRA FØR CA. 500 E. KR.

Landsbyerne, der ender på -um og -inge føres tilbage til tiden før 500 e. Kr. I Slagelseområdet findes kun én bebyggelse på -um. Det er *Gudum*, hvis oprindelige endelse er hiem = hjem, altså det samme som Gudhjem. Navnet har tidligere været taget som udtryk for, at man her stod overfor egnens hedenske offersted. Nu tager man blot navnet

som udtryk for, at stedet har været viet en guddom for at fremme dets frugtbarhed.

Mange af -ingenavnene må opfattes på samme måde som vor brug af f. eks. ordet falstringer om folk fra Falster. For Slagelseegnen har byen *Hejninge* den særlige interesse, at man her ved udgravninger i forladte gårdtomter har fundet bopladslag fra ældre jernalder. Her bekræfter altså arkæologien og stednavneforskningen hinanden i opfattelsen af byens bebyggelseshistorie. Forstavelen fører man tilbage til det oldnordiske personnavn Hithin. Oprindeligt skulle navnet altså betyde: »Folk fra Hithins jord«, men senere overføres betegnelsen til selve området. Forstavelen kan også henføres til stedets naturforhold, som man gør for *Pebringes* vedkommende (tidl. navn for Falkensten). Forleddet kan sættes i forbindelse med ordet pible, og mange kilder pibler netop frem i dette område.

BYGDENAVNE FRA CA. 500—800 E. KR.

Byerne med -løse, -lev og -sted kan henføres til tiden ca. 500—800 e. Kr. Af -løse-byer finder der tre, idet *Slagelse* og *Tyvelse* (egt. Slagløse og Tyvløse) foruden *Vemmeløse* regnes til denne gruppe. Endelsen tolkes som »indhegnet græsgang«, mens forståelsen af forleddet er præget af stor usikkerhed. Slag foran -løse sættes i forbindelse med »vejspor«, så navnet altså kan betyde: De indhegnede græsgange ved vejen. I Slagelseområdet findes der en halv snes -lev navne. Denne endelse har sin oprindelse i »det efterladte«, og vi har jo endnu ordet »levn« af samme oprindelse. *Vemmelev* kan således tolkes som »Vimars arv«, og det er lykkedes at finde frem til gamle personnavne bag forleddene i de fleste -sted og -lev navne, selvom de nu forlængst er gået ud af brug.

UDFLYTTERBYERNE

For de så almindelige -rup, -trup og -drup-byer kan efterleddet føres tilbage til ordet »torp«, en udflyttergård eller -by fra de gamle landsbyer. Deres store udbredelse vidner om en stærk udvidelse af landsbyjorden fra vikingetidens slutning og i første del af middelalderen. Deres forled lader sig næsten altid føre tilbage til et personnavn, der enten endnu er kendt som i *Eskildstrup* og *Svenstrup* eller dog er let gennemskueligt som i *Bjærup*, egentlig »Bjørns torp«. Enkelte som *Kirkerup* peger mod udflytning til kirkejord.

Fra samme tid stammer også -holte navnene som f. eks. *Esholte*.

ANDRE SPROGLIGE MINDER

Til bynavnene slutter sig mange andre gamle sproglige minder, navne på vandløb, bakker, skove og ikke mindst de hundredvis af nu glemte marknavne, som dog er bevaret i arkiver fra udskiftningstiden omkr. 1800. Enkelte af de gamle marknavne er tillige bevaret i gårdnavne i landsbyerne.

LANDSBYNAVNEGENES OPRINDELSE

år	endelser
før ca. 500 e. Kr.	-inge, -um
ca. 500—800 e. Kr.	-løse, -lev, -sted -høj, -borg, -bjerg
ca. 800—1000 e. Kr.	-tofte, -by, -vang
ca. 1000—1200 e. Kr.	-torp, (-rup, -trup, -drup) -rød, -bøl, -ager -holt, -tved
efter ca. 1200	-torp, -holt, -sig, -kær, -hede.

LANDSBYEN VED OLDTIDENS OPHØR

Landets bebyggelse samlet i landsbyer, som endnu sætter deres præg på landskabet, er muligvis bestemt af landbrugets ordning som fællesdrift. Hvornår den er indført vides ikke, men den kan have sin oprindelse med hjulploven, der betød en bedre jordbehandling og tillige krævede samarbejde og fælles bistand. Muligvis kan også forsvarshensyn overfor volds mænd og vilddyr have været bestemmende for en samlet bebyggelse.

Landsbyerne blev anlagt, så der var nem adgang til ferskvand, i en lavning eller ved en kilde. Andre forudsætninger var foruden agerjord også græsning for kvæget, mulighed for brændsel fra skov eller tørveskær og endelig bygningsmateriale, ler og tømmer i nærheden.

De tæt sammenbyggede gårde i landsbyen lå i en ring eller række omkring en åben rektangulær eller oval midterplads »forten« (samme ord som fortov), der var fælleseje. Der kunne byens kreaturer være om natten i den tid, hvor de græssede på landsbymarken. Her opholdt gårdenes småkreaturer sig også, og her lå gadekæret, der tjente som vandingsplads og branddam og som vaskeplads for vogne og redskaber. På fortens samlede gårdejerne ved bystævnet til fællesafgørelser om jordens dyrkning og hegning, bro- og vej anlæg og til afgørelse af lokale stridigheder, og på fortens samlede byens folk om majstangen og til andre fester. Omkring fortens førte gaden som en færdselsring fra gård til gård. Gårdene lå tæt sammenbyggede på hver sin tofte, der gav plads for kålgård og æblehave for den enkelte gård. Gårdtoften lå udenfor fællesskabet og var hegnet både ind mod fortens og ud mod bymarken. Tofte kaldtes senere »agers moder«, fordi dens størrelse var afgørende for den enkelte gårds part af bymarken, som omgav byen. Bymarken var inddelt i tre vange, som skiftevis brugtes til vintersæd (rug) og vårsæd (byg og havre), mens den tredje »hvilende« (lå brak). De tre vange var igen opdelt i agre efter jordstykkernes kvalitet, og hver ager atter delt i jordstrimler, åse, til hver gård i byen. Således sikredes, at alle fik retmæssig del i jordudbyttet, men hver enkelt gårds jord kunne omfatte over 100 vidtsprede åse. Til landsbyen kunne høre en enghave til høslet, måske nogle tørveskær, og allertættest væk lå overdrevet til kvægets sommergræsning. Endelig kunne landsbyen have nogle svin på skoven, hvor de ernærede sig ved olden (bog og agern).

Jorden var landsbyboernes ejendom, og de bestemte i fællesskab dens drift. Sandsynligvis har der til de ældste landsbyer hørt et helligsted eller retssted, som man søgnede (søgte) til, en forløber for de senere kirkesogne.

Som landsbyen tog form i løbet af jernalderen, bevarede den sin grundplan omtrent uændret, indtil landboreformerne i slutningen af 1700-tallet, og mange steder er den endnu bevaret i hovedtrækkene.

MIDDELALDEREN

På den store Jellingesten står der »... Den Harald, der vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne«. Den danske middelalder regnes fra den tid, fra kristendommens sejr i landet omkring 960 e. Kr. Nok var der bygget nogle få kirker i Danmark før, men nu gik det rask ud over landet. Rundt om var små trækirker dukket op, men de var så i 1000-tallet og 1100-tallet overalt blevet afløst af stenkirker, hvoraf de fleste heldigvis er bevaret til i dag, så

de med skiftende tiders tilbygninger, inventar og øvrige udsmykninger har været ramme om folkets åndelige liv, den kristne menighed i Danmark.

Vil man finde historiske minder fra middelalderen på Slagelseegnen, går man aldrig forgæves til dens kirker. De ligger som levende museer spredt ud over egnen så tæt, at man fra den ene kan se over til flere andre, især hvis man kravler op ad tårnets snævre vindeltrappe og ser ud af glam-

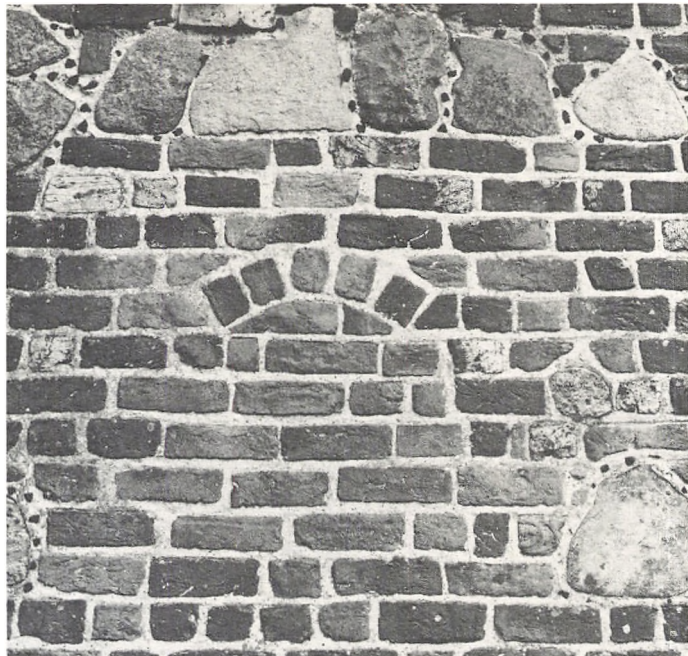

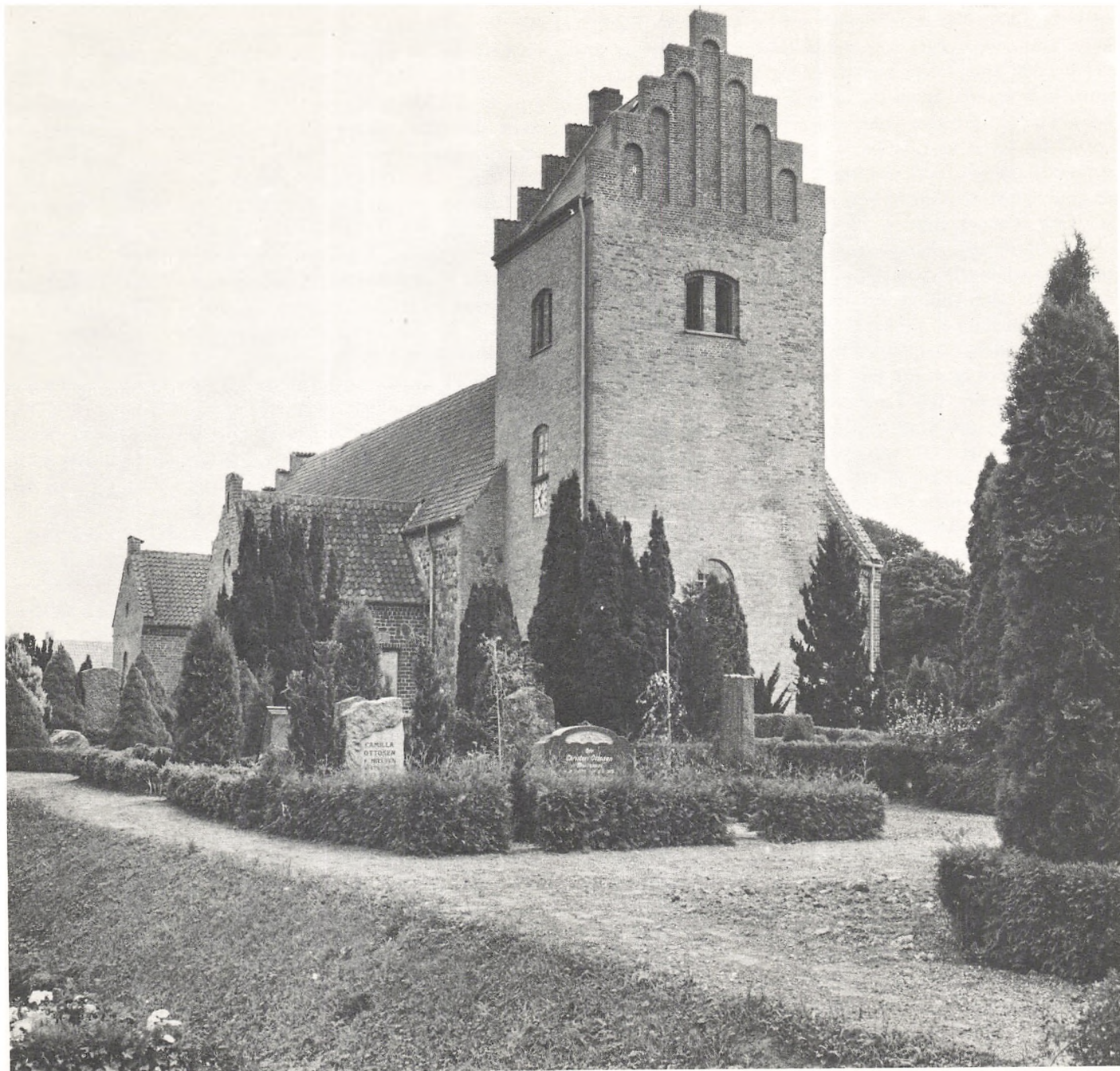
Uden for selve voldanlægget er opført en forsøgsmodel af en af de fundne mandskabsbygninger. Modellen er i naturlig størrelse, 29,5 m lang med udbuede langvægge, hvælget tagryg og forsynet med svalegang. Stolpehuller vidner om, at der i hele anlægget har været 31 sådanne ens huse, men i dag strides de lærde om rigtigheden af rekonstruktionen, da nye udgravninger 1965-67 har afsløret nye træk i husenes konstruktion. (Trelleborg).

hullerne på klokkeloftet. — Kun en smule kendskab til kirkebygningshistorie er nok til at kunne aflæse en kirkes »levnedsløb«.

Lad os besøge en af dem, den store landsbykirke i *Kirke Stillinge*. En spadseretur rundt om den viser os dens ydre historie. Hovedskibets mur er af kampesten — det var det materiale, der i rigt mål var til rådighed rundt om på markerne, og det blev de fleste stenkirker bygget af i romansk stil, også kaldet rundbuestilen, der var den rådende til et stykke ind i 1200-tallet. Den kendetegnes ved små rundbuede, højtsiddende vinduer, rund bue over de to indgangsdøre, en for mændene på sydsiden og en mod nord for kvinderne, samt den runde bue over åbningen til koret, triumfbuen kaldet eller simpelthen korbuen. De gamle stenkirker havde fladt bjælkeloft, man kunne jo ikke lave hvælvinger af kampesten (selv om man 3—4000 år tidligere havde lavet noget i den retning i jættestuen i Dalby Rævehøj). — Omkring år 1200 lærer man at brænde mursten af ler, og så bliver de det almindeligste materiale ved kirkebyggeri. Våbenhuset ved kirken i Kirke Stillinge er af mursten, de store der kaldes munkesten, som blev lagt i et særligt skifte »munkeskifte«, to løbere og en binder hele vejen rundt i alle lagene. Efter reformationstiden i 1500-tallet bruger man en ny type mursten, den der for det meste anvendes den dag i dag med en række løbere ovenpå en række bindere. — Våbenhuset, der her mod sædvane ligger mod nord, ud for kvindedøren, er bygget i den stil, der i løbet af 1200-tallet blev rådende, den gotiske eller spidsbuestilen, der viser sig i, at alle buer er spidse — vinduerne der nu bliver gjort store, buer i døre og ved indgange til skibet, indgange til tårnet, der nu bygges til de tidligere »kullede«, d.v.s. tårnløse kirker, og — ikke mindst — ved de hvælvinger, der nu i de fleste kirker afløser det gamle bjælkeloft. Som regel kan man fra en dør i tårnet komme ind og ovenfra se det komplicerede system af hvælvinger, der har krævet megen beregning. Man kan også deroppe se den del af de gamle kirkevægge, der ved hvælvingernes indførelse er blevet skjult, sådan er undertiden også kalkmalerier blevet skåret over af hvælvingerne. Det kan f. eks. ses i *Hejninge* kirke.

Fortsætter man spadsereturen rundt om kirken mod øst, støder man efter våbenhuset på nok en murstenstilbygning

Det er præsteværelset, sakristiet, hvorfra en dør fører ind til kirkens kor. Når man kommer øst for kirken, ser man, at koret må være bygget om, endda flere gange. Der er anvendt både kampesten, munkesten og små mursten, og de sidste er brugt ved tilmuring af to spidsbuede vinduer, hvilket altså må være sket efter reformationen. Der har sikkert oprindeligt været et lille kor af kampesten, men dette er i senmiddelalderen revet ned, og et stort kor af samme bredde som skibet er bygget dels af kampesten fra det gamle kor, dels af munkesten. — På kirkens sydside ser vi, at der til den oprindelige kampestenkirke er bygget ikke mindre end to kapeller eller tværskibe af munkesten, — altså i middelalderen. Det vestlige er det oprindelige våbenhus, der senere er omdannet til kapel. Imellem de to kapeller ses skibets oprindelige kampestenmur. — Så kommer vi hen til det meget store og brede tårn og opdager, at det er bygget af de små mursten lagt i moderne skifte, ikke i munkeskifte. Det er altså bygget efter reformationen. »Danmarks kirker« oplyser, at tårnet 1755 var bygget af lutter kampesten, og det er åbenbart senere styrtet sammen og erstattet med et nyt, der 1860 er blevet forhøjet. — Oppe i tårnet kommer man til kirkens to klokker, den ene fra 1525 med en plattysk indskrift, der i oversættelse lyder »Da jeg Johannes blev støbt, holdt (Karl af) Bourbon med en lille Skare Liljen (Frankrigs konge) fanget, overvundet og sluttet i Fængsel inden for sit Område 1525«. Den anden klokke er støbt 1809 og omstøbt 1923.

De trappeformede kamgavle, der kendetegner så mange af vore landsbykirker, hører også til den gotiske stil, ligeledes de murdekorationer, blændinger, der sine steder kan være så smalle og sidde så tæt, at det minder om et stiliseret orgelværk.

Når vi gennem våbenhuset kommer ind i kirken, må vi for at få det rette indtryk af rummet, som det har været i middelalderen, tænke os alle kirkestolene samt prædikestolen væk. På den tid har der kun været en muret bänk langs væggen, ellers stod eller knælede menigheden på gulvet. Det var først efter reformationen med dens betoning af prædiken, at en prædikestol og siddepladser blev nødvendige. — Når der lejlighedsvis er restaureringsarbejder i gang i vore gamle kirker, og stolene er fjernet, ser man først kirken i dens rette, oprindelige dimensioner.

20 I de fleste kirker er døbefonten det ældste af inventaret.

Den er som oftest udhugget af granit med eller uden ornamenter. Løfter man messingbækkenet op, er der et stort bassin beregnet til dåbsvandet, dengang man døbte ved neddykning. Dåb ved vandøsning indførtes på Valdemar Atterdags tid i 1300-tallet, og når man ved, at barnedåb helst skulle ske inden 8 dage efter fødslen, og der ingen opvarmingsmuligheder var i de gamle kirker, forstår man fuldtud ændringen. — I Stillinge kirke er der to døbefonte. Den der benyttes er af eg og fra 1902. Den anden står i dåbskapellet og er i renæssancestil, kunsthåndværksudskåret ligesom den ovenoven ophængte, seksidige himmel.

Kalkmalerierne fanger straks øjet i denne kirke. Tidligt har man brugt at smykke væggen og siden hvælvingerne med malerier, der har været til opbyggelse og advarsel for menigheden — en billedbog, der nok kunne tiltrænges under den latinske messe. — Billederne i denne kirke er fra flere forskellige tidspunkter i middelalderen, 1400-tallet og 1500-tallet. På væggen ind til dåbskapellet ses en drastisk fremstilling af den hellige Erasmus' martyrdød. Han står i en gryde med kogende olie, mens bødlerne vinder tarmene ud af hans liv. I øvrigt har dåbskapellets hvælvinger store billeder af Marias forældre Joachim og Anna, af bebudelsen, af Jesu fødsel i stalden (Josef tørrer bevæget en tåre af øjet) og af hellige tre kongers hyldestbesøg. — I østhvælvet over skibet ses et dommedagsbillede, hvor Kristus troner på den dobbelte regnbue, mens basunengle kalder de døde op af gravene til dom. Til venstre fører en præst de fromme ind til saligheden, og til højre jages de fordømte af djævlene ind i et dragegabs ildsluer. Ved foden af regnbuen knæler Jomfru Maria og Johannes Døberen. Over indgangen til det andet sidekapel ses et smukt maleri af Maria Magdalene med salvekrukken.

Den store altertavle er i typisk renæssancestil, let kendelig på søjlerne, og er fra 1602. Men ind i den er bygget udskårne tavler fra en tidligere altertavle i gotisk stil. Det har været en fløjaltertavle med billeder af korsfæstelsen i midten, og på fløjene, der i tiden fra fastelavn til påske blev lukket for, ses scener fra Gethsemane og gravlæggelsen, til den anden side korsgangen og opstandelsen. Men disse billeder er som sagt senere bygget ind i den store tavle med alle dens dekorationer og vinger. Over billedfelterne er nadverordene anbragt i felter på latin, tysk og dansk.

Selve alteret er muret, men dækket af træ foran og på si-

Den meget store tidl. valfartskirke fik omkr. 1400 hvælvinger understøttet af søjler i kirkens midte, således at den blev toskibet. På billedet ses i øvrigt den romanske granitfront og den trefløjede altertavle malet af Niels Skovgaard 1924. (Boeslunde kirke).

derne. Forsiden, det såkaldte antemensale, viser i tre felter figurer, der forestiller tro, håb og kærlighed, de kristne hoveddyder.

Prædikestolen er også i renæssancestil fra o. 1600. I felterne mellem de typiske søjler ses billeder af de fire evangelister hver med sit særlige tegn, hvis betydning man strides om: Matthæus en engel, Markus en løve, Lukas en okse og Johannes en ørn.

Kirkestolene er fra 1865, men i døren ind til sakristiet er der felter med såkaldt gotisk foldværk fra o. 1525, og i koret er der endvidere en meget gammel skabsdør forsynet med solide jernbånd, der lukker for et skab til opbevaring af de hellige kar, nadverkalk og disk, der begge er fra o. 1600.

I dåbskapellet hænger et epitafium fra 1679 til minde om

en af kirkens præster, hans hustru og lille søn. I gulvet ligger en træramme fra 1593 med blystøbte bogstaver over en anden præst. Ude i våbenhuset ses indmuret en ligsten over en af Antvorskovs amtmænd, von Donop, død 1727. Denne sten er formentlig siden blevet solgt, da slotskirken 1774 blev nedrevet, og har på sin bagside fået en ny indskrift over en gårdmand i sognet, Niels Andersen. Den senere indskrift kan læses på ydermuren af våbenhuset.

Også kirkegårdene kan rumme minder af historisk interesse, selv om gravene nu desværre ofte skiftes ret hurtigt ud, og gravstenene sættes til side eller tilintetgøres. De gamle præstegrave vil ofte være bevaret gennem længere tid, ligeledes slægtsgrave fra herregårde i sognet.

Med dette kendskab til Stillinge kirkes ydre og indre som forlæg kan man så besøge de andre kirker i omegnen. Ske-

maet vil i store træk vise sig at være det samme. Men hver kirke har sit særpræg og sine ejendommeligheder, som det lønner sig at kikke nærmere på.

Alle Slagelseegnens kirker er oprindelig bygget i romansk stil. Materialet har mest været rå kampesten, som hjørnesten dog gerne tilhuggede kvadersten. Også kildekalk, såkaldte frådsten, er benyttet ind imellem — den er nemmere at hugge til. — Ingen af de oprindelige bjælkelofter er bevaret, de er alle steder her på egnen afløst af hvælvinger, ligesom der er gotiske tilbygninger ved alle kirker. Fællespræget er meget stærkt. Afvigelser på det bygningsmæssige område finder vi især i Boeslunde og Eggeslevmagle kirker. *Boeslunde kirke* er måske undtagelsen fra reglen, for her er ingen sikre spor fra romansk tid. Den synes at være en tidlig gotisk teglstensbygning, oprindelig i næsten kvadratisk form, med bjælkeloft, der o. 1400 får hvælvinger, som på grund af rummets bredde må støttes af søjler i kirkens midte, så kirken bliver toskibet, delt ved de to søjler. Senere udvides kirken mod øst med endnu en pille i midten. — Når kirken er bygget så stor, skyldes det, at den har været valfartskirke og fået navnet Helligkorskirken på grund af den nord for kirken liggende Helligkorskilde. — Der har været en pragtfuld gotisk trefløjet altertavle med udkårne figurer på forgyldt baggrund og i midten Jomfru Maria som himmeldronning. Denne tavle er fra 1430, men kom 1924 til Nationalmuseet. I stedet fik man en trefløjet tavle med malerier af Niels Skovgaard. — Der er i kirken middelalderlige korstole, syv på den ene side og fire, lidt mere enkle, ved den anden side. De syv har klapsæde med de såkaldte misericordier (af misericordia = barmhjertighed) på undersiden, så man kunne hvile sig i stående stilling, når sædet var slået op. — Der er 3 epitafier, det ene med et relief af billedhuggeren Johannes Wiedewelt fra 1801. Endvidere er der en gravsten over et udøbt barn fra 1608 — indskriften er gribende.

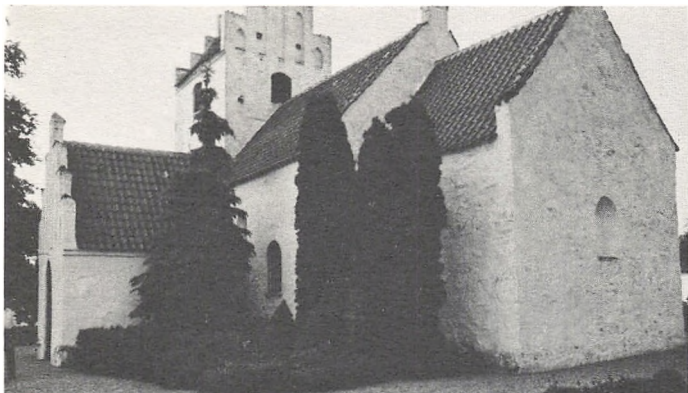
Eggeslevmagle kirke har romansk kor og skib med gotiske tilbygninger: korforlængelse, sakristi, tårn og våbenhus. Men der er særdeles spændende detaljer, bl. a. har der fra tårnet i 1. sals højde været tre åbninger ind til kirkerummet, måske fra en herskabsstol, og på vinduesnicherne er der tidligt, i romansk tid, indridset tegninger af bevæbnede krigere, en rytter, skibe og et romansk kors. Ved undersø-

gelse har man konstateret, at der under det nuværende tårn har været et andet, og at der endda har været en bygning eller et rum vest for det.

I »Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1968« fremsetter tømremester Emil Andersen en interessant og på mange detaljer opbygget hypotese, nemlig at kirken oprindelig har været en kongsgård med et to-rums hus i vest, en stor sal (det nuværende skib) og i øst et gæsterum til for nemme gæster. Under dette har der været en krypt med kirkerum. Et kongebrev fra Erik Lam 1140 er udstedt i Eggeslevmagle. Senere skal så kongsgården være flyttet til den voksende Skælskør by. — En buet egebjælke, der nu er på Nationalmuseet, blev ved restaureringen fundet i muren og har muligvis været en del af en baldakin over alteret, eller over kongestolen. Skoleinspektør J. Heltoft mener, at bygningen oprindelig har været en »barfred«, et befæstet opholdssted for kongen på hans rejser.

Altertavlen er trefløjet, gotisk fra o. 1450—1500. Døbefonten er af gotlandsk kalksten, altså importeret.

Kalkmalerier fra middelalderen findes i flere kirker på egnen, ingen fra romansk tid (som i Sæby og Vester Broby), men fra perioden 1400—1500. Her må navnlig fremhæves: *Gerlev kirke*, hvor der i 1912 afdækkedes en række kalkmalerier i skib og kor: nadverstiftelsen, lidelseshistorien, nedfarten til helvede, himmelfart og dommedag. Nadverbilledet har den ejendommelighed, til forskel fra middelalderens kalkmalerier i almindelighed, at det er signeret, idet kunstneren hen over billedet har malet ordene »Martinus malerae bene fecit«, »Morten Maler har gjort det godt«. Og det har han, selv om hans manglende kendskab til perspektivet gør, at bordet ser ud som et tæppe, som deltagerne har om benene. En anden vanskelighed, som malere og billedhuggere har haft, når de fremstillede nadverindstiftelse, er, at der i bibelen står, at den discipel, som Jesus elskede, lænede sig mod hans bryst. Forklaringen er, at man dengang lå til bords på skråt-stillede divaner. Det har de gamle kunstnere ikke vidst, og derfor har de afbildet disciplene siddende og haft frygteligt besvær med at klare problemet. — Denne Martin, der også har været virksom i andre af Slagelseegnens kirker, f. eks. Nordrupvester og Gimlinge, er formodentlig identisk med den Morten Maler, der i 1460 købte en gård i Klingenberg i Slagelse, og som Christian I tilbragte nytårsaften 1472 hos.

Gudum kirke er hvidkalket og ret lille. Den ligger uden anden bebyggelse lige ved Møllegården, hvis ene bygning danner en del af kirkemuren. Oprindeligt hørte kirken til Møllegården, men solgtes i 30'erne til Gudum kommune; den overtoges senere af Vestermose kommune og pr. 1.4.1970 af Slagelse kommune, som nu administrerer kirken. I gammel tid lå byen sammen med kirken, men de fleste gårde nedbrændte i 1500- eller 1600-tallet. Bemærk de usædvanlige kirkedøre, yderdøren, som er lavet af meget svære egeplanker, samt inde i kirken krucifix-gruppen fra o. 1500.

Ved de følgende kirker vil kun særlige ejendommeligheder og nødvendige oplysninger blive givet.

Sønderup kirke er i tidens løb blevet udvidet på alle leder. Der har været to våbenhuse, et ved hver sin indgang. Det nordre er i 1500-tallet ombygget til tårn. Et korbuekrucifiks findes nu på Sorø Kunstmuseum. Over korbuen har der i de fleste kirker været enten et krucifiks eller en krucifiksgruppe med figurer af Maria ved den ene side og Johannes ved den anden, anbragt på en bjælke, der kunne gå tværs over kirken. — Døbefonten har nisisidet pyramidelåg fra 1582 over en romansk kumme. I prædikestolens felter ses de fire evangelister og en præst, hr. Knud Nicolai, formentlig den præst, der var på stedet i 1616.

Nordrupvester kirke er stærkt præget af en restaurering i 1875—76, hvor man gik lovlig hårdt til værks. Der er, som før nævnt, kalkmalerier af Morten Maler. Stolestaderne er fra 1600-tallet, og på kirkegården er den middelalderlige kirkegårdsmur bevaret på østsiden.

Gudum kirke. Alterbordet er af kampesten med bordflade af teglsten, hvori der i 1931 fandtes et relikviægemme med kapsel af bly. Det findes nu på Nationalmuseet, og her findes også døren til en præstestol fra o. 1625 — resten af stolen er på våbenhusets loft.

Sorterup kirke. Sakristiet blev omdannet til gravkapel for Store Frederikslunds ejere, Grevenkop-Castenskjoldslægten, men er nu almindeligt ligkapel. Altertavlen er malet af digteren B. S. Ingemanns hustru, Lucie Ingemann, der i tidens løb fik sine arbejder anbragt i mange af egnens kirker, — de er som regel temmelig langt fra vor tids smag. — Den middelalderlige kirkegårdsmur er bevaret, og på kirkegården findes en af stedets præster begravet, salmedigteren Th. V. Oldenburg (1805—42), der bl. a. har skrevet »Dybe, stille, stærke, milde guddomsord fra himmelhavn«, nr. 357 i Den danske Salmebog.

Ottestrup kirke har mange kalkmalerier. Mest spændende er de, der ses på tårnbuens underflade, en ræv, der prædiker for en flok gæs, mens en anden ræv løber med sit bytte. Et andet billede viser en flok gæs, der klynger to ræve op i en galge. Det er øjensynligt en dyrefabel, men hvad den egentlig har at gøre i Guds hus, står ikke klart, i hvert fald ikke for nutiden. — Altertavlen er fra 1597, men har store dele af en trefløjet gotisk altertavle fra o. 1475 indbygget. En skriftestol er fra o. 1625.

Kindertofte kirke har også altermaleri af Lucie Ingemann. På en mindetavle over Hans Larsen Fogh, død i 1783, berettes, at han var forvalter på Antvorskov ryttergods og ved auktionen 1774, da Antvorskov gik fra kronen over på private hænder, blev »Herre af den Del, han til erkiendtligt Minde om sin troe Hielperinde gav Navn af Liiselund«. Det blev senere til Store Frederikslund.

Slots Bjerghby kirke er den højestbeliggende kirke på Sjælland. I våbenhusets østre mur sidder indvendigt en kampesten, der kaldes »Krumryggestenen«. Overleveringen betragter den som et gammelt strafferedskab, vel en slags gabe-stok, sandsynligere er det fodstykket til et helgenbillede. Den ene af kirkeklokkerne hedder Oliva og er skænket af Antvorskov klostrets sidste prior Eskil Thomsen.

Sludstrup kirke har indgang gennem tårnet, mens våbenhuset er omdannet til ligkapel. I tårnrummet findes et romansk vievandskar af granit. Kirke stolene er fra o. 1625. Ved døbefonten er opstillet en 110 cm høj figur, Maria med barnet, fra et sengotisk alterskab fra o. 1475.

Lundforlund kirke. Her er hele den romanske kirke bevaret med kor og apsis (korrunding ud fra østvæggen), men som andre steder med gotiske tilføjelser. De maledede dekorationer i kirken er fra 1920. På alteret står et sengotisk kor-

Kalkmaleri fra tårnbuen forestillende gæs der hænger to ræve. Kalkmaleriet er sikkert illustration til en dyrefabel og iflg. Niels M. Saxtorph »har billedet næppe socialt sigte, men er snarere rettet mod lægprædikanter, der netop kunne tænkes at bruge sådan en »sæbekasse-prædikestol«. (Ottestrup kirke).

buekrucifiks. En renæssancealtertavle er på Nationalmuseet. *Vemmelev kirke* har en romansk døbefont af granit med tovsnoning langs overkanten og to relieffer på siderne, en mand med bispestav og Isaks ofring. Altertavlen er fra renæssancen, mens figurer fra en sengotisk tavle er på Nationalmuseet, hvor også rester af stoleværk fra 1600-tallet befinder sig. Et sengotisk korbuekrucifiks hænger i kapellet. På kirkegården er en af 1800-tallets kendteste vækkelsesprædikanter, Jens Dyrholm, begravet, 1875.

Hemmeshøj kirke. Koret har bevaret en romansk tøndehvælving. Alterbordsforsiden har maleri af treenigheden: Gud og Kristus ved hinandens side på en tronstol og Helligånden svævende som en due over dem. Korbuekrucifiks fra o. 1450 i nordkapellet, mens et 33 cm højt malmkrucifiks findes på Nationalmuseet.

Tårnborgh kirke er en af de største romanske kirker i amtet. Den ligger nu ensomt, men de nærliggende ruiner af en borg viser, at den har haft godt naboskab i middelalderen, og formentlig også af mere end borgen. Overleveringen fortæller nemlig, at kirken blev afbrændt af Marsk Stig i 1287. Som man finder det i mange kirker, er også her ophængt en lille fuldrigger »Kongen af Danmark« fra 1850 i skibet.

Høve kirke har romansk tårn, der allerede er føjet til kirken i 1100-tallet med indretninger som f. eks. skydeskår, der tyder på forsvarsmæssig anvendelse. Senere er tårnet forhøjet i gotik. Der er kalkmalerier fra o. 1450 og et korbuekrucifiks fra o. 1250—1300.

Flakkebjerg kirke er en fuldt bevaret romansk bygning med senere tilføjelser. Grundplanen er mærkeligt skæv. Der er kalkmalerier i koret, og to figurer fra en tidligere gotisk altertavle er på Nationalmuseet.

Skørpinge kirke er en senromansk teglstensbygning med senere tilføjelser. Altertavlen fra 1646 har indsat et maleri af Ole Søndergaard fra 1926. På Nationalmuseet findes adskillige af kirkens gamle sager: et relikviagemme, flere figurer fra en gotisk altertavle, to Mariafigurer og et sengotisk korbuekrucifiks, endda med sidefigurer.

Fårdrup kirke har midterpartiet af en gotisk fløjaltertavle, mens fløjene blev fjernet 1874—75, måske til Holsteinborg? Pengeblokken med dens solide jernbeslag er vistnok fra 1600-tallet.

Sørbymagle kirke har en smuk prædikestol fra 1630 og en moderne, abstrakt altertavle fra 1965. Denne har været hef-

Det murede alterbord har forsidemaleri i olie fra omkr. 1575 forestillende treenigheden: Gud og Kristus sidder ved siden af hinanden på en lav tronstol og ovenoven svæver Helligånden; til siderne to engle. Gud holder scepter og en verdenskugle, og Kristus holder også en verdenskugle. (Hemmeshøj kirke).

tigt omdiskuteret, men tåler sagtens sammenligning med den tidligere altertavle fra 1898, der hænger på sidevæggen i skibet. Stolestadernes malerier, der symboliserer døgnets timer, peger op mod tavlens solopgang.

Kirkerup kirkes sengotiske tårn blev 1849 erstattet med et tårn i nygotisk stil. I våbenhuset er der vievandskar af granit. På kirkegårdens nordre side står en kirkelade i sengotik, dog senere ombygget.

Gimlinge kirke har kalkmalerier fra 1375—1400 og enkelte fra 1409 signeret af Morten Maler. Et spirformet monstranshus (til det indviende alterbrød) er på Nationalmuseet, der også har en senmiddelalderlig jernlysekroner fra kirken. På kirkegården ses en senmiddelalderlig kirkelade af munkesten.

Ørlev kirkes altertavle har maleri af A. Dorph, 1877, mens en lille altertavle med nederlandsk relief fra 1580 er anbragt i skibet. I våbenhuset er der ligsten over to Ulfeldter med deres hustruer fra 1500-tallet.

Solbjerg kirke har altertavle fra 1595 med et maleri af Stefan Viggo Pedersen fra 1931.

Havrebjerg kirkes altertavle er fra 1594, men med relieffer fra en gotisk tavle fra o. 1425. Der er sengotisk degnestol og krucifiksgrupper. Låger fra renæssancestole er opsat som panel langs væggen.

Kalkmaleri fra Gimlinge kirke forestillende en sjælevejning, tre djævle lægger sten i vægtskålen for at tynde den ned. Kalkmaleriet er fra korets østtag, signeret af Morten Maler og dateret 1409. Morten Maler var i de første årtier af 1400-tallet meget virksom over det meste af Sjælland, men hans hovedværk er kalkmalerierne i Gerlev Kirke.

Romansk granitfont. Under den øvre tousnøning har kummen en krans af nedadvendte, spidse blade. Foden er delt i felter ved zigzaglinier. I felterne findes indhugget dels en reliefhugget menne-skefigur, dels en stregfigur. (Fårdrup kirke).

Gierslev kirke har i kapellet kalkmalerier, der aldrig har været overkalket.

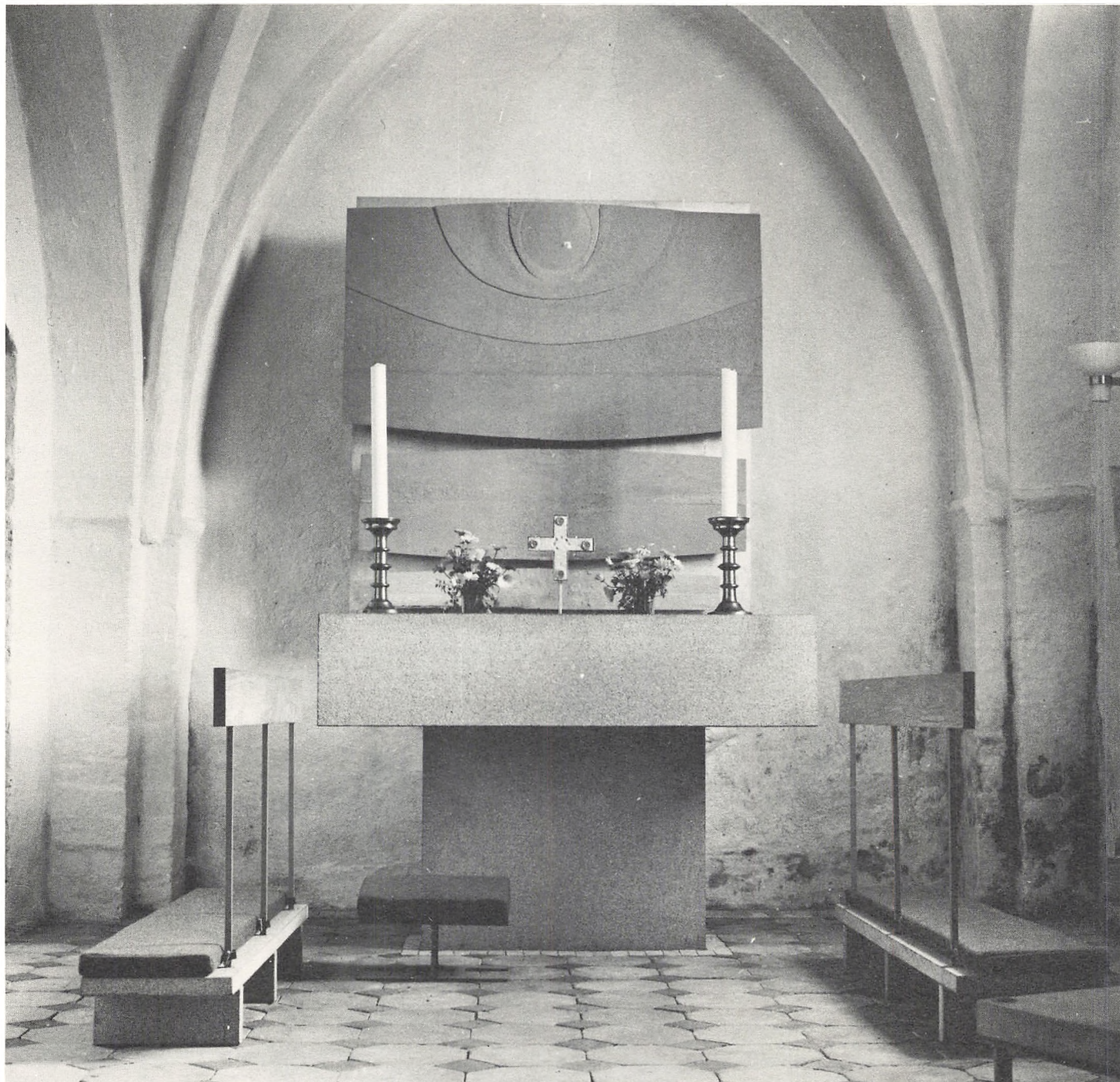
Finderup kirke. Romansk bygning med bevaret apsis (korrunding). Et oprindeligt smalt tårn af kampesten erstattedes med et gotisk af munkesten.

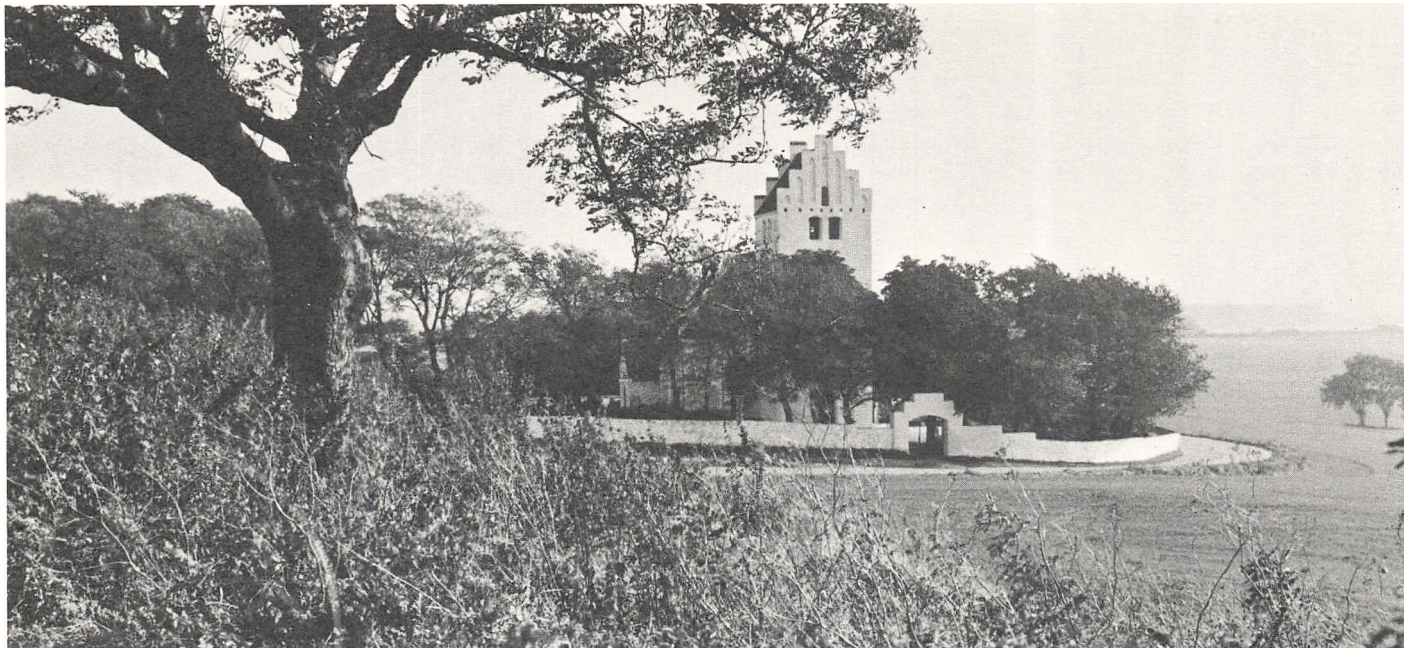
Drøsselbjerg kirke. Den oprindelige romanske kampestensbygning er udvidet mod øst og mod syd i gotik, så kirken blev toskibet med hvælvingerne hvilende på murede piller. Der er fundet kalkmalede dekorationer på pillerne og gamle indvielseskors på væggene. De blev malet, hvor bispen ved indvielsen stænkede med vievand. I nordkapellet ses i en niche, formodentlig et katolsk sidealter, et gotisk alterskab med Sankt Andreas på sit krydskors. I tårnrummet er opstillet en egetræsdørfløj fra 1489. Den ene af kirkens klokker er fra 1300-tallet, den anden fra 1547. Som et visitkort fra ældgamle dage fandtes i dørkarmen til den tilmurede norddør en runeindskrift »Wilhelmus«.

Hejninge kirke er som de andre kirker romansk med gotiske tilbygninger, bl. a. et kor mod øst. På skibets nordvæg af-dækkedes i 1950'erne kalkmalerier, der stammer fra tiden før hvælvinger indsattes i 1400-tallet. Den svære jernbe-slåede dør ved den sydlige indgang til skibet er fra senmid-delalderen.

HELLIGKILDER

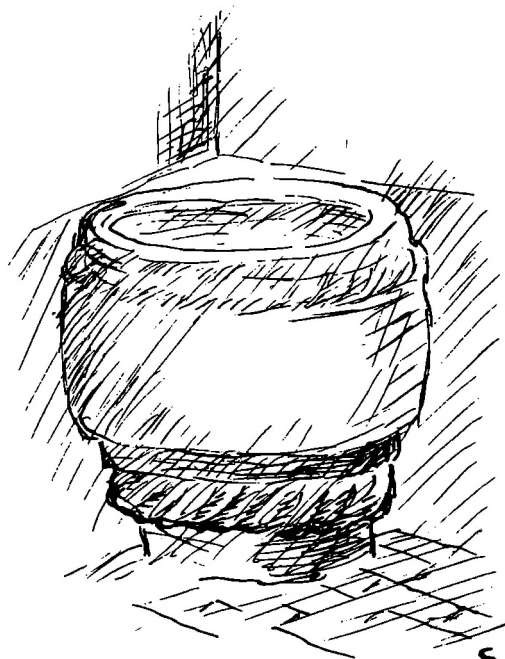
Ingen, der har set en kilde vælde op af jorden, set dens bobler og sandskornenes dans nede ved hullet og hørt kildens klukken og rislen, har kunnet undgå at blive bevæget af den. Drikker man så af dens klare, selv på en hed sommerdag kølige vand og føler sig styrket og forfrisket, kan man godt forstå, at kilder helt tilbage i oldtiden har fået tillagt overnaturlig kraft og derfor er blevet omgivet af kult med besøg på særlige dage og har modtaget offergaver. Senere er nordiske gudenavne blevet knyttet til dem, Odin, Thor og Tyr (Ti.). — Da kristendommen holdt sit indtog, blev det præster og munke magtpåliggende at få bugt med de hedenske skikke. De hedenske samlingssteder kunne man kristne ved at bygge kirker på dem (således Skt. Mikkel i Slagelse), men vanskeligere, for ikke at sige umuligt, blev det med de hellige kilder, der ofte lå på afsides steder. Taktisk klog, som kirken gerne var, gjorde den så kilderne til katolske, hellige kilder, knyttede dem til katolske helgener, lod folk valfarte som hidtil, ofre som hidtil, bede som 27

Tårnborg kirke set fra voldstedet.

I tårnindgangen står et romansk vievandskar af granit af form som en døbefont. Tårnrummets takkede murværk viser i øvrigt rester af et tidligere smallere tårn. (Tegning S. Rønne). (Sludstrup kirke).

Modstående side: Sørbymagle kirke blev i årene 1964-65 restaureret af arkitekterne Inger og Johannes Exner samt Jan Gehl. På billedet ses det moderne granitalterbord med Arne L. Hansens altertafle fra 1965. Motivet symboliserer Jacob Knudsens salme »Se nu stiger solen...«. På alterbordet sengotiske alterstager (o. 1550), og et lille kors udført i stentøj, sølv og perler. I hver side af koret står to løse knæfald.

hidtil, men drog så kirkelig nytte af den trang til kildebesøg, der syntes uudryddelig hos folk.

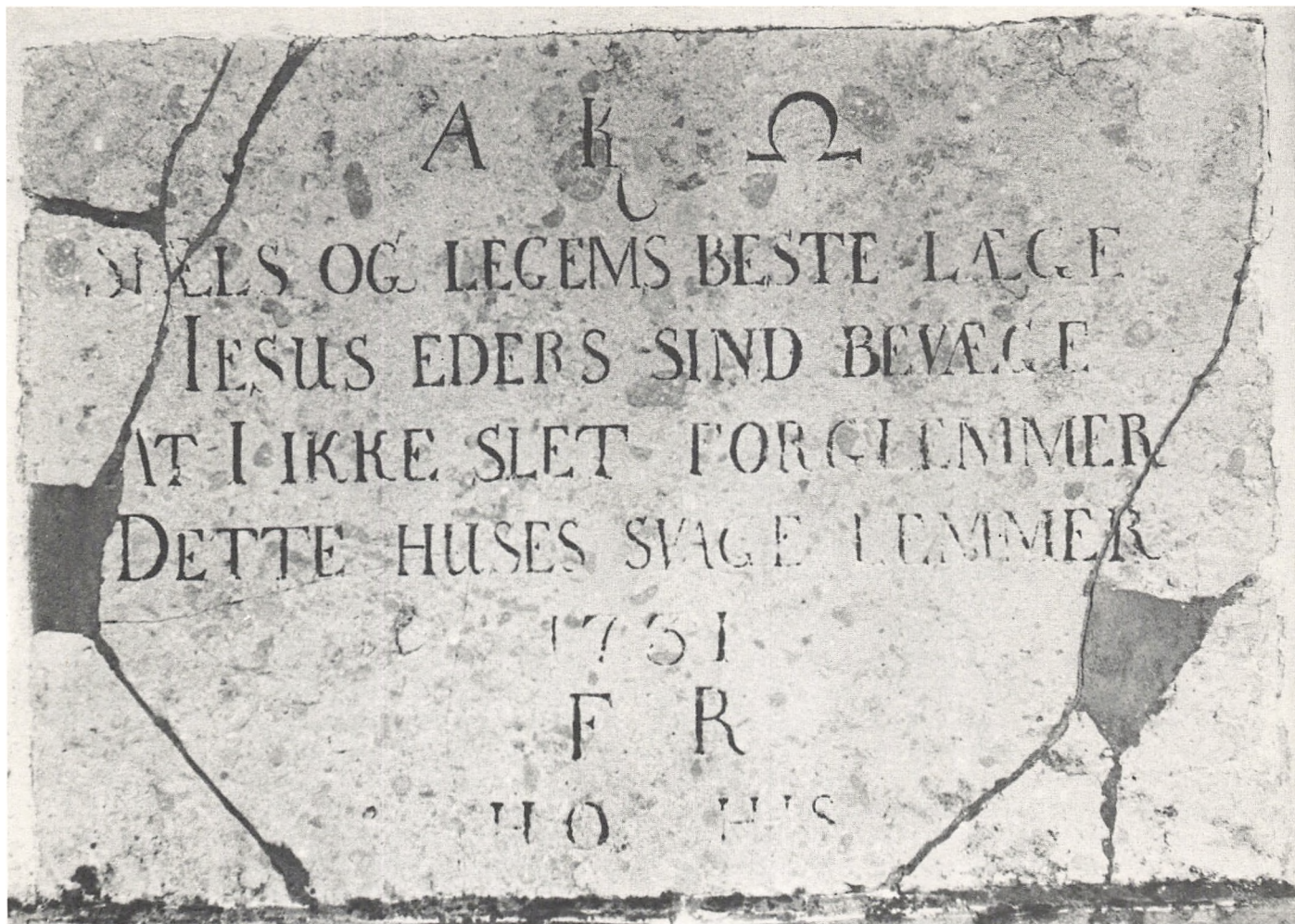
Efter reformationen blev det præsternes yderst vanskelige opgave at få bugt med kilderejserne og deres katolske væsen. Men det lod sig simpelt hen ikke gøre. Landemodet i Roskilde 1617 søger at indprente, at nok har kilder kraft, men den er fra Gud og ikke fra helgener. Selv konger besøgte helligkilder eller lod hente vand fra dem helt op i 1800-tallet. En ejer kunne blive vred over at få sit græs trampet ned, og præst og herredsfoged kunne påbyde, at kilden skulle kastes til (så sent som 1890), men ellers kneb det med den fornødne energi i bekæmpelsen, for helligkilderne gav indtægter. Den ældgamle trang til at ofre til kilden har gennem tiden givet sig forskellige udslag. På Nationalmuseet kan man se en hul ellestamme, der i bronzealderen har stået på bunden af en kildebrønd i Budsene på Møn, fyldt med sager, der var blevet ofret. Siden blev det penge, der kastedes i kilden, og så tog man konsekvensen og satte en jernbeslået blok op ved kilden til indsamling af offergaverne. Pengene brugtes til at vedligeholde kilden og dens omgivelser, men også til de fattige og til kirken. Nogle steder kom der så rigelige midler ind, at man kunne opføre »hospitaller«, hvor syge og gamle kunne bo, eller hvorfra de kunne hjælpes. I Kirkerup, på højre side af vejen fra Sørbymagle, ligger således den dag i dag en sådan stiftelse. Tiderne for kildebesøg kunne være forskellige, men det helt overvejende over hele landet var enten Valborgaften (30. april) eller Skt. Hansaften (23. juni). Det er med andre ord trods kirke og kristendom de gamle hedenske forårs- og midsommerfester, man knytter besøgene til. Som naturen viste sin svulmende kraft i planter og dyr, således måtte også kildens kraft være størst på den tid. Når så ikke blot de syge samledes ved kilden, men også deres pårørende, kom der naturligvis handlende til, og de såkaldte kildemarkeder opstod. Det var ikke alene mad- og drikkevarer, der blev falbudt, men urmagere, drejere, hattemagere, bødkere og pottemagere gjorde gode forretninger. Gøglerne kom også til, så forlystelseslivet florerede. Dyrehavsbakken ved København er oprindeligt et sådant kildemarked. Drikkeri og slagsmål kunne give markedet sin ubehagelige kolorit og førte til, at de op mod 1800 kom i øvrighedens søgelys og så endelig o. 1900 holdt helt op. Da havde omsider moderne

30 hygiejne og oplysning fået bugt med årtusinders overtro.

I det område, vi kalder Slagelseegnen, har der været ikke mindre end 13 helligkilder, mere eller mindre kendte og mere eller mindre benyttede.

Hellig Anders kilde i Landsgrav er efter sagnet opstået ved, at Hellig Anders under sit berømte ridt, da han red jord ind til Slagelse by på et nattegammelt føl, mens kongen var i bad, tabte sin handske, og der, hvor den faldt, sprang en kilde frem. Hvor stor en rolle, den har spillet, er ikke oplyst, men man ved, at lige til o. 1900 samledes folk Skt. Hansaften for at rense kilden efter at være blevet kaldt til samling med byhornet. Omkring århundredskiftet blev brøndværket afløst af en pumpe, der igen 1918 afløstes af det nuværende smukke brøndværk efter tegning af bygmester Johs. Olsen. I cementfundamentet er indstøbt en flaske med skriftlig fremstilling af kildebygningens historie, forfattet af daværende stud. mag., senere professor Ernst Frandsen. Kigger man i dag ned i brønden, ser man, at det igen kunne være tiltrængt, at byhornet kaldte til samling og oprensning.

Kirkerup kilde med brøndværk og vippe, lige øst for kirken, synes ikke at have så lang historie bag sig som andre helligkilder. Det kan se ud til, at den først er blevet kendt og besøgt af syge i året 1688, men den er hurtigt blevet Slagelseegnens mest berømte. Der kom mange syge til kilden ved Skt. Hansdag, og kirken stod åben. Her bad præsten for de syge, der enten selv var mødt frem eller var repræsenteret ved slægtninge, der bragte offer og hentede vand. Der kom ligefrem deputationer fra alle sogne på egnen, hvor der i forvejen var samlet penge ind til kildeofret. En mand fra hvert sogn trådte så hen til kildeblokken og råbte så højt, at alle i kirken kunne høre det: »Her kalder jeg alle gode mænd til vidne på, at jeg i Guds navn nedlægger »Rd«, »Mk«, »Skilling« fra (sognets navn) bymænd som offer til kilden. Guds velsignelse.« Derefter tog han en stor lerdunk fyldt med kildevand tilbage, og det var i det følgende år byens fælles medicin. Beløbet, der ofredes, var altid ulige. Op igennem 1700-tallet indkom der i blokken hvert år ved Skt. Hansdag 80—90 Rd. I 1728 enedes man om at benytte kapitalen til at opføre et hospital med plads til 8 hospitalslemmer fordelt i 4 værelser. Der udfærdigedes 1733 en fundats, som giver anvisninger både for kilden, for blokken og for hospitalet. Amtmanden for Antvorskov amt, Frederik

Rostgaard, forfattede det vers, der den dag i dag kan ses på hospitalets gavl:

Siæls og Legems beste Læge
 Jesus! Eders Sind bevæge,
 At I ikke slet forglemmer
 Dette Huuses svage Lemmer.

Den store årlige tilstrømning medførte, at der holdtes kilde-
 marked med kræmmere og værtshusholdere fra de omlig-
 gende købstæder. Dette medførte, som før nævnt, et forbud

som dog var vanskeligt at få overholdt, før en energisk em-
 bedsmand o. 1800 satte ind og forbød salg af alt, »som ej
 på Stedet fortæres«. Fra da af gik det tilbage. Ved en jubi-
 læumsfest 1884 på hospitalet blev der sagt: »Valfarten til
 Kilden har vedligeholdt sig til vore Dage, men har dog for-
 andret Tendens. Skt. Hans Aften drager endnu mange, dog
 ikke syge og sorgfulde Mennesker, til Kirkerup til »Kilde-
 marked«, som det kaldes. Man drikker der heller ikke læn-
 gere Kildevand, i hvert fald ikke ublandet, og ofrer man,
 sker det ikke i Kirken eller til Hospitalet«.

Kelstrup kilde, også benævnt Helene kilde (sikkert omtydning af Helle = hellig), på Kelstrup mark et stykke fra byen, var indtil 1688 den berømteste på egnen. Sagnet fortæller, at den opstod, da en mand ville flytte skel ind mod naboen og derfor trak en hegnsplæl op. Kilden vældede da op, og manden faldt og brækkede sit ben. Kildebesøget foretoges her Vor Frue-aften (2. juli), og der var ved kilden opsat en kildeblok, der i hvert fald har stået så længe, at den er blevet fotograferet. Selv om kildens betydning forvaskedes af kilden ved Kirkerup, fortsattes dog kildemarkedet indtil o. 1900 med forskellige handlende og som en midsommerfest for de unge. Så sent som 1909 henlagde ældre kvinder en blomsterbuket ved kilden som offer mod uheld med kreaturerne. Marie Larsen, f. 1860, har fortalt: »Kildemarkedet døde langsomt ud i halvfemsjerne. »Strandlyst» var blevet bygget, og det trak mere, så der kom færre og færre ud til kilden Skt. Hans-aften« — festen må i tidens løb været flyttet til den dag. Det er oplyst, at det sidste kildemarked fandt sted i 1901. — Forfatteren Zakarias Nielsen, født i sognet 1844, død 1922, skriver i Galschiøts »Danmark« følgende om Kelstrup kilde:

Tusinde af Tilrejsende har i Tidernes Løb badet deres syge Øjne i dens Afløb og drukket af dens Væld. Hver St. Hans Eftermiddag og Aften holdtes her Marked med Sang og Klang. Om Formiddagen havde Kelstrup Piger smykket Kildekarmen med Blomsterlænker og hængt Kranse om den gamle, jernbeslaaede Pengeblok, der stod tæt ved Kilden. Værtshusholdere og Handlende havde opslaaet Telte og Pottekræmmere udstillet allehaande fristende Lersager paa Grønsværen. Hen paa Eftermiddagen kom Folk dragende i store Stimer fra alle Kanter, og nu gik det med Snak og Handel, Drik og Latter, mens Lirekasser og Triangler gjorde Musik til Visekonernes Sang. Om aftenen, naar St. Hansblussene lyste paa alle Højder i Omlandet, svang de unge sig paa den aabne Danseplads til Klarinettens Toner; men ud paa Aftenen, naar de unge Kinder var kommet i Blus, listede nu og da et Par sig bort fra Pladsen og tog Vejen ud langs Markdiget eller ned mod den rislende Kildebæk og satte sig ved Karmen, i Ambraens og Krusemyntens Duft. Da faldt der hede Elskovsord, og løfter fra Kærlighedens Helligkilde skiftedes Mund og Mund imellem. Kilden passede sit Løb i Maanelyset, men i Mosen under Skrænten sad Bekkasinen og Vagtelen og lyttede.«

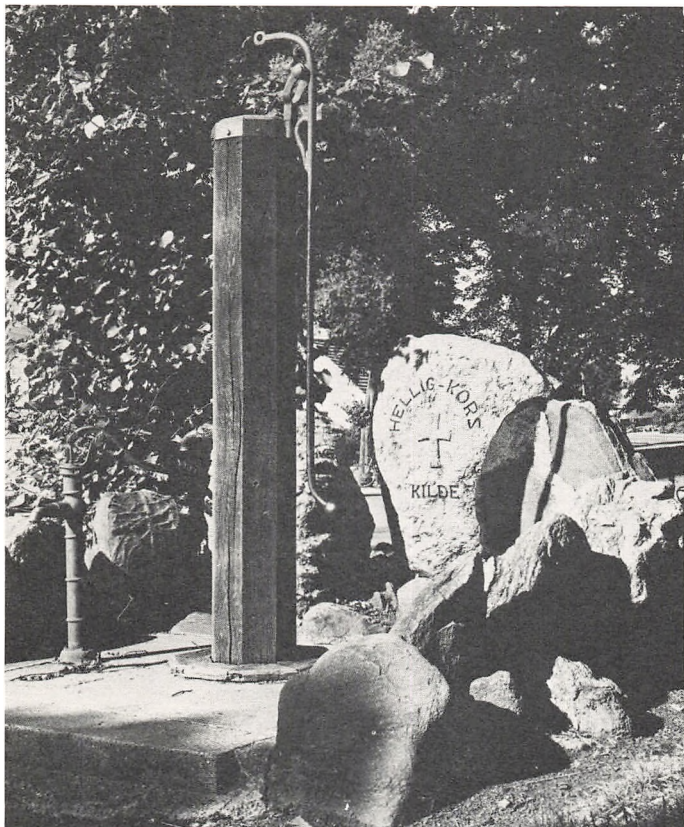
Brixes kilde, også kaldet Brøsi, eller Brigittas kilde, på Sludstrup mark, søgtes af mange, endda fra udlandet. Ved oprensning er der fundet sølvmonter, ofret til kilden. Et trækors rejstes ved kilden, efter sagnet til minde om to munke fra Antvorskov, der stredes om en pige fra Pebringe (Falkenstein). Den ene faldt ved kilden, den anden på Skørpinge mark ved vejen, og begge steder rejstes kors, der siden er vedligeholdt, da der ellers ville blive uheld med kreaturerne, mente man. En anden, mere sandsynlig forklaring, er, at korsene er rejst over to munke (»brødre«), der er faldet i kamp mod fjender, måske venderne. Et andet sagn fortæller, at korset ved vejen blev rejst af en rig frue, som på dette sted fødte et barn.

Hellig Kors kilde i Boeslunde, nu en gadebrønd med pumpe, uden for præstegården nord for kirken, har i middelalderen været et vidt bekendt valfartssted, derfor den store kirke. Kildens lægedomskraft har været berømt, hvad der ses af talemåden »Hjælp Gud og Hellig Kors kilde«! Den omtales ofte i 1700-tallet, men gik så af brug som valfartssted og har ikke efterladt sig minder om nogen form for fest. Den åbne brønd afløstes o. 1890 af den nuværende pumpe.

St. Klemens kilde lige ved Stillinge kirke er nu en brønd med pumpe. Tidligere har der været åben brønd med stensat værk omkring. Her hentedes vand ved Skt. Hans til brug året rundt i sygdomstilfælde, det var jo billigere end doktor og medicin. Også her har der været afholdt kildemarked. *Kolde kilde* på Skørpinge mark har dejligt vand, der aldrig fryser. Kilden skal tidligere have været meget besøgt. Nu er navnet bevaret i »Koldekildegård«.

St. Knuds kilde i Slots Bjergby antages at have ligget østligt i byen tæt ved gadekæret og har været en søgt lægedomskilde. På gamle matrikelkort er en Knuds-kildeeager angivet som hørende til præstegårdsjorden. Det berettes, at præsten hentede vand herfra til dåb. Navnet er endnu bevaret i »Knudskildegården«. Rundt om i landet er flere kilder ligesom denne opkaldt efter Knud den Hellige.

Kindertofte kilde omtales i et håndskrift fra 1750. Den lå i Kindertofte sogn neden for en bakke. Man sagde, at det var kilden, der havde givet byen navn, idet det oprindelig skulle have været »Kildertofte« (?). Det var i 1750, at bønderne i byen satte brøndværk om kilden med alles navne på. *Valdemars kilde* ligger i herregården Valdemarskildes have.

Hellig Kors kilde, som også har givet navn til Hellig Kors kirken i Boeslunde, er nu indrettet som en almindelig gadebrønd, men har i tidligere tider været meget berømt og søgt af syge.

Efter sagnet foregår kong Valdemars vilde jagt i den nord-østre del af skoven, »Kallen«, og ved denne kilde gjorde jægerne ophold. I ældre skrifter kaldes kilden Kallekilde. Amtmand Frederik Rostgaard forsynede i 1729 kilden med brøndværk. I 1757 blev dens vand kemisk undersøgt og erklæret for »mineralsk«. Der er ikke berettet noget om valfarter og kildedyrkelse.

St. Peders kilde i Gerlev sogn ligger øst for kirken. Om den fortælles, at den først havde været i kirkens sakristi, hvor den blev søgt tilstoppet med hestemøg med det resultat, at den så udsprang et godt stykke øst for kirken. Man ofrede som ved andre kilder penge ved den og efterlod tøj. Det

berettes også, at man skulle ofre med bortvendt ansigt, vel et udtryk for ærefrygt.

Ravne-hullet i Ørslev sogn skal befinde sig i Stenmose under Kragerupgård. »Danske Atlas« (1700-tallet) beretter, at der her har været en helligkilde, som besøgte Skt. Hans-aften.

Helligkilde i Finderup sogn på Herslev bys mark er også omgivet af uklarhed.

BORG OG KLOSTER

Hvordan har egnen omkring Slagelse set ud i middelalderen? Der findes ingen billeder, knap nok beskrivelser. Vi henviser til at bruge fantasien på grundlag af, hvad man ellers ved om den tid. De allerfleste mennesker, der boede her, har været bønder, der i de talrige landsbyer har haft deres træ- og lerbyggede, stråtede huse og gårde. Borgerne i Slagelse har hverken i henseende til bolig eller erhverv adskilt sig synderligt fra omegnens folk. Landsbyernes bygninger har ligget tæt omkring gadekær og kirke, den store, flotte stenbygning, som bønderne med slid og stolthed rejste i hver sin sogneby. På Sorøegnen har det mest været folk på borgene, de større gårde, der har været kirkebyggere, men på Slagelseegnen ser det ud til at have været bønderne i fællig. Uden om landsbyen lå så de dyrkede marker, vangene, og yderst ude lå overdrevet med krat, moser og smålunde, hvor der var græsning for byens kreaturer. Veje har der ikke været nogen af ud over landsbygaden, resten har mest været hjulspor og ridestier. Rundt i terrænet lå forfædrenes gravhøje i betydelig større antal end nu og vidnede om oldtidens bebyggelse, men det har næppe været helt klart for middelalderens bønder, der snarere forbandt højene med mytiske kæmper og farlige underjordiske væsener. Godt, at man havde kirken midt iblandt sig med dens frelsende magt! Om den samlede de årlige fester sig også, foråret, når der skulle sås, midsommeren med dens lovende frugtbarhed og høst. Ved slige begivenheder var det godt at have kirkens velsignelse med ud over markerne eller til kilden ved Skt. Hans.

Men er middelalderens landsbyer og deres liv gået ad glemme, er der dog nogle steder bygningsrester, der vidner og fortæller om de svundne tider.

Trelleborg. Indtil 1934 lå der syd for Hejninge en ringvold af jord omfattende et areal på ca. 3 tdlr. Det var på korte-

ne betegnet som »voldsted« og var af Nationalmuseet »fredet minde«. Ved voldsted betegner man steder, hvor der har ligget en borg i middelalderen. Man kan se et voldsted, f. eks. i Borrebys have ved Skælskør. Her har den gamle borg stået, før den pragtfulde renæssanceborg rejstes. Lignende voldsteder har der været flere steder på Slagelseegnen f. eks. i Skafteløv og Vollerup, men de er alle blevet udjævnet og overpløjet. De middelalderlige borge bestod som regel af et tårn af sten i to eller flere etager omgivet af forskellige huse og stalde og omkring det hele en jordvold, som altså nu er det eneste, der er tilbage.

Trelleborg var imidlertid for stort til at være et sådant voldsted. Nationalmuseets udgravninger 1934—42 afslørede, at man her havde en borg eller rettere en kaserne fra vikingetiden. Med 16 elipseformede huse inden for ringvolden og 15 mellem den og den ydre vold mellem Tudeå og Vårby å har kasernen formentlig kunnet huse op mod et par tusinde mand. Efter fund af en lignende lejr på Nonnebakken i Odense, ved Fyrkat mellem Randers og Hobro og en tre gange så stor ved Aggersborg nord for Limfjorden regner man med, at det var ved disse borgkaserne, at det store Vesterhavsimperium omkr. år 1000 fastholdtes. Da det igen faldt sammen, havde ingen brug for lejrene, der derfor har stået tomme og ubenyttede. Ikke engang hundrede år har Trelleborg fungeret som lejr, og indtil udgravningen sattes i værk, var ethvert minde om stedets brug og betydning forsvundet. — Navnet Trelleborg menes i øvrigt at være afledt af »tral«, d. v. s. palisadeværk. *Tårnbor* ved Korsør Nor rummer ruiner af en borg, rejst i 1100-tallet til værn mod en senere tids vikinger, nemlig de sydfra kommende vender, der år efter år hærgede de danske kyster. Den har været et led i bæltforsvaret: Nyborg—Sprogø—Tårnbor, der afløstes af Korsørhus i den senere middelalder. Tæt vest for kirken blev borgen lagt, og her kan ruinerne, der afdækkedes af Nationalmuseet i 1894, ses. De består af et kampestensfundament til et tårn med kvadratisk grundplan. Udenom har der været en kampestens ringmur, på hvis inderside man har fundet spor af mindre bygninger, og både tårn og ringmur har haft murstensbygning oven på kampestenssoklen. Borgen nævnes under Christoffer I og Erik Klipping og har spillet en rolle under Erik Menveds kamp mod de fredløse i slutningen af 1200-tallet.

brændt såvel Tårnbor som Skælskør by, men i 1308 holdt Erik Menved danehof på Tårnbor efter genopbygningen. Senere er borgen sunket i betydning, og i 1400-tallet fik det opvoksende Korsør kongebrev på, at borg og øvrige bebyggelse skulle nedrives. Tilbage står så nu Tårnbor kirke og ruinerne.

Antvorskov kloster. For enden af Slotsalleen i Slagelse ligger en stor villa, der i året 1858 opførtes af agent Schou og siden har været bolig for medlemmer af denne slægt. Huset, der er tegnet af arkitekt Herholdt, ligger midt i det, der engang var en stor klostergård. Foran, ind mod Slagelse, lå nordfløjen flankeret af en vestfløj og en østfløj, og på den anden side nede i det, der nu er have, lå som fjerde fløj den store klosterkirke, kun få meter kortere end domkirken i Århus. Man har ved udgravning fundet fundamenterne, men atter tildækket dem igen. Derimod ligger udgravede ruiner, de betydeligste på Sjælland, indeholdende bl. a. et toetages hus, åbent og tilgængeligt, når man går til højre ned ad Hunsballevvej. Disse ruiner, der blev opdaget og udgravet i 1887 og følgende år, stammer fra det oprindelige kloster, der af Johannittermunke opførtes med kong Valdemar den Stores tilladelse i tiden hen mod 1200. Senere, da klosterets rigdom og jorder voksede, så det blev et af de mægtigste i Danmark, er så hovedbygningerne opført på bankens top. Det anelige hus, der med sine to etager er så velbevaret, at det kunne bringes i stand i sin oprindelige skikkelse, har haft en kryptlignende underetage og en 1. sal med høje rundbuede vinduer og en indgangsdør med rund bue og prydet med rundstave. Her menes munkenes spisesal at have været, med bekvem adgang til den såkaldte »hemmelighed«, datidens benævnelse for toilet. Fra denne bygning går en kampestræppe op ad skrænten, sandsynligvis anlagt, da klosteret flyttedes op, og de gamle bygninger sank ned til at være udbygninger. Lidt øst for den store bygning ligger en kampestensskælder, der har været hvælvet, og som har hørt til et hus for tjenerskabet. Længst mod øst ligger en ruin-ende af en stor muret middelalderlig lade. Den tilbageblevne del har efter reformationen været indrettet til smedie. Klosteret blev nemlig som alt klostergods efter reformationen overtaget af kronen, og kong Frederik II lod det ombygge til slot. Hvor Idagårds jord ligger, var der en landsby, Gækkelund, med 9 gårde. Frederik II beordrede den 1585 nedlagt, og gårdene blev nedrevet og

På en skråning synlig fra motorvejen ligger de udgravede ruiner af Antvorskov Kloster. Ruinerne er de betydeligste på Sjælland og stammer fra klostrets ældste tid omkr. 1200. Nationalmuseet startede udgravningerne i 1887 og har derefter i flere omgange foretaget undersøgelser på stedet.

jorden lagt ind under slottet, så bønderne måtte flytte andetsteds hen. Foran ruinerne i to etager ses rester af de kongelige stalde, hvor der indrettedes et stutteri til 200 heste. Der er også det nederste af det ottekantede tårn, som Christian IV lod bygge, så han ad en løbebro kunne komme fra slottet til staldene. Ligeledes ses den store kampestensmur, der er den nordre mur af ridehuset, hvor hestene blev tilredne. Ude i terrænet mod syd, hvor nu omkørselsvejen lar-

mer, er ved udgravninger fundet fundamenter af stalde, lader og gårdspladser, af pottemagerværksteder og af murede vandledninger, der muligvis har været et led i fabrikation af salpeter. Man fandt også brolagte veje førende til et vandmøller, som klosteret har drevet. Det har været en vældig virksomhed, og det har haft rådighed over 6000 tdr. hartkorn iberegnet bøndergods. Foran villaen ind mod Slagelse står en mindesten for klosterets berømteste munk,

Hans Tausen, der efter studier i Tyskland vendte hjem og indførte reformatoriske tanker i Danmark.

KORS VED VEJE OG PÅ HELLIGE STEDER

Enhver, der har rejst i katolske lande, har bemærket de talrige kors, som man kommer forbi eller træffer på under vandringer. Det kan være simple trækors, eller det kan være krucifikser med eller uden tagdækning. Ved nogle af dem er der små hylder til blomster. Sådan har det også været i middelalderens Danmark. Der har været mange kors rundt om i landet, men de fleste er forlængst forsvundet, enten det nu er præster og andre folk, der ville udrydde den fæle papisme (pavevæsenet), eller det simpelthen er tidens tand. Nogle steder er korsene dog blevet fornyet gang på gang, og i reglen vil man finde, at grunden er, at der har været knyttet den tro til korsene, at blev de fjernet eller ikke vedligeholdt, så ville der ske uheld og komme sygdom blandt kvæget enten på den nærliggende gård eller i landsbyen.

Hellig Anders kors på Hvilehøj i Skt. Peders landsogn. Hvilehøj er en bronzealderhøj vest for Slagelse, nord for vejen til Korsør. Sagnet fortæller, at det var her, at præsten ved Skt. Peders kirke, Hellig Anders, vågnede op, da han på hjemvejen fra det hellige land var blevet agtersejlet af sine rejsefæller, men var blevet taget op af en rytter, der suste af sted med ham, mens han faldt i søvn. Da han vågnede, hørte han til sin forundring en kendt kirkeklokke ringe, hans egen, og forbigående folk talte dansk — han var på underfuld måde kommet hjem —. På Hvilehøj ved Korshøjgård står der et krucifiks, og der har antagelig stået et siden middelalderen. Det, som står der nu, er en kopi, som Nationalmuseet har ladet lave efter et tidligere, der var dateret 1762. Årstallet står på korset, og over Kristusfiguren står bogstaverne INRI, Jesus Nazareus Rex Judæorum — Jesus af Nazareth, jødernes konge. Til korset knytter sig som til andre steder den overtro, at hvis det flyttes, så vil der komme sygdom i besætningen på Korshøjgård.

Korset ved Brixes kilde på Sludstrup mark er tidligere omtalt. Ligeledes *korset på Skørpinge mark*, ved vejen. De omtalte kors er de eneste, der er bevaret på Slagelse-egnen.

TINGSTEDER

36 I Gierslev sogn i nærheden af gården Juelsborg rejstes i

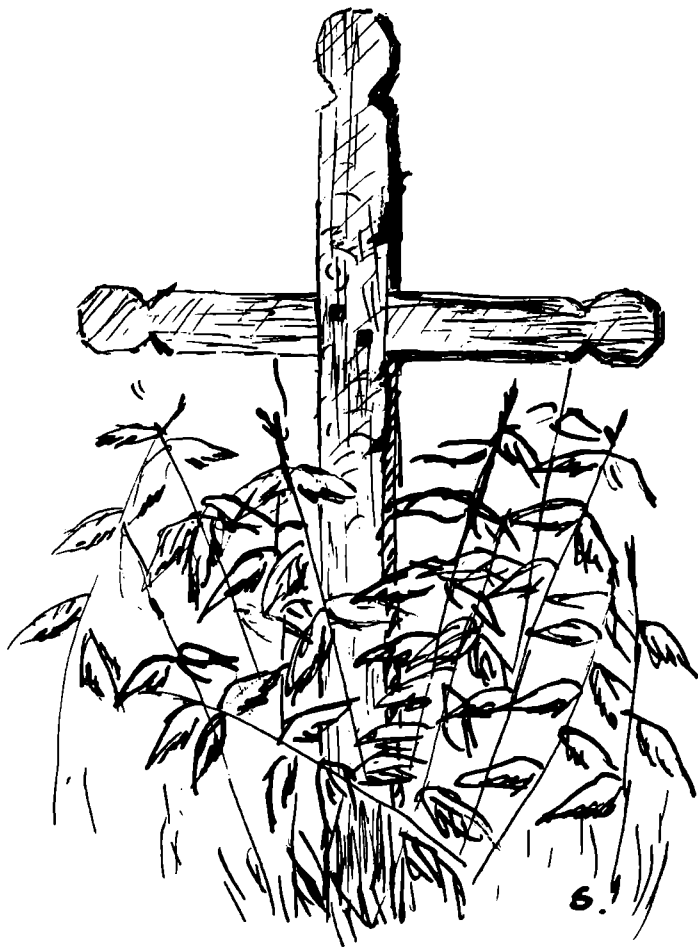
Foran Gl. Antvorskov for enden af Slotsalléen rejstes i 1891 en mindesten for Hans Tausen, der i årene 1524-25 var munk i Antvorskov Kloster, vel nok den berømteste klostret har haft. På stenen er indhugget et par strofer fra Ingemanns berømte digt om Hans Tausen.

Hvilehoj med Hellig Anders kors.

1934 en stensætning med en bautasten med indskrift til minde om *Løve herreds gamle tingsted*. Muligvis kan navnet Løve, i middelalderen Løghæ, betyde lyet, d. v. s. det fredhelige tingsted. Ved Juelsborg (Hjulsbjerg — hjul = sol — soldyrkelsessted?) ligger Tingagrene, hvor tingpladsen var (ca. 8 m bred og 24 m lang). Pladsen markeredes ved 4 tingsten, der var forbundet med tingstokkene, nogle planker. Inden for dem eller på dem sad de retskyndige, »stokkemændene«, ved siden af den kgl. foged, ombudsmanden. De retskyndige fremsagde loven ord for ord for den udenfor stående tingalmue (ikke kvinder, trælle, klostermænd eller fledføringer, d. v. s. personer, der havde givet sig ind under andres værge). De stridende parter kom inden for tingstokkene. Ved tinget medvirkede mededsmænd, der valgtes af den sagsøgte og vidnede om hans troværdighed. Nævninger (8 el. 12) skulle sværge, ikke om personen, men om sagen, som de havde pligt til at undersøge, inden de svor. Sandemænd (8 selvejere fra hvert herred) var faste nævninger for livstid. De valgtes af kongen og edsfæstedes af ombudsmanden. De dømte om selve sagen (manddrab, voldtægt, hærværk o. l.). Fra herredstinget kunne appelleres til landstinget og derfra til kongens retterting. Midt i kredsen indhegnet af tingstokkene lå en stor flad sten »Tyvestenen«, hvorpå den anklagede kunne stå. Blev en tyv grebet på fersk gerning, skulle tyvekosterne bindes bag på ham, og således skulle han føres til tinge. På Christian IV's tid gik man bort fra at holde ting under åben himmel, og i ca. 100 år derefter holdt man ting i Sæby. Så flyttedes tinget til Løve kro og derfra 1839 til Høng til det nette tinghus opført i senempire.

Slagelse herreds tingsted har fra gammel tid været i Hemmeshøj, men var fra 1577—80 henlagt til Korsør. *Tingstedet Flakkebjerg herred* må formodentlig oprindeligt have været i Frankerup, hvad gamle marknavne som Tinghøje, Tingbro og Tingstene tyder på. I 1606 blev det flyttet til det daværende Nørre Jellinge, som derefter fik navnet Ting-Jellinge. 1809 blev det store herred delt i Østre og Vestre Flakkebjerg herred. Ifølge amtmandens beretning 1744 er Flakkebjerg herredsting blevet holdt i »Dahlmoesse Hus« (Dalmose). Flakkebjerg skrivergård har tidligere været tingsted, og arresten har været her. Måske boede kongens ombudsmand her.

Kildekorset ved Sludstrup kirke. Kilden er nu kun en sump i den omgivende lund, men korset er velholdt. Det er knapt et par meter højt og med korsarme på henved én meter. Lundens med korset ligger få hundrede meter nord for kirken. (Tegning S. Rønne).

Herredsgrensene blev også bestemmende for den kirkelige inddeling i provstier. Birketing opstod, hvor købstæder og klostre allerede i middelalderen efter kongelig bevilling udskilte sig fra herredet og fik eget tingsted. Dette privilegium fastholdtes også efter reformationen.

TIDEN TIL OMKRING 1800

LANDSBYEN

Landsbyfællesskabet, formodentlig grundlagt som en praktisk driftsform i jernalderen, blev bevaret indtil slutningen af 1700-tallet, men gennem hundreder af år som et snærende bånd for den enkeltes initiativ.

Gadekæret har spillet en vigtig rolle i landsbyens liv gennem århundreder. Fra denne kunstige »sø« hentedes man vand til dyrene og til brandslukning, og her vaskede man tøj, vogne og redskaber. I dag basker højst et par forvildede ænder omkring i dette landsbyens ofte forurenede og eneste lystanlæg.

I løbet af middelalderen var ejendomsretten til jorden efterhånden overgået til kirke og adel, så bønderne sad som forpagtere (fæstere) på deres gårde og måtte betale årlige afgifter af jorden (landgilde), ofte også i form af arbejde på herregårdsmarken (hoveri). På tinge havde herremanden også fået domsmagten helt over sine bønder (hals- og hånds-

ret). Endelig påhvilede det bønderne efter herremandens bestemmelse at gøre soldatertjeneste (springe soldat).

I 1600- og 1700-tallet kan forholdene i landsbyen nærmest sammenlignes med tilstandene i vore dages u-lande. Mellem 5 pct. og 10 pct. af befolkningen levede af tiggeri, børnedødeligheden var gruppvækkende, landbrugets forældede driftsformer forhindrede ethvert fremskridt, næsten ingen kunne læse og skrive og nedsunken i overtro og mismod stod man værgeløs overfor sygdom, misvækst og krigsfølger.

Som et sørgeligt minde om den tid er fra egnen bevaret *Sørbymagle kirkebog*, en af de ældst kendte, men tillige ført med sjælden omhu. Præsten har givet en kort levnedsskrivelse over alle sognets afdøde, så man herved får et tidsbillede, der må anses for typisk for hele landet. Et par træk fra denne bog, som nu er trykt, kan belyse disse tilstande; de gengives i uddrag med nugældende stavemåde.

1646 — 28. marts

Jon Pedersen, Bøstrup, i ægteskab med Anne Lauritsdatter 26 år. Fik med hende 6 børn, alle døde. Var syg af vattersot. Døde langfredag morgen klokken 6. Var 61 år.

1647 — 2. april

Fattig tiggerkvinde, os ubekendt og uden navn, født som det sagdes i Skælskør. Havde levet nogen tid i Køge og i ægteskab. Var kommet i fattigdom, og efter Kongelig Majestæts forbud om tiggere at huse uden for de sogne, de havde levet i, blev hun ikke modtaget af nogen. Turde heller ikke give sin sygdom til kende, for at hun ikke ganske skulle forskydes. Døde uden skriftemål om morgenen i Bøstrup.

1656 — 13. juni

Dreng, Hans, i Sørbymagle. Hos forældrene indtil nu for 5½ år siden, har siden tjent ude, sidst hos sin morbroder i Rosted, hvor han blev syg af pest søndag d. 8. juni. Døde 21 år gammel. Havde på få måneders tid gjort en særdeles god fremgang i læsen og skriven.

(Det fremgår af kirkebogen, at næsten hver tredie i sognet dette år døde af pest, 89 dødsfald blandt ca. 300 mennesker).

1656 — 23. juni

Christen Nielsen, havde længe været soldat, (hans moders 39

fader Gammel Christen havde levet 127 år i Sørby, han sagdes at have set et slag i Grevens Fejde stå på Flakkebjerg mark). Tjente sidst Hans Jensen i Rosted, dér syg af pest d. 18. juni, beredt d. 19. juni aften, døde d. 22. juni. Var henved 40 år.

1656 — 23. december

Fattig tiggerkvinde døde hos Knud Fynbo i Rosted. Kom i jorden uden kiste. Det mindes jeg ikke er sket i over 11 år, dog var dette tidligt nok. Hendes navn og liv er endnu ubekendt.

1657 — 14. marts

Jens Nielsen Bødker, Husmand i Sørby. Født i Halkevad. Hjemme 11 år. Tjent godtfolk nogle år. Soldat og ude med armeen i Oldenborg to gange og siden i Skåne. I ægteskab med Maren Jydekone 18 år, fik 8 børn, alle døde undtaget et. Nogle år svag. Blev beredt d. 2. marts, døde d. 15. marts eftermiddag kl. 4. 44 år gammel. Kunne læse bøger på prent.

1657 — 10. juli

Fattig mand Jens Jensen Brus, født i Seerdrup, tjent som løber, kusk og tærsker på Vindinge 10 år, tjent siden i Tormark og Hyllested 5 år. I ægteskab med Karen Nielsdatter 27 år, fik 7 børn, de 6 døde. Faldet af et hæs, vanfør, tigget. Forsømt sakramentet i 5 år, her modtaget til afløsning, formanet og forhørt om dette forhold af præsten i Vindinge. Syg i Lundforlund d. 21. juni, ført hertil, lå i Hans Jensens lo i Rosted. Beredt d. 8. juli, døde d. 9. juli, henved 60 år.

1659 — 1. december

Mand Hans Pedersen, Bøstrup. Var hos sine forældre til sit 16. år, tjente godtfolk henved 7 år. I ægteskab med Dorte Hansdatter, uden børn. Var dog from mod sine stedbørn, såvel som skikkelig og omgængelig mod andre, flittig i sin gerning, som også lykkedes indtil nuværende krigs onde tilstand, hvor han har lidt stor tvang ved indkvartering (såvel som flere andre). Kom på rejse med sin vogn, ville ikke lade sin stedsøn rejse, for at der ikke skulle tilstøde ham noget på vejen. Kom til Korsør i november, derfra til Roskilde. På hjemvejen plyndret af en svabisk rytter. Men da han ville værne sine heste af al magt som ret var, har rytteren (efter 2 gange forgæves at have skudt efter ham) omsider dræbt ham med en kugle. Levede henved en halv time. Skete d. 23. november kl. 2 eftermiddag. Henved

1660 — 27. november

Gammel mand Lavrits Hansen født i Fyn. Levet hos sine forældre endog i ægteskab med Mette Mortensdatter 16 år og fik 5 børn (de 4 lever). Boet på Glenssbjerggård i Kyng sogn i 10 år. Den blev ødelagt af svenskerne (eller måske var det polakker og brandenborgerne, de danskes allierede, som de fleste klager over). Kom her og tilbød sig som røgter i præstegården og blev modtaget af medlidenhed. Var der fra d. 12. november til d. 18., da han blev syg. Døde d. 25. november ca. 70 år gammel.

1660 — juni

Peder Jensen var noget før juli i 1659 med nogle flere, henved 9, i Skovhastrop (hvor de opholdt sig som snaphaner). De blev udspejdet af de svenske, som havde landet. Han blev skudt, andre omkom på anden måde (dog nogle undkom). Der skjult under jorden og siden ført hertil og gravsat i kirkegården. Var født i Gimlinge torp.

1667 — 9. maj

Fattig ungkarl Niels Justesen, Rosted. Hjemme i 9 år, tjent lidt, tigget det meste af sin tid. Syg et års tid. Død 2. maj der menes af pest. 24 år.

1672 — 2. august

Lille pige i Sørbymagle, Margrethe. Nogen tid svag, blev mere svag sidste Skt. Hans, da moderen havde ført hende til Kelstrup kilde, givet hende vand at drikke og vasket hende i vandet. Er blevet meget ophovnet. Døde 1. august, 8 år og nogle uger gammel.

1679 — 6. juni

Dorethe, en liden pige, forældre døde for nogle år siden. Var ilde opfødt uden lærdom og formaning, desuden plaget og slået med hunger og hug. Syg nogle måneders tid. 14^{1/2} år.

1681

Fremmed fattig karl ved navn Peder.

1684 — 26. oktober

Fattig lille tiggerdreng.

1684 — 31. oktober

Niels Hansen i Rosted, holdt i skole hos præsten over et år, dernæst hos skolemester Oluf Bomands i Sørbymagle. Kunne omsider vel regne og skrive. Blev bonde hos sine forældre. Giftede sig med Sidsel Andersdatter i Rosted. Var begavet med alle slags sindets gaver, et godt nemme, godt enfoldigt gemyt, ydmyghed, trohjertethed, venlighed,

velvillighed, tjenstvillighed, alle mennesker, som han har omgædes, har alle årsag til at rose ham. Et eksempel på, at Gud lader nogle få leve til det gode, vel sindede, i denne ugudelige, vanhellige slægt. Han blev syg d. 17. oktober, gik til sengs d. 19. oktober. Beredt d. 23. oktober. Døde d. 28. oktober om morgenen kl. 5. 25 år gammel, 9 måneder og 3 uger.

De her skildrede forhold giver et dystert billede af landet under armød og uvidenhed, pest og krig og med en forældet driftsform. Statsmagten var ikke blind for de økonomiske og menneskelige følger af landets forføjede administration. En landsomfattende opmåling og vurdering af hver enkelt landsbys jordtilliggender blev afsluttet 1688, landets første samlede matrikel. Forsøgene på en forbedring af skoleforholdene i begyndelsen af 1700-tallet må også ses som tilløb til en forbedring af landets elendige tilstande, men endnu i 1770'erne mente mange godsejere, at hvis bonden blev gjort fri »ville landet ryste i sin grundvold«.

SKOLEVÆSENET — RYTTERSKOLERNE

De ældste endnu bestående bygninger i landsbyen, bortset fra kirkerne, er de såkaldte rytterskoler. I årene fra 1721 til 1725 lod Frederik d. 4. opføre 240 sådanne skoler over hele landet, men dette antal kunne jo langt fra dække blot sognebyernes behov. På Antvorskov gods blev der bygget 20 skoler, heraf er de fleste bevaret som bygninger i mere eller mindre ændret skikkelse gennem de forløbne 250 år. Oprindeligt hed de »Frederik d. IV's kongelige skoler«. Det noget misvisende navn »rytterskoler« hidrører fra, at kongen oprettede 12 godser rundt om i landet, som hjemsted for hver sin rytterskadron, en del af den stående hær. Disse godser, hvortil Antvorskov hørte, kaldtes rytterdistrikter, og hertil knyttedes der skoler både for rytternes og landsbyens børn, og navnet blev overført fra distrikterne til de 240 skoler. Det var virkeligt storstilede bygningsværker, som hævede sig i landsbyen over samtidens lerklinede bondebygninger. Skolen var grundmuret, med to sten tykke ydermure, og den rummede både skolestue og lærerbolig. Taget havde skrå gavle og var dækket med røde teglsten. Tagværk og andet træarbejde var af norsk tømmer. Vinduerne var blyindfattede med udvendige træskodder, som skulle lukkes om natten. Vinduer og døre var af egetræ. Det var da også hensigten, at skolerne skulle være aneligere end alminde-

lige huse, så »deres udseende kunne henlede tankerne på deres høje bestemmelse«, som det hed i vedtægterne. Det var en slags typeskoler, som kom til at danne mønster for skolebyggeri langt op i tiden. Frederik d. 4.s 50-års fødselsdag d. 11. oktober 1721 blev regnet for skolernes stiftelsesdag, som det også fremgår af indskriften på den sten, der blev anbragt over alle skolernes indgangsdør:

Halvtredsindstyve Aar, Gud, har Du mig opholdet,
At Sygdom, Kriig og Pest mig intet ondt har voldet;
Thi yder jeg min Tak og breeder ud Dit Navn
Og bygger Skoler op de Fattige til Gavn.
Gud, lad i dette Værk Din Naades Fylde kiende.
Lad denne min Fundatz bestaa til Verdens Ende,
Lad altid paa min Stool een findes af min Æt,
som mener Dig Min Gud og Disse Skoler rætt.

Ovenover står årstallet med romertal: MDCCXXI

Endnu en indskrift på latin lyder i dansk oversættelse:

I året 1721 har jeg grundlagt denne skole og i lighed med denne 240 i de distrikter, som er oprettede af mig til stadigt at underholde 12 rytterskadroner.

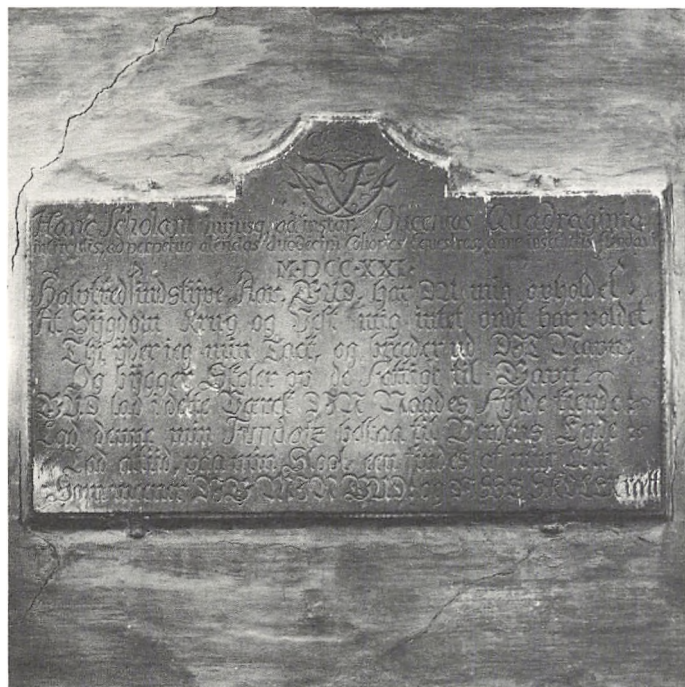
Øverst står kongens kronede navnetræk.

SKOLENS UNDERVISNING

Kongen og hans omgivelser var stærkt præget af tidens fromhedsliv, som det var hensigten at udbrede gennem disse skoler. Det var pietismens tanker, der blev bestemmende for undervisningen. Skolemesteren, som læreren kaldtes, skulle undervise i den kristelige børnelærdom og i læsning efter Luthers katekismus, som børnene »bør viide Oord for Oord at oplæse udenad«. Skrivning og regning skulle kun læres de børn, hvis forældre ville betale ekstra derfor, »for et Barn Maanetlig Otte Skilling Danske«. I skolen blev der lagt megen vægt på salmesang og bøn, og »medens Morgenbønnen læses, skal alle tilstedeværende Børn ligge paa Knæ«. Børnene skulle også helst møde på alle søn- og helligdage og følge med skolemesteren i kirke, og her blev de også overhørt af præsten eller af provst og biskop, når disse kom på visitats. »De kongelige skoler« var da også i regelen bygget lige ved siden af kirken. Beliggenheden skulle understrege, at skolen var »kirkens datter«.

DE KONGELIGE SKOLERS SENERE SKÆBNE

Af de 20 rytterskoler fik den i *St. Valby* den korteste levetid. Med ryttergodsets bortsalg i 1774 blev den sammen med hele landsbyen jævnet med jorden, da bymarken blev gjort til herregård. Enkelte andre af dem har derimod, omend i udvidet skikkelse, været i brug som skole helt op imod nutiden, *Gimlinge* således indtil 1958. Et par stykker er gået til ved ildebrand, det gælder *Flakkebjerg* (1826), *Kirke Stillinge* (1914) og *Holmstrup* så sent som i 1968. De fleste andre står endnu, men tegltaget er sine steder erstattet af strå og nogle er forfaldne. Bygningerne hæver sig ikke mere over den almindelige landsbybebyggelse, som jo er forbedret meget, siden skolerne blev til. Mange er nu i privat eje, og det er også tilfældet for enkelte af de kongelige stentavlervedkommende, bl. a. tavlerne fra *Skørpinge*, *Vedbysønder* og *Sorterup*. De fleste er dog overført til nybyggede skoler.

42 På alle rytterskoler blev der over indgangsdøren anbragt en stentavle med indskrift og stiftelsesår. (*Vedbysønder*).

SKOLEFORORDNINGEN AF 23. JANUAR 1739

Det var kongens hensigt, at andre godsejere ville følge hans eksempel, og det skete da også hist og her, men det gik ikke så rask, som han kunne ønske, og den 23. januar 1739 udsendtes en forordning om skoler i landet, den første almindelige danske skolelov. Men bestemmelserne om, hvorledes udgifterne skulle afholdes var meget uklare, og ordningen blev ikke gennemført efter hensigten. Den fik dog til følge, at ganske enkelte sogne fik udbygget deres skoler.

Boeslunde sogn fik 1741—42 indrettet tre skoler: *Boeslunde*, *Gryderup* og *Sønderup*, og *Tårnborgh* og *Hulby* fik skoler i disse år, men det var beskedne skolehuse, og lærerkræfterne var tilfældige, tidligere herregårdskuske, afdankede underofficerer og andre, som godsejeren ville sørge lidt for. Bestemmelserne om, at børnene skulle søge skole mindst 3 måneder af året blev heller ikke håndhævet. Kun få steder blev forordningen fulgt, men i *Kirkerup* var det endogså bønderne selv, der 1743 blev enige om at opføre et skolehus. Sognepræsten Hr. Jens M. Radier hjalp dem ikke alene med at få planerne godkendt, men også med rede penge. Da huset var færdigt anbragte man også en indskriftssten over skoledøren. Den ligner kongens, men teksten er anderledes:

ANNO

1743

Se, Himlens Forsyn selv og Kongens Naade
har denne Skole bygt til Sjølegavn og Baade.
Sit rette Øjemed, Gud lad den Altid naa,
Gud, lad den blive ved, saa længe Skoler staa.

J.M.R.

Underskriftsbogstaverne er præstens.

Denne sten såvel som rytterskolestenen fra *Sørbymagle* findes nu anbragt indmuret i *Hvilebjergskolen*, *Sørbymagle*. Her var rytterskolen i brug indtil 1960.

SKOLEANORDNINGEN AF 29. JULI 1814

De øvrige landsbyer var vel ikke derfor helt uden undervisning. Kirkeordinansen af 1537 efter reformationen var endnu i kraft. Den bestemte, at degnen skulle holde »degnelæsning« rundt om i sognets landsbyer. Den bestod hovedsagelig i udenadslære af katekismen; både degn og forældre

forsømte dog denne undervisning, som gav anledning til mange klager.

I forbindelse med bondereformerne ved slutningen af 1700-tallet forstod fremtrædende godsejere og mange steder også bønderne selv, at ordnede skoleforhold var nødvendige for reformernes gennemførelse. For at skaffe pengemidler til lærerlønninger fandt man på den udvej at nedlægge degneembederne, og efterhånden som degnene døde, ansattes uddannede lærere på deres løn. Et stort arbejde med nye pædagogiske tanker fra Frankrig og Tyskland resulterede i skoleanordningen for landsbyskolevæsenet af 29. juli 1814, den skelsættende dato i landsbyskolernes historie.

Skoleloven af 1814 var i modsætning til den fra 1739 i nogen grad blevet foregrebet. Mange steder oprettede godsejerne eller bønderne selv små privatskoler i landsbyerne allerede før år 1800, men også skolebyggeriet var så småt i gang før lovens ikrafttræden: i *Hejninge* og *Lille Valby* byggedes skoler i 1806, i *Gerlev* 1803 og i *Sludstrup* 1810. I øvrigt blev denne lov kun langsomt gennemført, idet Englandskrigene, »det gale pengeår« 1813 og de dårlige landbrugspriser indtil slutningen af 1820'erne sinkede lovens gennemførelse og det store skolebyggeri satte først senere for alvor ind.

HERREGARDE

Ved reformationen i 1536 blev kirkens verdslige magt brudt. Alt klostergods gik over til kronen, d. v. s. statsmagten, og det vil på Slagelseegnen sige, at det vældige Antvorskovgods nu blev statsens og blev et len, et såkaldt regnskabslen med en lensmand boende på slottet som leder og ansvarlig over for kongen. Munkene blev frit stillet, om de ville blive boende eller flytte ud. Først i 1580 blev de sidste fire, meget gamle munke, flyttet fra klosteret, der så ombyggedes til et slot for kongen, Frederik II, der personligt ledede ombygningen. Han opholdt sig meget på slottet og sørgede for at udrydde folks gamle sædvanemæssige holdning til stedet, bl. a. ved at sætte en drastisk bøde (»en færdig okse«) for at kalde det Antvorskov kloster i stedet for Antvorskov slot. Den nærliggende landsby fik navneforandring fra Brødre-Bjergby til Slots-Bjergby. Under sine besøg på slottet nød kongen de udstrakte jagtmuligheder, der var i de store nærliggende skove, og det var efter en jagt, at kongen syg blev

bragt til sengs på slottet, hvor han døde 1588. I Rosted har ligget en kongelig jagtgård, hvor Frederik II ofte opholdt sig, og hvorfra flere kongelige breve er dateret. Det var ham og hans efterfølger Christian IV, der oprettede et hestestutteri med plads til 200 heste.

To år efter enevældens indførelse 1660 oprettedes Antvorskov amt, og slottet blev bolig for amtmanden. En kort tid var Antvorskov ophøjet til grevskab. Det var, da Frederik IV udnævnte sin elskerinde Elisabeth Vieregge til grevinde af Antvorskov og 1703 giftede sig med hende »til venstre hånd«. Men allerede i 1704 døde hun, og kort efter hendes lille søn, greven af Antvorskov.

1718 blev Antvorskov et af de 12 rytterdistrikter, som kongen delte kronens godser i rundt om i landet. 1774 endte dets storhedstid ved en auktion, der satte et afgørende præg på hele egnen, idet en række nye, mindre godser med herregårde blev resultatet. Ved auktionen deltes godset i 9 hovedparceller: 1. Antvorskov, 2. Gimlinge, 3. Lystager, 4. Pebring, 5. Dævidsrød, 6. Landbytorp, 7. Nordrup, 8. Valby, 9. Tårnborg.

Numrene 1 og 4 købtes af finansråd Koes, en mand, der havde skabt sig en formue ved at indføre tallotteriet. Han lod den store, forfaldne slotskirke nedrive og førte sten og tømmer ned til Pebringegården, som han gav nye bygninger og nyt navn, *Falkenstein*, efter sin frue, der var født Falck.

Numrene 2 og 3 købtes af kancelliråd Anders Dinesen, der slog dem sammen og oprettede hovedgården *Gyldenholm*, opkaldt efter nogle af gårdens marker, der på grund af deres frugtbarhed kaldtes Guldager. I årene 1774–93 opførtes en hovedbygning, der i 1863–64 afløstes af den nuværende, der med Herholdt som arkitekt opførtes i norditaliensk, middelalderlig teglstensstil. Det indre er udstyret af kunstnerne Constantin Hansen og Georg Hilker. — Skovsgaard hørte ved auktionen 1774 til Gimlingeparcellen og blev en del af Gyldenholm. Et ældre, middelalderligt Skovsgaard har ligget ca. 600 m nordøst for det nuværende. I første halvdel af 1800-tallet foretoges en omfattende udparcellering, hvorved Skovsgaard påny udskiltes, og gården Cathrineholm opstod.

Nummer 6, gården Landbytorp, der i rytterdistriktets tid havde været bolig for kgl. forvalter Hans Larsen Fogh, blev købt af ham, der navngav stedet efter sin kone og kaldte det *Liselund* (ikke at forveksle med Liselund i Slotsalleen),

Hovedbygningen på Falkenstein, tidl. Pebringegård, er opført umiddelbart efter 1774 af den daværende ejer finansråd Georg Ditlev Frederik Koës. Materialerne til den og avlsgården er i følge overleveringen hentet fra det nedbrudte Antvorskov kloster. Nationalmuseet har medvirket ved bueladens restaurering og har vist sig interesseret i evt. at flytte den til Frilandsmuseet.

mens nr. 5, landsbyen Dævidsrød kaldtes *Frederikslund*. De to parceller blev 1783 lagt sammen og udvidet ved køb af bøndergods. På det gamle Landbytorps plads opførte statsminister von Eichstedt *Store Frederikslund*, medens han på Dævidsrøds plads oprettede avlsgården *Lille Frederikslund*. Von Eichstedt og efterfølgere byggede hovedbygningen på St. Frederikslund. I dens have og park på 32 ha findes gravhælvning for medlemmer af den senere ejerslægt Grevenkop-Castenskiold.

På nummer 7, Nordrup oprettedes efter salget gården *Nordruplund* ved at nogle bøndergårde blev lagt sammen. Hovedbygningen brændte 1903, og en ny blev opført.

44 Nummer 8, Valby. Her blev 11 bøndergårde i Store Valby

og Vester Valby nedlagt, og kort efter yderligere de resterende tre gårde i Valby, som derved helt forsvandt i Valbygårds favntag. En trefløjet hovedbygning af bindingsværk afløstes 1853—55 af den nuværende i »nederlandsk renæssancestil« af arkitekt L. A. Winstrup.

Nummer 9, Tårnborrgodset, købtes af ejeren af Dyrehovedgård, den tidligere Korsør ladegård, der anvendte det til udvidelse af sit gods, som i 1846 fik sit navn ændret til *Tårnborg*. Den nuværende hovedbygning opførtes 1803 i nyklassisk stil. Af de store områder, som lå ved Tårnborg kirke, indrettedes en selvstændig ejendom, der i begyndelsen hed Tårnborg gods, men senere fik navnet *Tårnholm*, hvis hovedbygning er opført i 1798.

Den nuværende hovedbygning på herregården Gyldenholm er opført af hoffjærgermester C. A. D. de Neergård i 1863-64 med J. D. Herholdt som arkitekt. Bygningen er af tegl i to stokværk. Tårnet med vægtergang om den åbne lanterne er ligesom de øvrige detaljer holdt i norditaliensk middelalderlig teglstensstil.

Nummer 1, selve det gamle *Antvorskov*, kom efter forskellige ejere til den københavnske storkøbmand, gehejmekonferensråd Constantin Brun, der gjorde meget til godsets trivsel og forskønnelse, bl. a. plantede han Slotsalleen med fire rækker træer, hvoraf nogle få endnu står tilbage i rundingen midtvejs, den såkaldte »Brudeseng«. I 1806, efter kun 7 års ejerskab, solgte han det hele igen. Han delte godset i 5 dele: Antvorskov hovedgård, Charlottedal, Augustendal, Idagård og Karlsgård. På de sidste fire, der var opkaldt efter hans fire børn, opførtes herregårde, hvoraf Karlsgård senere blev stærkt udparcelleret og helt forsvandt. Charlottedal blev 1823 lagt sammen med Augustendal, der nedlagdes. Under Charlottedal kom Valdemarskilde og Lille

Frederikslund. Antvorskov hovedgård blev af H. C. Astrup, der købte den 1811, yderligere udstykket ved frasalg af Brænderigården og af Liselundparcellen. Tilbage blev en næsten jordløs samling af bygninger, der stump for stump blev solgt og nedrevet. Materialerne anvendtes til bygninger i Slagelse og omegn. *Brænderigården*, der opførtes 1808 af Hans Abelin Schou, er således bygget af munkesten fra det gamle kloster. Af det forud så mægtige kloster og slot blev der bogstavelig talt ikke levnet sten på sten, indtil man på sydskråningen i slutningen af forrige århundrede fandt ruinerne af det ældste kloster og udgravede dem. Tænk, om slottet havde ligget der endnu!

Efter at Antvorskov i 1799 var blevet solgt til den københavnske storkøbmand, senere gehejmekonferensråd Constantin Brun udparcellerede han godset i 5 dele og anlagde på de fire af parcellerne herregårde, heriblandt Idagård. Den sidste ejer frouavler Jens Hvidberg overdrag i 1944 gården til Idagårdsfondet, som virker for velgørende formål.

Enkelte store gårde på Slagelseegnen har bestået selvstændigt uden for Antvorskov-området. Det gælder *Kragerupgaard* i Ørslev sogn. Den nævnes 1327. I 1700-tallet var der på gården indrettet en uldfabrik. 1801 kom den i slægten Dinesens besiddelse. En trefløjet hovedbygning var opført af kansler Christian Friis o. 1600. Den nuværende nordre og søndre sidefløj er delvis fra den tid og har hvælvede renæssancekældre, mens midtfløjen er opført 1801—02.

Løvegård i Gierslev sogn nævnes 1483. Hovedbygningen, der oprindelig lå i byen, blev efter en brand 1774 flyttet ud. Den nuværende bygning er fra den tid.

I Knudstrup, også i Gierslev sogn, har der ligget en hovedgård, sæde for slægten Flemming. Under grevfejdten i 1530'erne plyndrede Slagelseborgere og Løve herreds bønder gården. Den nedlagdes i 1600-tallet.

Bøstrupgård i Drøsselbjerg sogn er oprettet 1689 af to bøndergårde samt anden jord. Den nuværende hovedbygning er

opført år 1800. Både i Drøsselbjerg og Mullerup har der været adelsgårde i Middelalderen.

Brorupgård i Kirke Stillinge sogn var en hovedgård allerede i middelalderen og nævnes 1353. 1740 blev Ludvig Holberg ejer og testamenterede gården til Sorø akademi. Hovedbygningen er opført efter en lynbrand 1856.

KONGENS VILDTBANER

Det var bønderne strengt forbudt at drive jagt, og der var strenge straffe for krybskytteri. Ved mageskifte med adelens jorder søgte kongen at udvide sin jagtret, men for Antvorskovs vedkommende var det lettere, fordi det store klostergods havde været så omfattende. Jagtområdet var ikke blot de store skove, men også landsbyernes marker. Antvorskovs vildtbane omfattede det meste af Slagelse herred og i Øster Flakkebjerg herred alt nord for en linie over Ting-Jellinge, Gimlinge, Snekkerup og Fårdrup; videre gik græn-

sen over Erdrup, Ormslev, Hulby og Bonderup ud til Storebælt. Endvidere hørte Ødemarmsgården med til vildtbanen. — En mængde skovfogeder havde opsyn med dette store område og skulle hindre krybskytteri.

For at lette kontrollen skulle der opsættes stager med krone på langs grænserne for vildtbanen. Pælene var forgængelige, selv om de var af egetræ. Derfor kommer der 1760 en kongelig forordning, der påbyder træpælene erstattet med pæle af sten. Det lykkedes i Horsens at finde en stenhugger, der påtog sig arbejdet for 4 rd. 4 mk. pr. stk. Stenene skulle være 2—3 m høje, så det har ikke været let at finde materiale til dem, men 1761 opsattes 42 pæle og i 1762 yderligere 23 omkring Antvorskov vildtbane. 65 pæle leveredes til Sorø amts vildtbane. Selv om det i tidens løb er gået hårdt ud over pælene, der har fundet mangfoldig anvendelse til ledstolper, dørtrin o. l. er der endnu nogle, der kan findes hist og her, således en ved Knudsrødgård, to i Nordrupvester, en på Langebjerggårds mark og en ved gl. Brorup: 25—30 pæle er ialt opsporet. Pælene bærer øverst en krone og har neden under en indskrift, der varierer lidt, men for det meste står der indhugget AS AWB 1761 N21, hvilket betyder Antvorskov amts vildtbane nr. 21 (eller et andet nummer). Pælene i Sorø-distriktet har SA WB og årstal med nummer — Sorø amts vildtbane. Da Antvorskov ryttergods blev solgt, gik jagtretten over til de forskellige herregårde, som oprettedes på det mægtige jordareal.

ALFARVEJ OG KONGEVEJ

Vi, der er vant til at suse afsted på moderne hovedveje og motorveje, gør os vanskeligt noget begreb om vilkårene for færdsel i gamle dage. 1500-tallets krav til en vej var, at det skulle kunne ses, hvor vejen gik, og at den skulle være bred nok til en vogn, samt at der ikke måtte være uoverstigelige hindringer på den, f. eks. åløb, hvis vandstand umuliggjorde færdslen. Vejenes tilstand var elendig, huller fyldtes med jord eller kampesten, så en køretur kunne være livsfarlig. Intet under, at kongen, der skulle færdes rundt i land og rige, kunne ønske forbedring. Frederik II og Christian IV tog det resolute skridt at beordre en særlig kongevej anlagt på de vigtigste ruter, således til Hillerød og til Korsør. Begyndelsen til kongevejen til Korsør ligger i København (Frederiksberg) og hedder den dag i dag Gammel Kongevej. Men også på Slagelseegnen kan den spores. Står

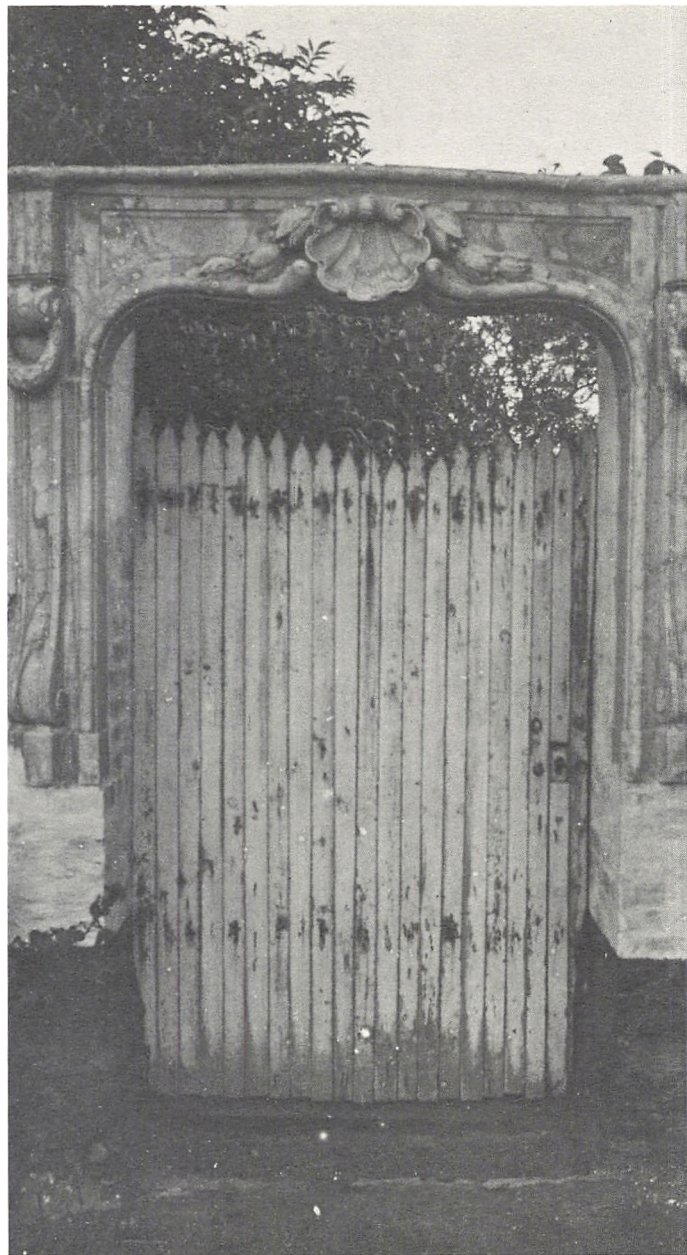
13¹/₄ mil fra København, et sted på landevejen mellem Slagelse og Korsør står denne milepæl, som stammer fra vejens anlæggelse omkring 1785.

man for enden af Slotsalleen ved mindestenen for Hans Tausen, er man på Kongevejen. Mod øst gik den forbi »Væverhuset«, »Parcelgården« og »Pottemagerhuset« ind i Slagelse Lystskov, gennem »Kalven« forbi »Valdemarskilde« og igennem Vedbysønder. Her drejede den mod øst forbi »Kattehuset« til »Postridderhuset«. — Fra Antvorskov mod vest gik den gennem »Kongens have«, forbi »Smedehuset« og »Kragehuset«, hvor et stykke af den igen har fået sit gamle navn. På den anden side af Skælskørvejen kunne den endnu for få år siden spores i en markvej til Gårdagergård, herfra atter som en farbar kørevej, som forbi Bjergbygård fører ud til Korsør landevej. Formentlig er den herfra fortsat skråt ned mod Vårby å. Der er ca. 150—200 m nordvest for den nuværende bro fundet rester af svære egepæle, minder om den tidligere bro. Herfra er vejen så gået gennem Vemmelev og Forlev, Tjæreby og Halseby til Korsør Kås ved skibsbroen.

Det har været et drabeligt slid for bønderne at sætte denne vej i brugbar stand og siden holde den vedlige. Undervejs

har der været talrige aflåsedes bomme og porte for at hindre andre end dem, der allernådigst forsynedes med nøgler i at benytte vejen. Gående trafik har været tilladt, men ikke kørende og ikke kvægdrift, hvor fristende det end har været for folk, der boede langs kongevejen. Med meget få års mellemrum fornyedes forbudet mod almen færdsel. I midten af 1700-tallet blev kongevejene frigivet til færdsel for alle. Indtil da var folk henvist til den almindelige alfarvej fra Roskilde mod Storebælt. Den havde et noget andet forløb end den nuværende hovedvej. Øst for Slagelse gik den noget sydligere gennem Dævidsrød i Ottestrup sogn, hvor »Postridderhuset« lå. Her var der kro omkring 1720, men den blev nedlagt 1787, da landevejen flyttedes. Vest for Slagelse gik landevejen nordligere end nu, lige forbi Hellig Anders' Hvidehøj, hvis navn måske hidrører fra, at de rejssende her tog sig et hvil. Den gamle landevej havde i det hele et meget bugtet forløb bestemt af terrænet. Det var statsminister J. H. E. Bernstorff, som i slutningen af 1700-tallet tog initiativ til de store vejreformer, der i så henseende bragte Danmark langt forud for de fleste andre europæiske lande. Hjulsporene — »slag«, som de endnu omkr. 1750 kaldes af en rejssende, et udtryk, der er bevaret i Slagelses bynavn — blev erstattet af en opbygget hovedfærdselsåre, der kom til at følge lige linier både øst og vest om Slagelse. Også dette vejarbejde pålagdes bønderne i omegnen, men nye tider var så småt på vej, og det hed sig, at de skulle skånes i så- og høsttid. Også soldater blev udkommanderet på vejarbejde, men bøndernes arbejdspligt med vogn, heste og karle kunne dog summe op til 3 ugentlige dage. Fra Roskilde til Korsør blev der i årene 1779—91 bygget 12 stenbroer, Vårby bro således 1785. Her blev en 16 alen høj banke af ler og sten gennemgravet for at undgå en krumning af vejen. Til selve broen beregnedes 1500 tdr. kalk, 5000 tdr. sand og 1300 læs sten. Dæmningen op til den krævede 720 læs ler.

Efterhånden som vejen blev færdig, indrettedes der for hver mil et bomhus, og vejen afmærkedes med milepæle, hvoraf enkelte endnu er bevaret. Ved bomhusene opkrævedes bompeng af bommanden (kendt fra H. C. Andersens eventyr »Hvad fatter gør —«). Bommanden betalte en fast årlig forpagtningsafgift, ved Kindertofte således 1236 rdl. På den måde klarede man dengang vejmillionerne. Foruden »Postridderkroen« kendes også en kro i Vemmelev,

*Kamin, som efter traditionen stammer fra Antvorskov slot. Sad tidligere over en havelåge i Ormslev gamle kro.
(Efter fotografi ca. 1910)*

den blev drevet af byens smed fra 1763 på kongelig bevilgning. Senere flyttedes den til Ormslev, hvor den var i drift til henimod 1900, men for landevejstrafikken på den korte strækning Slagelse—Korsør havde den ingen særlig betydning. Derimod havde disse småkroer også efter deres nedlæggelse nogen omsætning som smugkroer for den lokale befolkning.

De store vejreformer omkr. 1800 gav anledning til et meget fremsynet arbejde. I næsten 200 år kunne hovedvej 1 over broen fra 1785 over Vårby å bære trafikken ind i industrialismens rivende udvikling, men i 1960'erne blev motorvejen fuldført syd om Slagelse og byen dermed lettet for det gennemgående trafikpres. Motorvejen syd for den gamle kongevej trækker sine lette kurver gennem landskabet hen over den nye bro og den brede ådal.

SLAGELSEEGNENS SKOVE

En trediedel af det tidligere Skt. Peders landsogn optoges af de store skove, der fortsætter omtrent til Sorø. Her ligger først og fremmest *Slagelse Lystskov*, der i 1841 købtes af en kreds af borgere, som tilbød byrådet området på billige vilkår. Byen mente imidlertid ikke at have råd til denne luksus, og borgerkredsen nøjedes så med at få tinglyst en deklaration på Lystskoven med fri færdselsret for »Slagelse Byes Indvaanere« og ret til »i samme paa anstændig Maade at forlyste sig«. I 1857 solgtes skoven til godsejer Neergaard, men stadig med deklarationen påhvilende.

I Lystskoven ligger *Studentersøen*, hvis navn har givet anledning til mange gisninger. Almindeligvis fortælles det, at to studenter druknede i søen. Formodentlig er det en videre bearbejdelse af denne fjerne begivenhed, når det i »40 fortællinger, sagn og æventyr, indsamlede i Slagelseegnen af Arne«, fortælles, at søen har fået sit navn af, at to lidt berusede studenter en aften roede ud på søen og her blev enige om at prøve på at kalde søens ånder frem. De sang:

Hør ånder! Jer kalder nu ungdommen frem.
O kom! O kom!
Og vil I, så følger vi med jer hjem.
O kom, O kom!

En kreds af dejlige væsener steg op og sang, at de to, når de nu fulgte dem til søens bund, først ville blive fri, når søen var blevet til eng. — Det blev den, men Slagelse For-

skønnelsesselskab fik ved en indsamling i 1900 søen genskabt.

I Lystskoven afholdtes i årene 1819—1936 den årlige fugleskydning arrangeret af »Slagelse bestandige Fugleskydnings-selskab«. Selskabet havde ved Studentersøen en pavillon, hvori opbevaredes de efterhånden talrige skydeskiver. Den tætved liggende restauration »Arnehavehus« har i mange foldige år været et skattet udflugtssted for egnens folk, og, ved dannelsen af motorvejens rastested, for folk fra hele landet.

Andre områder i den store skov er Karlsgårds skov, Nykobbel, Charlottedal skov og Kalven, Idagårds skov, Valbygårds skov og Falkenstein skov længst mod sydøst. Desværre er de skønneste skovpartier lige øst for Lystskoven blevet afspærret, dels af militæret, dels af Valdemarskildes vildtpark, — ejendommeligt nok netop som loven om privatskovens åbning for publikum blev gennemført.

TEGLVÆRKER

Som omtalt i den geologiske indledning er Slagelseegnen rig på godt ler anvendeligt til teglstensbrænding. Allerede i middelalderen har der været brændt sten til bygning af klosteret. I 1700-tallet har der været et teglværk vest for Holbækvejen, lidt nord for Sygeplejeforskolens. Den driftige handelsmand, agent H. H. Schou, anlagde et teglværk tæt ved sin bolig Gl. Antvorskov (»Slottet«), hvor det nuværende »Wartheim« ligger. For at leret ikke skulle slippe op, købte han naboejendommen »Herthalund« og opførte teglværket for enden af Teglværksvej. Det er brændt flere gange og efter sidste brand blev det nedlagt. Lergravene er blevet delvis opfyldt ved kommunens destruktionsanlæg og skal nu udstykkes til villagrunde og parkanlæg. Ved Herthalund er den gamle fredsskovforpligtelse blevet ophævet, og der bliver også villabebyggelse.

Herudover virkede gennem 1800-tallet mange små teglværker ude i landdistrikterne med tilvirkning af mursten til opbygning af udflyttergårdene og senere af drænrør. De er nu alle forsvundet.

ANTVORSKOV FAJANCEFABRIK

Det gode ler på egnen fristede til at oprette en fajancefabrik, især under Napoleonskrigenes afspærringstid. Ejeren af Antvorskov, generalkrigskommissær H. C. Astrup, an-

lagde i følge museumsinspektør Kai Uldall fabrikken før 1808. Den har ligget vest for Lystskoven, nord for vejen fra Antvorskov, altså nær det såkaldte »Pottemagerhus«. Det har været en bygning på to etager af bindingsværk, godt 79 alen lang og 20 alen bred. Der er i marken på den anden side af vejen fundet talrige potteskår. 1812 udstilledes fajancevarer og porcellænskakkelovne på en kunstudstilling i København og fik fin omtale. Men tiderne blev ugunstige, og Astrup satte en formue til på fabrikationen, indtil han i 1812 overlod den til en handelsmand fra Hamburg, Wulff Salomon, der efter yderligere tab solgte den til ejeren af Gyldenholm, major J. P. Jensen, men allerede 1815 blev fabrikken nedlagt. — Signaturerne på Antvorskovfajancen var i begyndelsen et pentagram, så et W, og til sidste et J. Noget af fajancen har det fra Den kgl. Porcelænsfabrik kendte musselmønster.

SAGN OG OVERTRO

Som dunkle minder fra fortiden findes endnu bevaret mange gamle sagn og beretninger, dels trykt i samlinger og dels bevaret i Dansk Folkemindesamling, hvor de er ordnet efter hjemsoqn. Nu er de ikke mere i folkemunde, men de er dog mere end ejendommelige fortidslevninger, idet de røber ikke så lidt om tidligere slægters tænke måde og følelsesliv, præget af angst for skæbne, overnaturlige kræfter og hekse og trolde, der indgik i hverdagslivets tilværelseskamp og gav den et præg af utryghed, som vi i vore dage har vanskeligt ved at forestille os, når vi taler om »de gode, gamle dage«. Det var farligt at færdes ved de gamles hellige gravhøje, vandløb var befolket med hævngrænske væsener, kirkegårdens gravfærd blev opretholdt af allehånde truende gespenster og gengangere, på øde områder ledte overnaturlige skikkelser vandreren på afveje, hjemmet måtte vogtes mod lynild og farsot med mærkelige trylleformler og værneskikke, og det daglige arbejde måtte sikres ved nøje overholdte forskrifter og leveregler.

HØJFOLKET

Oldtidshøjene blev betragtet med ærefrygt. Man har vel glemt deres oprindelse som oldtidsgrave, men folkefantasi har så befolket dem med vætter, trolde, nisser, ellepiger eller højfolk, som de kaldtes, rester af det gamle hedenskab, der lever videre som en underverden af farlige magter.

Det fortæltes i Hemmeshøj, at en mand havde set flere af højboerne, andre steder har man hørt dem rumstere nede i jorden, og i Landsgrav og Hejninge hørte man dem smække låget i på de kister, hvori de havde deres penge. I Vemmeløv og Gimlinge er det hændt, at man er gået vild ved højene. Mange steder, fortælles det, rejste højen sig på gloende pæle om natten, og højfolket holdt gilde og dansede derinde. Mange af disse fortællinger har vid udbredelse ikke alene i Norden, men over det meste af Europa.

Bedst kendt er nok sagnet om højfolkene røvede bøger. Det berettes flere steder i lidt forskellig form: Da en mand en aften red forbi en høj, hvor troldfolkene festede, trådte en af dem ud med et fyldt sølvbæger, som han bød manden drikke af, men denne var klog nok til ikke at drikke; han kastede indholdet bag over hovedet, nogle dråber ramte hesten, og hvor de faldt, blev dens hår helt afsvedet. Så red manden af sted med bægeret, alt hvad han kunne, forfulgt af trolden. En uven af trolden hjalp manden ved at råbe til ham:

Rid fra det bolde (den jævne vej)
ind på det knolde! (marken).

Her kunne forfølgeren ikke vinde med, og han tog så en stor sten og slyngede den efter den flygtende, men manden slap godt fra det, og bægeret, således fortælles syd for Slagelse, blev siden alterbæger i Flakkebjerg kirke.

Efter andre beretninger nåede manden inden for kirkegårdslågen lige inden trolden fik indhentet ham. Her er det den hellige jord, der beskytter ham. En anden optegnelse mener, at mandens hest var en »vrinsker«, en uskåret hingst, som trolden ikke har magt over. Dette træk peger tilbage til hedensk tid, hvor hesten var hellig. Når trolden ikke kunne følge med inde på marken kan det selvfølgelig forklares ved at furerne vanskeliggjorde hans løb, men det hænger snarere sammen med, at den pløjede og dyrkede ager har været anset for hellig jord, hvor trolden ikke kunne færdes.

HØJTAGNING

Både fra Sønderup, Nordrup og Boeslunde kendes sagn om højttagning, om folk der lokkes ind i højen og ikke kan frigøres fra fortryllelsen. Fra Skafteløv fortælles således om en pige, at hun hver aften af trolden blev taget ind i højen. Moderen tog pigen med til præsten i den tro, at der måtte

være gjort en fejl ved barnets dåb. Man ville have præsten til at mane trolden bort, men denne bad så mindeligt for sig og lovede pigens fader store rigdomme, så præsten sparede ham.

HØJBRUDSSAGN

I forbindelse med beretningen om, hvorledes man har hørt højfolket tælle penge eller set dem »sole penge«, står også de mange sagn om skatte i højene. I Gerlev skal således findes et kongeløsen, så meget guld, at det kan løskøbe landets konge fra fjendevold. Håbet om at finde skatte kunne få overtaget over ærefrygten for højen, og der er jo virkelig også flere gange gjort betydelige guldfund. Men der gik mange frasagn om ulykkelige følger af sådanne højbrud, for skatten lå beskyttet. I Hejninge vogtedes den af en ilddrage og i Hemmeshøj af to haner spændt for et hølæs. Ofte rammer hævn på mystisk vis; skattesøgerens landbrug går dårligt, heste og kvæg dør, eller familien hærges af sygdom og dødsfald. Sådanne højbrudssagn findes næsten om hver høj, og er en mærkelig parallel til fortællingerne om udgravninger i Ægypten. Særlig kendt er her beretninger om ulykker i forbindelse med udgravningen af Tuth-Ank-Amons grav.

KÆMPESTEN

I ældre tid lå der ud over markerne ikke så få store sten, som man måtte pløje udenom, fordi de ikke kunne fjernes. Omkring dem samlede sig mærkelige sagn, især hvis deres form var usædvanlig. Således lå der en sten ved Gudum kirke med tydeligt mærke som af et sæde. Her skulle Fanden have hvilet sig, »da han bar Gudum kirke bort«. Et andet sagn om den samme sten fortæller, at da kirken blev bygget og klokkerne første gang lød fra den, blev en trolld, som boede i Etterbjerg i Slagelse Lystskov, så vred, at han ville knuse kirken med denne sten, men han forfejlede sit mål, og stenen nåede knapt kirken.

En sten, som lå ved Ottestrup skal være slynget af den samme trolld mod Ottestrup kirke, og stenen bar mærker af trolldens tommelfinger og endnu et par fingre. En sten ved Halkvad lå oprindeligt i ålbet, men den er nu rejst som grundlovssten i mindelunden nær ved. Den skal være kastet efter karlen med troldebægeret, og med lidt velvilje kan man også her finde mærker i den af trolldens fingre. I Søn-

derup fandtes en sten, der bar mærker af Fandens fod. Her havde han hvilet sig engang, da han bar en brud væk fra hendes brudgom, men han kunne ikke få magt over hende, fordi brudekransen var sat på hende i Jesu navn. I Flakkebjerg var en mand engang begyndt at hugge en stor sten i stykker for at bruge den til trappesten, men han opgav arbejdet, og »det gjorde han klogt i«, for stenen var trolldkastet. På Gerlev mark i nærheden af Slagelse—Skælskørvejen stod en høj sten, Petri sten, som skal være »sænket i jorden«. Den var muligvis en bautasten med tilknytning til St. Petri kilde tæt ved Gerlev kirke. Føljedsstenen ved Antvorskov havde et dybt mærke, der sattes i forbindelse med Hellig Anders' ridt om Slagelses byjord. Det var, fortalte man, aftryk af en hov af det føl, han red på. Stenen er ved uagtsomhed bortsprængt i 1930'erne.

Hvor langt tilbage disse stensagn rækker er vanskeligt at sige, men sikkert er det, at oldtidsfolkene har følt sig tiltrukket af disse kæmper. Deres skåltegn vidner om det, og i sagaerne fortælles flere træk om hellige sten. Trolldkastene mod kirkerne kan dog ikke være ældre end kristendommens indførelse, men også for disse stensagn gælder det, at de har deres vidtsprede forbilleder i udlandet.

HEKSENE

Mange kender af bitter erfaring »hekseskud«. Ordet minder om fortidens tro på, at sygdom kunne fremkaldes ved »skud«, usynlige skadevoldende tryllemidler, eller at man kunne blive set på »med onde øjne«, så det fremkaldte langsomt hentærende sygdomme. Det var naturligvis af stor interesse at vide, hvem der som hekse fremkaldte ulykkerne. Selve ordet heks kan ikke føres tilbage til de store hekseprocessers tid fra ca. 1540—1700, for dengang benævntes de ulykkelige »troldkvinder«. Men langt op i tiden, nogle påstår endnu, lever heksetroen. Man kunne være heldig at se, hvem der var hekse, hvis man gik i kirke skærtorsdag, for så skulle alle sognets hekse i kirke. Men man skulle, uden selv at vide det, have fået stukket et hønnekeæg i lommen, det første den havde lagt, og det skulle være lagt en torsdag. Fra Vemmelev fortælles det, at en dreng var blevet således udstyret af to karle, som tog ham med i kirke skærtorsdag. I kirken råbte han nu op om, hvem der var hekse, selvom karlene tyssede på ham. Heksene vidste naturligvis, hvordan det var gået til, og på hjemvejen søgte de at bringe drengen

til tavshed. Han blev kastet hid og did og klempt fra alle sider af heksene, som prøvede at knuse ægget. Karlene tog ham imellem sig, men de kunne ikke se, hvad der foregik omkring dem. Drengen kunne siden ikke holde mund med, hvem han den dag havde set som hekse, så han blev genstand for deres stadige forfølgelse. Til sidst måtte han rejse bort, men han »havde fået for meget«, blev aldrig rask igen, og døde i en ung alder. Heksene kunne også forgøre kvæget, skade smørkærningen og volde andre slags ulykker, men der fandtes midler imod dem. Deres nære slægtning, »den kloge kone«, kunne hjælpe til at udpege dem og værne imod deres ulykker. I Sørbymagle skal have været en klog kone »Post Marie«, som alle hekse på egnen havde stor respekt for. Hun blev næsten 100 år, men selv da hun til sidst var stadigt sengeliggende, kunne hun endnu hjælpe folk, hvis de kom ud for heksenes ondskab.

PRÆSTENS MANEN

Præsten blev som boglærd og fremmed set på med en særlig ærefrygt. Han stod i forbindelse med det, der var helligt, og derfor havde han også en særlig magt. Således fortælles det om en præst i Vemmelev, at han manede en karl i jorden. Karlen ville forskrække præsten en aften i kirken, men som straf sank han ned i jorden i våbenhuset, som fra den tid blev flyttet til et andet sted i kirken.

Ved Møllebanken i Forlev findes et bundløst hul, »Pine hul«. Her har Møllegården ligget. Fra gården blev der en aften sendt bud til præsten, at konen lå for døden, og han tog derud for at berette hende. Han fandt imidlertid en so liggende i sengen — man havde holdt ham for nar — og til straf manede han hele gården i jorden. Hvor den havde været, blev der et bundløst, vandfyldt hul. Ovenpå flød præstens salmebog, som han havde glemt på bordet i gården. I Lundforlund gik den afdøde præst igen og folk kunne ikke få ro for ham. De bad den nye præst hjælpe dem, og han befalede sig Gud i vold og sagde til folk, at nu skulle de få selve den onde at se. Han gik ud i gården, gjorde korsets tegn og fremmumlede nogle uforståelige ord. Straks kom den onde ud af huset, gik lige hen mod præsten, men for derpå op i luften og forsvandt med et frygteligt hyl. Siden den tid var der ro for spøgelser.

Sagn og overtro har for mange også været underholdning, der skulle fremkalde et kildrende gys. Mange beretninger

rummer derfor humoristiske træk, som skulle kalde på morskaben. Det gælder også de talrige rim, som de forskellige landsbyer havde til at drille hinanden med. Et af dem fra Slagelseegnens nordre del lyder sådan:

Nordrup er en stor stad.
I Skafteløv får de ingen mad.
Hallelev ligger i en hule.
I Sønderup får de aldrig en smule.
Årslev ligger på en banke.
I Blæsing må de gnavne skanke.

TIDEN EFTER 1800

LANDSBYEN

Det endelig brud med landbrugets hæmmende brugsform skete med »udskiftningen mellem mand og mand« af landsbyjorden på grundlag af de nye landbrugslove ved slutningen af 1700-tallet. En ny opmåling og jordvurdering blev gennemført og de første kort over hver enkelt landsby blev optegnet. Her på egnen fandt de fleste landsbyudskiftninger sted omkring 1790, ældst udskiftet er landsbyen Knudstrup i Gierslev sogn fra 1783, og sidst fandt den endelige udskiftning i Hejninge sted i 1805.

Udskiftningen bestod i, at jorden blev fordelt til de enkelte gårde i landsbyen, så den udgjorde et samlet areal, modsat de tidligere vidtspredte småstrimler. Dermed ophørte fæl-

lesdriftens nødvendighed, og samtidig åbnede lovene mulighed for at bønderne kunne erhverve deres jord ved køb til selveje.

Men det medførte, at den samlede landsbybebyggelse i nogen grad måtte opgives, idet gårdene måtte flyttes fra landsbyen ud på den udskiftede jord. Her på egnen skete dog kun en mindre udflytning, fordi der de fleste steder blev foretaget såkaldte stjerneudskiftninger, d.v.s. at de fleste gårdes markskel stråler ud fra landsbyen som midtpunkt, så hovedparten af landsbygårdene kunne bevare deres plads. En del gårde måtte dog flytte ud på de ydre marker. Herom trak man lod i bylavet, men de, hvem loddet traf, fik en godtgørelse fra godsejeren til hjælp ved udflytningen. Også hus-

Kampestensgård i Slotsbjergby.

Mod slutningen af 1800-tallet skød mejerierne op rundt omkring i landsbyerne som et ydre udtryk for andelsbevægelsens voksende betydning. I vore dage nedlægges mange mejerier igen af centraliseringsgrunde. Her det nu nedlagte Havrebjerg mejeri.

mændene fik tildelt jord, ofte i bymarkens udkant, hvor jorden var mindre veldyrket. Tørveskær og enghave bevarede ofte i et vist fællesskab.

Hermed skete der et opbrud i den gamle landsby. Den skiftede udseende, men samtidig var grunden lagt til en revolution af dansk landbrug, som kom ind i en rivende udvikling. Krigs- og kriseår lagde sig dog i vejen for en hurtig gennemførelse af reformerne, først med de stigende kornpriser omkr. 1828 slog de nye tider igennem.

Landboreformernes gennembrud og de stabile afsætningsforhold helt indtil hen i 1870'erne gjorde Danmark til kornkammer for den voksende europæiske indstribefolkning. Stenrydningen over markerne i denne periodes første tid spores endnu i dag i de store stengærder, der følger udskiftningens markskel, og i de velbyggede kampestensgårde, som de primitive landsbybygninger efterhånden måtte vige for.

Fortidens vandmøller, og efterhånden også vindmøllerne, kunne ikke bevare eneretten til kornmaling, og fra 1825 lempedes der på dette privilegium, så nye møller begyndte at rejses. Men først da mølleriet i 1852 blev gjort til frit erhverv, før den almindelige næringsfrihed i 1857, kom vindmøllerne i endnu højere grad til at sætte deres præg på det danske landskab. I 1870'erne meldte den billige amerikanske hvede sig på det europæiske marked som en skarp konkurrent til det danske korn. En radikal og hurtig omlægning af produktionsapparatet blev nødvendig. Landbefolkningens gode oplysning gennem den opbyggede folkeskole og højskolen samt den selvstændighed, som det fremvoksende folkestyre havde skabt, blev afgørende ved strukturændringen fra korn- til kvægavl i det næste 10-år. Nye afgrøder som roer og sukkerroer dukkede op blandt kornmarkerne, og i landsbyerne skød mejeriernes dampskorstene

Mullerup havn blev anlagt i 1838 af den slagelseanske storkøbmand H. H. Schou som udskibningshavn for hans omfattende korneksportvirksomhed. 1910-22 ejedes havnen af Slagelse kommune, som hermed virkeliggjorde en gammel drøm om at gøre Slagelse til en »søkøbing«; men tiden var løbet fra sådanne småhavne, og i mange år lå den øde hen, indtil et driftigt firma fik øje på dens muligheder. I dag er anlagt en moderne marina med tilhørende campingplads, og i det tidligere kornmagasin er indrettet en hyggelig kro.

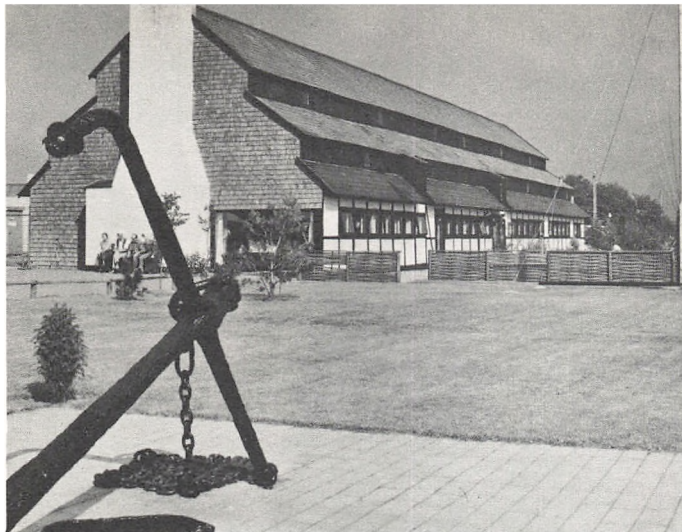
op, andelsbevægelsens ydre udtryk i landsbybilledet. Hertil sluttede sig de nye forbrugsforeninger, og »brugsen« blev rejst i næsten hver landsby. Mod århundredets slutning stod der også forsamlingshuse og missionshuse mange steder, nye skoler blev oprettet eller afløste de gamle, sprøjtehus og enkelthuse i landsbygaden var alt sammen med til at udnytte den gamle »forte« i landsbyens midte. Disse bygninger var dog i deres oprindelse beskedne, så til- og ombygninger er de fleste steder foretaget langt op i vort århundrede. Endelig har der ikke så få steder været mulighed for at indrette et anlæg omkring landsbyens gamle gadekær.

Et dystert minde fra denne tid er også fattiggården, endnu hist og her kendelig som en enkelt længe med 4 skorstene, et afskrækkende eksempel på en forfejlet løsning af tidens sociale problemer.

De sidste 10 år er præget af den kolossale afvandring fra landbruget, mekaniseringen i takt hermed, ødegårdenes voksende antal, nedlæggelsen af andelsmejerierne, skolecentra-

liseringen, storkommunernes vækst, og den kirkelige sogne-sammenlægning, der udviser sognegrænserne. Det er i virkeligheden landets ældste administrative enhed, som hermed endelig ophæves, og landets ældste bebyggelsesform, landsbyen, er truet.

Fremtiden vil vise, om det er muligt at bevare et kulturelt fællesskab omkring landsbyen også under den nye samfundsstruktur.

TRAFIKFORBINDELSER

De stigende kornpriser i slutningen af 1820'erne bragte den dygtige Hans Henrik Schous beskedne købmandsforretning frem til en central placering i den sjællandske kornhandel. Han virkeliggjorde en gammel Slagelse-drøm ved som privatmand at skaffe sin handel egen havneplads.

I 1838 grundlagde han Mullerup havn og byggede et stort kornmagasin der. Skibene kunne direkte gå til kaj og laste

korn. Også ved den gamle ladeplads Bisserup, langt syd for Slagelseområdet, byggede han kornmagasin, men her var ingen egentlig havn, og kornet måtte fragtes på pramme ud til skibene. Denne blomstrende handelsvirksomhed varede ved indtil kornhandelen fra Amerika omkr. 1875 satte en stopper for Danmarks korneksport.

H. H. Schous smukke bindingsværksbygning står endnu ved Mullerup havn og rummer nu kontorer, lager og kro. Bisserup havn forfaldt derimod, og 1897 blev det store kornmagasin nedbrudt, og man ser nu kun svage spor af den tidligere livlige trafik. Måske er det et minde om disse dage, at der stadig opretholdes rutebilforbindelse fra Slagelse både til Mullerup og Bisserup? Men Bisserup har også en fjernere fortid som havneby for Slagelse. Herfra havde byen allerede 1576 fået kongeligt brev på at måtte ind- og udføre varer. Den kaldtes da Hørnishavn.

Men Slagelses egentlige drøm om en havn knyttede sig fra endnu ældre tid til Trelleborgs omegn. Her lå ved Vårby åens udløb Skibsholm havn mindre end en mil fra byen, men da Korsør i 1664 ophøjedes til stabelplads, blev Skibsholm havn ramt af kongeligt forbud, og Slagelseanerne blev henvist til mod afgift at benytte Korsør havn.

I årene 1910—22 ejede Slagelse Mullerup havn, men småskibsfarten kunne ikke tage det op med den moderne trafik. Slagelse er ingen »Søekøbing«, men som det er blevet sagt en »akselkøbing«. Dens handel er altid foregået på vognaksler, selvom hestevognenes hjul nu er afløst af jernbanevognenes og bilernes hjulaksler.

Banelinien Roskilde—Korsør, der åbnedes d. 27. april 1856 med 3 daglige tog i hver retning, blev også omgående taget i brug af H. H. Schous kornhandel. Ved århundredets slutning kom sidebanerne til Slagelse—Næstved med stikbanen Dalmose—Skælskør åbnede forbindelsen over Slagelse til de sydlige øer d. 15. maj 1892, og med Slagelse—Vårsløvbanens åbning d. 1. maj 1898 skabtes der forbindelse over Kalundborg til det nordlige Jylland. Til denne linie sluttedes Høng—Tølløsebanen d. 22. dec. 1901. Disse baner har betjent oplandet, men mange småstationer er nu blevet nedlagt for at fremme trafikhastigheden, således Frederikslund, Forlev og Svenstrup. Dalmose—Skælskørbanen nedlagdes 1950, og på Slagelse—Næstvedbanen blev persontrafikken indstillet 1969, efter at Sludstrup og Flakkebjerg stationer var blevet lukket få år før.

Banerne har ikke kunnet klare sig i konkurrencen med bilernes mere fleksible landevejstrafik. Biltransporten af roer til sukkerfabrikken i Gørlev har også helt fortrængt de smalsporede roebaners småtog fra marklandskabet. De var anlagt for at skaffe ordnede transportforhold og for at udvide sukkerroearealet. De transporterede roerne til fabrikken og roeaaffaldet tilbage til producenterne. Udenfor roekampagnen benyttedes de også til kørsel med mergel, kalk og kul. De over 100 km hovedspor med tilsluttede smålinier blev nedlagt 1960, og hele denne transport overgik til biltrafikken, men endnu anes resterne af dette baneanlæg mange steder i landskabet.

Ved baneliniernes anlæggelse gennem sidste halvdel af forrige århundrede blev flere byer dobbeltbyer, idet der opstod en bebyggelse også omkring stationen, hvor denne ikke lå i den oprindelige by. Jernbanelinierne Slagelse—Næstved og Slagelse—Skælskør gav ligefrem anledning til en bys opståen ved knudepunktet Dalmose.

Her var oprindeligt kun en kro på landevejen Næstved—

Korsør, og det er formentlig den der tænkes på, når amtmanden for Sorø amt i 1774 beretter, at man holdt herredssting i »Dahlmoesse Hus«.

Dalmose er nu bykerne i den 1966 dannede Hashøj kommune, opkaldt efter kommunens højeste punkt, Hashøj ved Slots-Bjergby. Denne kommune omfatter sognene Høve, Flakkebjerg, Gimlinge, Skørpinge, Fårdrup, Sørbymagle, Kirkerup, Lundforlund, Gerlev, Slots-Bjergby og Sludstrup.

ANDELIG UDVIKLING

Ser man på udviklingen i 1800-tallet og prøver på at finde historiske minder på Slagelseegnen, skal man ikke nøjes med at undersøge den materielle side: bondefrigørelsen, bondens ligestilling i samfundet og hans økonomiske selvstændighed, andelsbevægelsen og industrialiseringen. Mindst lige så betydningsfuld og mærkbar er den åndelige side, der netop i Vestsjælland var kraftig og satte sig varige spor.

I tiden 1830—50 bredte det, man kalder »den gudelige vækkelse« sig ud over store dele af landet. Den blev drivkraft

Modstående side: Ca. 3 sømil vest for Mullerup havn ligger den lille ø Musholm, som er privatejet. Efter bygningen af marinaen i Mullerup er også trafikken på Musholm blevet stærkt øget, specielt i ferier og weekends. Det eneste hus på øen var i sin tid bolig for fårehyrderne fra Mullerupgård. Naturen på øen er smuk og interessant, og der er en god naturhavn.

Trods stigende konkurrence fra privatbiler og busser opretholdes passagerdriften stadig på Høng-Tølløsebanen. Her billede fra Høng station.

i det stærke folkelige røre, der i det følgende tidsrum forvandlede almuen, mennesker, der uden kritik overtager sæd og skik, tro og vaner fra det foregående slægtled, til folk, selvstændigt tænkende mennesker, der frigjorte går nye veje. Vækkelsen havde en forudsætning i det gamle landsbyfællesskabs opløsning ved jordens udskiftning og mange steder gårdenes udflytning — i hvert fald den enkelte bondes fulde overtagelse af ansvaret for gårdens drift og deraf følgende opdragelse til selvstændighed. — En anden forudsætning var den åndsretning, der kaldes rationalismen, d.v.s. at kristendommen skulle sies gennem fornuftens sold og derved i præstens forkyndelse væsentlig reduceres til morallære. Det var dette, der fik nogle af lægfolket, bønder, husmænd og håndværkere, til at tage sagen i deres egen hånd og komme sammen til møder i gårdene, hvor de selv eller omrejsende lægprædikanter læste bibel og husandagtsbøger og holdt prædikener. Så klang de gamle salmer af Kingo og Brorson op under bjælkeloftet i stedet for de kedsommelige, som man skulle synge henne i kirken om dyd og gode sæder. Mod disse »gudelige forsamlinger« greb præst og politi ind med retssager, bøder og fængsel, for det var jo i statskirkens tid, hvor der ikke tåltes afvigelser eller indgreb i præstens monopol.

Som eksempel på hvad der foregik på Slagelseegnen, gives her et par referater fra »Nordisk Kirketidende« i 1830'erne. Først om et møde i Halkevad. »Da her var noget nyt, var snart det halve Sogn strømmet sammen for at høre Rasmus Ottesen, og nogle var komne alene for at gjøre Spektakler. Medens han læste Prædiken over Dagens Evangelium, begyndte de ogsaa at skydes og puffes i Forstuen, og Manden i Huset bad derfor R. Ottesen, at han skulle sige til dem, at de ikke maatte forstyrre deres Andagt. Men R. Ottesen henvendte sig til dem og sagde: »Jo, virkelig skal I have Lov til at stødes og slaas og forstyrre os ligesaa meget, I lyster, thi her hører I jo i Evangeliet, at vor Herre Christus red sagtmødig og lukte ikke sin Mund op mod dem, der støiede, peeb og gjorde Nar af ham og dem, der sang Hosanna for ham, og kunde hans Hellighed taale den Bespottelse, saa kan vores ogsaa, vi forstyrres slet ikke derved, og Christus taaler Djævelen og alle hans Børns Modstand imod sig og imod hans hellige Menighed lige indtil Dommens Dag, men naar han saa kommer at dømme Levende og Døde, saa er det forbi med al Modstand og Bespottelse,

og synes I nu det da maa være bedre at være blandt dem, han siger til: kommer hid til mig, I min Faders Velsignede«. — Da de saaledes hørte, de havde deres Frihed, blev det roligt paa Stedet, og med en mageløs Opmærksomhed hørte de Alle til.«

Også i Nordisk Kirketidende berettes om en gudelig forsamling i Vemmelev 1837. Her mødte sognepræsten hr. Duus og politimesteren, justitsråd Birch i Slagelse, op og standse mødet. Sognefogeden, der var deltager, blev suspenderet. De øvrige blev skrevet op og stævnet for retten i Slagelse. Men det afskrækkede ikke. En tid efter kom de to lægprædikanter, Rasmus Sørensen, lærer i Venslev, og Rasmus Ottesen, fæstebonde sammesteds, til Vemmelev — ny forsamling — ny klage af præsten — alle tilstedeværende blev stævnet til Slagelse, 30—40 mennesker blev forhørt. Samme år stævnedes Rasmus Sørensen og Jacob Fisker fra Bissrup for Holsteinborg birkeret, og samme år kom en norsk lægprædikant, en bondekarl ved navn Elling Eigildsen efter en prædikantrejse i Jylland og Fyn til Holsteinborg efter indbydelse af grevinden, der havde kaldt sammen til gudelig forsamling. Her mødte birkedommer Lund op og arresterede nordmanden og beordrede ham kørt til arrest i Slagelse. En bonde blev tilsagt til at køre og en husmand til at vogte på arrestanten. Da Rasmus Sørensen, der var til stede, netop skulle til forhør i Slagelse, tilbød han at være vogter. Ankomne til Slagelse blev såvel bonde som husmand og Rasmus Sørensen tiltalt for ulydighed. Nordmanden indsattes i rådhusets kælderfængsel (under Stenbæks boghandel på Gl. Torv), hvor der sad et par andre, bl. a. en morder. Nordmanden sang salmer og prædikede for dem og blev derfor indsat i et rum med flere fanger — også dem prædikede han for, så de bad om et større rum, så alle kunne høre det. Grevinden tog til Korsør, hvor man ventede prinsen og prinsessen (senere Christian VIII) fra Fyn. Hun berettede, hvad der var sket og bad prinsen på sin gennemrejse udvirke, at nordmanden blev løsladt, hvilket skete. På lignende måde forfulgtes »de vakte« rundt om i landet. Til Sjælland kom bevægelsen fra Fyn, og i Vestsjælland var det ingen ringere end lensgreve Frederik Adolph Holstein (1784—1836) på Holsteinborg, der var en virksom igangsætter. Han virkede for landbrugets forbedring, for skolens fremme og for bøndernes selvstændighed og oplysning. Han stiftede et bibelselskab og en missionsforening, og især fik

Ørslev missionshus opført af Indre Mission i 1887. Som de fleste øvrige missionshuse på egnen er det i stærkt forfald, — måske et tegn på bevægelsens ringe tag i befolkningen.

han betydning ved at bruge sin kaldsret til at få indsat unge ikke-rationalistiske præster i embederne på egnen. Disse præster, hvoraf nogle siden blev landskendte, stiftede i 1833 »Det sydvestsjællandske Broderkonvent«, der mødtes hver måned til drøftelse af tidens kirkelige spørgsmål og udveksling af erfaringer. Det var dem, biskop Mynster spydigt hentydede til, da han kaldte egnen for »det hellige land«. De ikke blot deltog i forsamlingerne, men indbød til møder i præstegården, og folk mødte op i stort tal. De var ikke ukritiske over for de vakte. Flere af dem var disciple af Grundtvig og så som han misbilligende på det stærke pietistiske islæt (åndeligt snæversyn med stærk betoning af afholdenhed fra drik, dans og kortspil o.s.v.) og deraf følgende tilbøjelighed til selvgodhed. Ved at betone gudstjenestens betydning med dåb og nadver drog de, som man har sagt, forsamlingsfolkene »ind under hvælvingerne« og modvirkede tendensen til dannelse af sekter. Vejledet af Grundtvig gav de efterhånden møderne bredere indhold, idet nationale, politiske og folkelige emner blev taget op. Denne udvidelse fandt ikke sympati hos alle de vakte, og da o. 1850 mange af de grundtvigske præster var flyttet fra

egnen, blev det de pietistiske kredse, der stod stærkest. En del af dem var allerede tidligere kommet ud for baptistisk påvirkning og havde ladet sig gendøbe, dels i Tystrup sø, dels i Storebælt og kom så i strid med autoriteterne, når de ikke ville lade deres børn døbe; statskirken krævede barndåb og gennemførte tvangsdåb i en del tilfælde. For den slags overgreb satte dog grundlovens religionsfrihed en stopper. Efter 1850 kom missionærer fra mormonbevægelsen i Utah i U. S. A., og en del tilhængere blev vundet og udvandrede. Men hovedparten af de pietistisk indstillede samledes i »Foreningen for den indre Mission«, der i 1861 fik en myndig leder i pastor Vilhelm Beck, som fik navnet ændret til »Kirkelig Forening for Indre Mission«. Han blev senere, i 1876, sognepræst i sit fødesogn Ørslev, hvor han virkede til sin død 1901. På hans grav står en sten med reliefportræt og forneden en indridset hane med de ejendommelige ord: »Saalænge jeg lever, vil jeg gale«.

I århundredets anden halvdel deltes de vakte mellem Indre Mission og grundtvigske kredse.

Indre Mission, der aldrig blev særlig stærk på Slagelse-egnen, byggede missionshuse — det første i Ørslev 1887. Slagelse fik sit i 1893 i Herrestræde. Siden byggedes der missionshuse i Solbjerg, Havrebjerg, Gierslev og Finderup. Fra de grundtvigske kredse gik ungdommen i stigende tal til højskolerne, der med Rødding som den første i 1844, oprettedes rundt om i landet. Især efter 1864 kom den store vækst i deres antal. Fra Slagelseegnen tog de unge navnlig til Vallekilde, hvor Ernst Trier i 1865 havde grundlagt sin højskole. Når eleverne kom hjem, ville de gerne fortsætte med det, de havde mødt på højskolen. Så kom de sammen i storstuerne på gårdene til sang, foredrag og fornøjeligt samvær. Det næste skridt var at bygge forsamlingshuse, Vemmelev 1874, Høve 1876, Tyvelse 1889 og mange andre. 25 er der endnu på Slagelseegnen, og en del er nedlagt. Yderst i Landsgrav syd for Korsørvejen fik denne by sit forsamlingshus, indtil et nyt opførtes 1916 ved siden af fri-skolen, der en tid havde haft til huse i det gamle forsamlingshus. Rundt om i sogne og landsbyer dannedes der foredragsforeninger, der samlede folk til møder med foredrag af præster eller tilrejsende højskolefolk med kristeligt-opbyggende og nationalt-folkeligt oplysende emner, og så sang man løs af højskolesangbogen, da den kom frem.

Forsamlingshusene blev også rammer om skytteforeninger- 61

Vilhelm Beck (1829-1901), Indre Missions store høvding, fødtes i Ørslev og blev 1876 sognepræst i sit fødesogn. På kirkegården findes hans grav og en sten med hans reliefportræt.

Liselund var indtil 1940 menighedsskole, men omdannedes kort før Niels Daels død til en selvejende institution, der fortsætter de to årlige møder og i øvrigt driver ejendommen som kursus- og mødested.

ne, der samlede ungdommen til skydeøvelser og til gymnastik, men som gennem hele deres hundredårige virke aldrig har mistet præg af den folkelige vækkelse, der var deres rod.

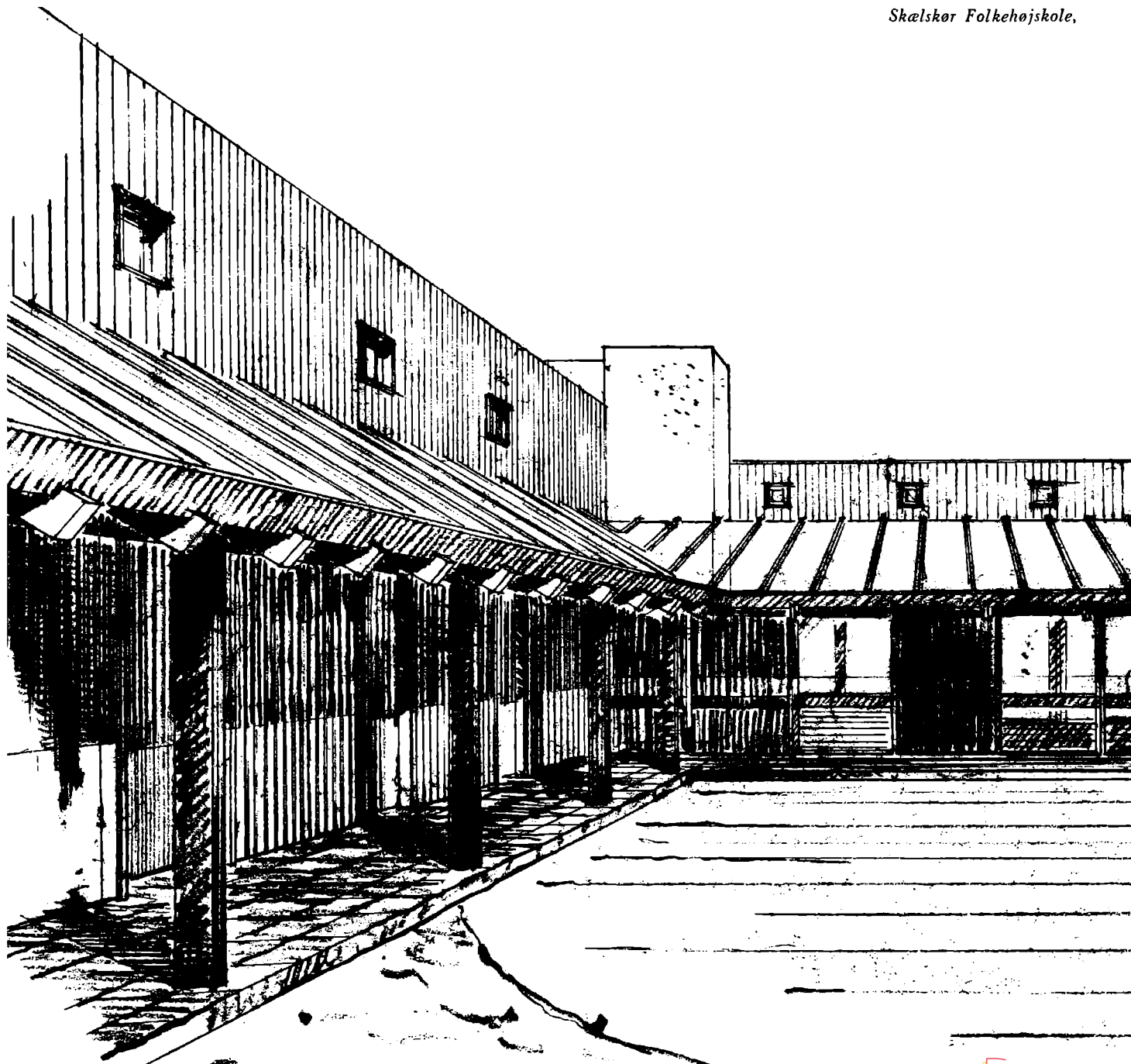
Også højskoler oprettedes på egnen. Den første var Høng højskole, der 1866 flyttedes hertil fra Sæby, hvor den begyndte i 1864. I Høng blev husmandssønnen Anders Jørgensen forstander og arbejdede skolen op til en af de betydelige i landet. Det var ham, der iværksatte husmandsrejserne, der fik stor betydning. Under hans søn overtoges højskolen af husmandsbevægelsen. I dag er den efterskole. Ved skolen står en mindesten for Anders Jørgensen.

Antvorskov højskole grundlagdes 1908 og lededes af Niels Eggert, der købte jord fra Liselund. Arkitekt var Eyvind

Mørch. 1922 udvidedes skolen med en nordfløj, så den under forstander Fred. Nørgaard blev en af landets store. 1953 blev skolen købt af en kreds på egnen, som gjorde den til en selvejende institution. 1971 blev den solgt til indenrigsministeriet, der omdannede den til militærnægterskole. Selve højskolen flyttedes til Skælskør.

Gerlev idrætshøjskole blev 1938 oprettet af Kristian Kroghede, der 1956 overdrog den til Sorø amts skytte-, gymnastik- og idrætsforening, som med overtagelsen kronede det dygtige og energiske arbejdede, foreningen har øvet på egnen.

I det folkelige røre på egnen kom det politiske selvfølgelig også til at spille en rolle, ikke mindst i provisorie-tiden i 1880'erne, da kampen mellem Venstre og Højre kulmine-

rede. Andelsbevægelsen skabte andelsmejerierne rundt om og andelsslagteriet i Slagelse — brugsforeningerne dukkede op i næsten hver landsby, undertiden som et træk mod den konservative købmand. Men ilden, der satte gang i det hele og holdt det i gang, kom fra den kristelig-folkelige rørelse med rod i den gudelige vækkelse.

Et centrum for det åndelige liv på egnen var Høve blevet. Der var her sket en ret stærk indvandring fra vækkelsens hjemstavn Fyn. Nogle dygtige og virksomme mænd derfra havde fået gårde på egnen, og det var folk med frisk initiativ. De fik i 1876 rejst et forsamlingshus på Høve mark, og her blev der nu holdt folkelige møder og grundlovsfester. Men det blev ikke ved det. Præsten C. F. Rønne i Høve havde en søn, Peter, der blev præst i Sønderup-Nordrup, og han var en mand efter Høvefolkernes smag. Til hans vennemøder kunne der samles op til 2000 mennesker, og man drog også fra Høve afsted til hans gudstjenester. En gang om måneden holdt han gudstjeneste i Høve, men C. F. Rønnes efterfølger ville ikke tillade det, og så besluttede kredsens at bygge sin egen kirke. Det skete i 1879, og den kom til at ligge ved siden af forsamlingshuset. P. Rønne turde ikke gå ind til en valgmenigheds usikre kår, men så blev hans fætter Karl Rønne deres præst. En del år efter rejste han til Stevns og blev frimenighedspræst, men så i 1897 fik Høvekredsen, der nu var frimenighed, den særprægede, højt begavede Niels Dael til præst. Han var lige kommet hjem efter 11 års præstegerning blandt danske udvandrere i Argentina, og han blev sin meget selvstændige menigheds myndige og elskede leder lige til 1943, da han gik af. Han døde i 1951 og ligger begravet i Liselunds have. Han gjorde vel sin menighed én eneste sorg i den tid, og det var, da han i 1908 købte gården Liselund ved Slagelse og begyndte en menighedsskole der med hjælp af sine gode venner blandt præster og højskolefolk. Til de store årlige møder i januar og august samlede han ikke blot folk fra hele egnen, men også fra det øvrige land, til foredrag af landets bedste talere. Selv tog Niels Dael bolig på Liselund, men fortsatte som præst i Høve frimenighed og fra 1904 også i Havrebjerg, hvor en kreds af Rønne-tilhængere byggede kirke ved siden af deres forsamlingshus. Den store altertavle er et arbejde af Stefan Viggo-Pedersen, mens det i Høve er Niels Skovgaard, der har smykket kirken med et betagende værk.

64 der forestiller Golgatha-scenen, hvor tæppet til det Aller-

Høve forsamlingshus rejst på Høve mark i 1876 af valgmenigheden. En tid holdtes her friskole.

Niels Dael (1857-1951) var præst for Høve og Havrebjerg frimenigheder, da han i 1908 købte gården Liselund ved Slagelse og dér indrettede en menighedsskole. På forunderlig måde lykkedes det Niels Dael at skabe et grundtvigsk-kirkeligt kulturcentrum på Liselund, idet han fra 1909 hvert år afholdt sommer- og vintermøder med deltagelse fra alle kirkelige kredse.

Høve Valgmenighedskirke på Høve mark er opført 1879-80 af røde mursten i »kunstig« romansk stil.

Hed indtil 1922 Flakkebjerg Institut og er oprettet 1836 af en komité med støtte af grev F. A. Holstein på Holsteinborg. Formålet var at forbedre moralsk fordærvet ungdom, til hvis oplæring man rådede over landbrug samt forskellige værksteder. Bygningerne blev genopført efter en brand 1884, men i 1973 forventes hjemmet nedlagt. (Flakkebjerg Ungdomshjem).

helligste sønderrives. Er Høvekirken i det ydre, med sin lidt billige murstensgotik, ikke videre anselig, er dens indre i høj grad et besøg værd.

Grev Fred. Ad. Holstein tog også filantropisk arbejde op. Han oprettede det »Fuirendalske Institut« for forældreløse og fattige børn. Ved køb af gården Hjortholm blev det senere, i 1840, til »Holsteinsminde«. Ligeledes støttede greven den komité, der 1830 var dannet for at oprette Flakkebjerg Institut, som indrettedes 1836 til »forbedring af moralsk fordærvet Ungdom«. Her var C. C. Møller forstander 1836—90 og Ludvig Beck 1907—23. I 1922 fik institutionen sit nuværende navn Flakkebjerg Ungdomshjem.

I Øster Stillinge står en mindesten for forfatteren Zakarias Nielsen (1844—1923). På stenen er et reliefportræt og et citat fra hans mest kendte roman »Maagen«, der opnåede at blive solgt i 100.000 eksemplarer. Står man med ryggen til mindestenen, kan man se over til hans fødested, hvor hans far var smed. Zak. Nielsen var lærer. Først på Hille-rødkanten, hvor præsten og digteren C. Hostrup fik stor betydning for ham, senere i Herstedvester, hvor digteren H. V. Kaalund blev hans hjælper på digtervejen. Han er en af de sidste og den betydeligste i den række af forfattere fra 1860'erne til op i 1900-tallet, hvis litterære produktion

man har kaldt »skolelærerlitteraturen«, og som fik stor betydning for menigmands læsevne og læselyst. I nutiden er dette forfatterskab helt glemt, og ingen forbipasserende vil nikke genkendende til citatet på stenen.

I Øster Stillinge rejstes i 1930 en mindesten for forfatteren Zakarias Nielsen, som fødtes her i 1844. På stenen er et reliefsportræt af S. Lindahl og et citat fra Zakarias Nielsens kendteste roman »Maagen«.

(efter stik på Lokalhistorisk Arkiv i Slagelse).

Halkevad Mindelund er i dag et dårligt vedligeholdt minde om svundne tiders ideer og tanker. Siden 1881 har der været holdt talrige folkemøder her, men nu er der tyst i lunden og mindestenene ligger upåagtede.

HALKEVAD — MINDELUNDEN

Ved et gammelt møllested i Skørpinge sogn ved Halkevad, hvor vejen mellem Skørpinge og Snekkerup fører over Møllevad bro, ligger Halkevad mindelund. Dens oprindelse må søges i frihedsrøret fra omkr. 1850, da trangen til at søge sammen i store folkemøder begyndte at vågne.

Ejeren af møllegården Johannes Krogh Rasmussen fik den tanke at skænke et jordstykke til et samlingssted for sådanne møder, og en kreds af egnens kendte folk med smed Johs. Vedel fra Høve som formand sluttede op om sagen. Grundlovsdagen 1881 holdtes det første af en lang række store folkemøder på stedet. Samme år rejstes lundens første monument for Frederik VII, en stor granitsten øverst prydet med en siddende løve i sandsten og med indskriftstavler på siderne.

Bestyrelsen for Sorø amts 4. valgkreds fik lunden fredet og påtog sig sammen med lokalbestyrelsen at vedligeholde og værne om stedet.

Ved sammenkomsten i august 1918, hvor 3—4000 mennesker deltog, blev en sten for præsten Fr. E. Boisen, (Skørpinge 1837—50), kendt som »Budstikke-Boisen«, afsløret. Ved denne lejlighed indviedes lunden til »Sorø amts mindelund«.

I 1920 blev en 2 m høj, utilhugget, mørkegrå granitsten opstillet som genforeningsminde og afsløret af daværende udenrigsminister L. Moltesen. Ved dette møde talte også lærer Arnth Jensen, Gerlev, formand for De vestsjællandske Ungdomsforeninger, mangeårig folketingsmand og en tid indenrigsminister. Mange kendte talere har gennem årene samlet store skarer i mindelunden, som nu ligger stille hen. Men stedet rummer minder, som man må håbe, der stadig kan findes midler til at bevare.

Slagelseegnen er rig på minder fra sin tusindårige historie, enten det så er en simpel flintflække på pløjemarken, eller det er oldtidshøjene, der kroner horisonten. Enten det er kirkerne fra middelalderen eller sporene af folkelige rørelser op til nutiden. De fleste mennesker ser måske kun nutiden og dens travle virke, men er man så heldig at træffe folk, der ved besked om fortiden og er fyr og flamme for den, kan det være, som når man ser på et kort gennem en lup, og en mængde hidtil oversete enkeltheder myldrer frem af kortet. — Fortiden bliver levende. —

Bortset fra en mere eller mindre interessant hobby, betyder det så noget at kende sin egns fortid? Rent kundskabsmæssigt er det vel rart at kunne besvare spørgsmål om, hvordan udviklingen har formet sig, og hvorfor. Men på det mere følelsesmæssige gælder det, at for at holde af må man kende, også det, der ligger bag den øjeblikkelige nutid. I en tid med store forandringer, som vi teknisk, økonomisk og kulturelt oplever det, vil meget gammelt gå til grunde. Des vigtigere er det, at kendskabet til den tid, der er gået forud, øges, så viden om den kan vedblive at være levende og gå videre til næste slægtled. Også i vores mekaniserede tid gælder Jeppe Aakjærs ord:

Din egen dag er kort, men slægtens lang,
læg øret ydmygt til dens rod forneden,
årtusind toner op fra slægtens rod,
mens toppen suser imod evigheden.

NEKROLOG OVER ERIK B. NISSEN

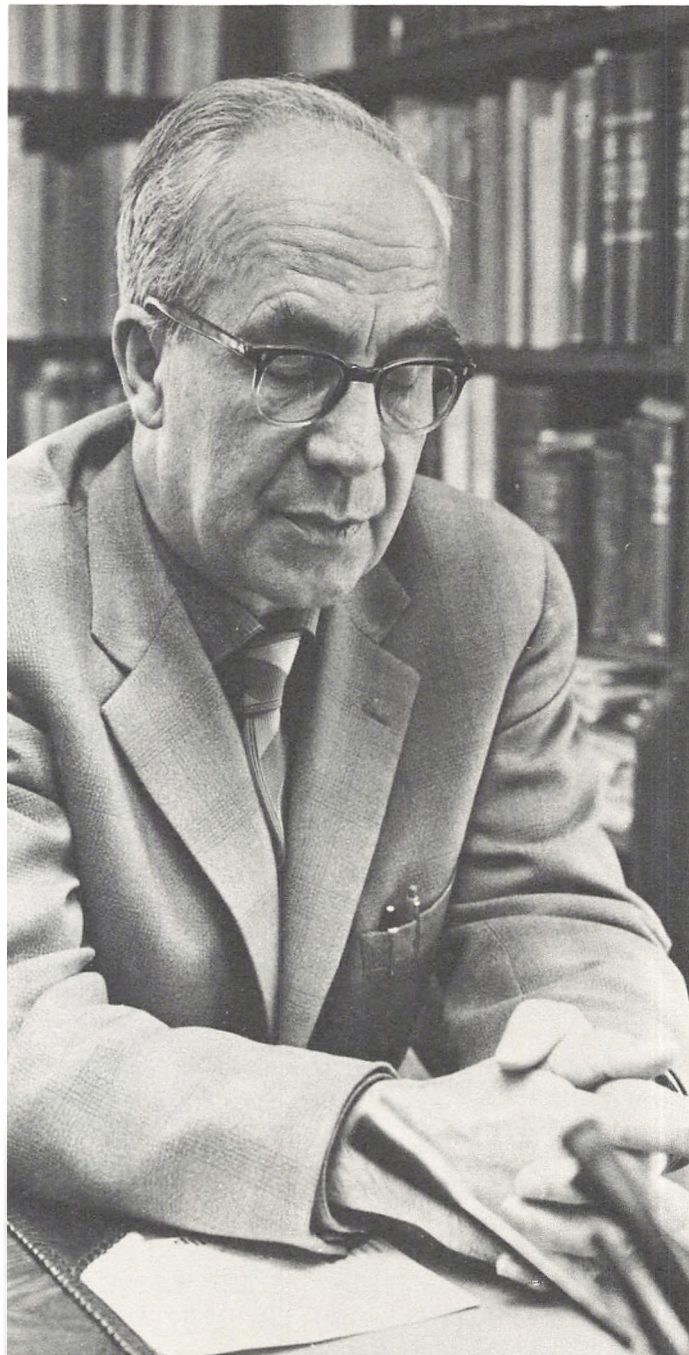
Højskoleforstander *Erik Balslev Nissen* var født i København d. 11. september 1900 og tog teologisk embedseksamen i 1924. Han blev højskolelærer, først på Roskilde Højskole hos Jens Rosenkjær, som kom til at betyde meget for ham, og kom i 1927 som ung nygift lærer med sin hustru Inge (Sandø) til Antvorskov Højskole. De købte skolen af Fred. Nørgaard i 1935, og Nissens forstandertid varede til 1963. Han virkede som lærer lige til sin død, ialt næsten 45 år ved samme højskole.

Gennem slægtskabet med Balslev'erne og Bredsdorff'erne kendte han højskolen fra sin barndom. Han kunne med et — undertiden lidt skævt — smil fortælle om sin »fortid« som KFUM'er, studentskytte og garder. Siden bevægede han sig et stykke vej fra dette udgangspunkt og var som højskolemand dybt fortrolig med Grundtvigs tanker om kirke og skole. I skolearbejdet havde han en bredde og et frisind som få. Han — københavner — blev en foregangsmand i at »lukke byerne op« for folkehøjskolen og måtte tåle drøje hug i den anledning.

På Slagelseegnen var han virksom på mange måder, som den inspirerende foredragsholder og oplæser, under krigen som formand for Dansk Ungdomssamvirke for Sorø amt, som ledende medlem af det sønderjyske og nordiske foreringsarbejde, som formand for menighedsrådet i Sct. Peders landsogn, og mange andre steder. Hans fra barndommen arvede historiske sans ytrede sig i kampen for bevarelsen af de få smukke, gamle bygninger i Slagelse, og han var det selvfølgelige valg som Nationalmuseets tilsynsførende med Antvorskov klosterruin. I fællesskab med lektor Vagn Aagesen var han initiativtager til Slagelseegnens Kulturkreds og medlem af dens bestyrelse til sin død. Sammen med provst Otto Holmgaard skrev og redigerede han »Slagelsebogen«, og han havde ved sin død d. 10. maj 1972 næsten afsluttet arbejdet med manuskriptet til den her foreliggende bog.

Erik B. Nissen havde synspunkter og var undertiden et stridens tegn, men altid igangsatte og altid åben og lyttende, indsigtfuld, men aldrig bedrevidende. Mange, ikke mindst på Slagelseegnen, mindes ham med taknemlighed.

Helge Severinsen,
forstander, Skælskør Folkehøjskole.

LITTERATURLISTE

Litteraturlisten er udarbejdet af forfatterne og verificeret på Slagelse Centralbiblioteks læsesal. Dens formål er først og fremmest at anspore til videre læsning, idet listen er vejledende og ikke tilsigter fuldstændighed. Både udvalg og gruppering må blive skønsmæssig, men der er lagt vægt på at bringe titler med yderligere litteraturhenvisninger.

I øvrigt kan der findes meget materiale på Lokalhistorisk arkiv på Slagelse Centralbibliotek. Arkivet dækker også i vid udstrækning Slagelses omegn.

OVERSIGTS- OG OPSLAGSVÆRKER

Arnskov, P.: Bogen om Slagelse. Historiske og topografiske skildringer af Slagelse gennem årene. 1931. 456 + 16 sider.

Brøndsted, Johannes: Danmarks oldtid. 2. udgave. 1957—60. Bind 1—3.

Clausen, H. V.: Fra Holbæk amt. Topografisk-historisk skildringer. 1948. 70 sider.

Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede. Redaktør: Axel Steensberg. 1969—71. Bind 1—2.

Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede. Redaktør: Axel Steensberg. 1963—64. Bind 1—2.

Danmarks kirker. Udgivet af Nationalmuseet. 1933—. (Bind 5:1—2: Sorø amt. Ved Victor Hermansen og Poul Nørlund. 1936—38).

Danmarks natur. Redigeret af Arne Nørrevang og Torben J. Meyer. (Bind 1: Landskabernes opståen. 1967).

Danske slotte og herregårde. Under redaktion af Aage Roussell. 2. udgave. (Bind 4: Midtsjælland. 1964).

Ingvorsen, Leif: Fortiden omkring os. Lokalhistorie i skolen. 1968. 259 sider.

Nedergaard, Paul: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie. (Kirkelig geografi). 1849—1949. (Bind 2: Roskilde stift. 1954).

Prange, Knud: Hvorfor lokalhistorie? 1971. 32 sider.

Slagelsebogen. Af Otto Holmgaard og Erik B. Nissen. 1968. 147 sider.

Sydsjælland. Fugleflugs-trekanten. Redaktør: Bent Rying. 1971. 304 sider. (Gyldendals Egnsbeskrivelser).

Trap, J. P.: Danmark. Redigeret af Niels Nielsen, Peter Skautrup og Povl Engelstoft. 5. udgave. (Bind 3:2: Holbæk amt. 1954. Bind 3:3: Sorø amt. 1954).

Troels-Lund, Troels: Dagligt liv i Norden i det sekstende århundrede. 6. udgave ved Erik Kjersgaard. 1968—69. Bind 1—7.

LANDSKAB OG UNDERGRUND

Andersen, S. A.: Det danske landskabs historie. Danmarks geologi i almenfattelig fremstilling. 1933. 276 sider.

Atlas over Danmark. Tekst og fotografier. Redigeret af Niels Nielsen. Udgivet af Det Kongelige Danske Geografiske Selskab. 1949—1961. (Bind 1:1—2: Axel Schou: Landskabsformerne. 1949).

Clausen, H. V.: Det danske landskab. 1926. 168 sider.

Det danske kulturlandskab. Af Aage H. Kampp og Aage Aagesen. 1965. 94 sider. (Gads Geografi for Gymnasier og Seminarier).

Midtsjælland. Af A. S. Andersen, P. L. Jørgensen, Asger Ditlevsen, Arthur Fang, Poul Nørlund og Th. A. Müller. 1936. 88 sider. (Min Hjemstavn, 2).

Simonsen, K.: Sorø-egnens geologi. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XV, 1927, side 22—35).

Sten i farver. Af Karen Callisen og Helge Gry. 2. udgave. 1968. 160 sider.

Borg og kloster

Bernholm, P. H.: Antvorskov gennem tiderne til vore dage. 1942. 148 sider.

Halt Olsen, Thomas: Dacia og Rhodos. En studie over forholdet mellem Johannitterstormesteren på Rhodos og prioratet Dacia i det 14. og 15. århundrede med særligt henblik på Juan de Carduna's visitation (—1476). 1962. 109 sider.

Knudsen, Gunnar: Helgendyrkelsen i Slagelse. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, V, 1916, side 3—47).

La Cour, L. F.: Bidrag til en skildring af Korsør og omegn i midten af det 18de århundrede. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, VI, 1917, side 30—84).

Nørlund, Poul: Antvorskov. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XV, 1927, side 163—166).

Severinsen, P.: Sorø amts klostersogne og frigørelsen 1569. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XVI, 1928, side 33—68).

OLDTID OG VIKINGETID

Andersen, Harald: Tomme høje. — (Kuml, 1951, side 91—135). (Om Galgebakken ved Slotsbjergby).

Arkæologisk ABC. Håndbog i dansk forhistorie. 1972. 350 sider.

Glob, P. V.: Danske oldtidsminder. 2. udgave. 1967. 275 sider.

Glob, P. V.: Helleristninger i Danmark. 1969. 333 sider (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, 7).

Glob, P. V.: Slotsbjergby høje. (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1947, side 38—48).

Jeg ser på oldsager. 840 danske oldsager i tekst og billeder. Redaktør: Mogens Rud. 1965. 384 sider.

Kjær, Hans: Slotsbjergby høje og guldfundet i Slotsbjergby 1816. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XIII, 1925, side 66—86).

Kjær, Hans: Var Boeslunde-banke et helligsted? — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XVI, 1928, side 5—20).

Mathiassen, M. J.: Om Mullerup mose og Mullerupkulturen. — (Fra Holbæk Amt. Historiske årbøger udgivet af Historisk Samfund for Holbæk Amt, VIII binds 3. årgang, 1935, side 94—135).

Mathiassen, Therkel: Nordvestsjælland gennem 10.000 år. 1963. 135 sider.

Mathiassen, Therkel: En palæolitisk boplads ved Bromme. — (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1947, side 5—10).

Nørlund, Poul: Trelleborg. Med bidrag af Knud Jessen, N. E. Nørlund, Gunnar Knudsen, Th. Mathiassen, C. J. Becker, M. Degeberøl. 1948. 298 sider. (Nordiske Fortidsminder, IV, 1).

Olsen, Olaf: Om at udgrave stolpehuller. — (Nationalmuseets Arbejdsmark, 1968, side 155—70). (Om Trelleborg).

Rosenberg, G.: Jættestuen i »Rævehøj« ved Slotsbjergby. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XI, 1923, side 3—20).

Schultz, C. G.: Vikingetidshuset på Trelleborg. — (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1942, side 17—30).

STEDNAVNE

Christensen, J. V.: Midtsjællands markstrøgs navne. Et forsøg på en samstilling. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, X, 1922, side 3—22).

Hald, Kristian: Vore stednavne. 2. udgave, 1965, 299 sider.

Hald, Kristian: Stednavne og kulturhistorie. 1966. 93 sider. (Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger).

Houken, Aage: Håndbog i danske stednavne. 1956. 325 sider.

Ussing, Henrik: Stednavne i Sorø amt. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, IV, 1915, side 3—42).

ADMINISTRATIVE INDELINGER

Gravlund, Thorkild: Dansk bygd. 1930. Bind 3.

Gravlund, Thorkild: Herredsbogen. 1926—30. (Bind 1: Sjælland. 1926).

Heltoft, Jens: Eggeslevmagle samt Vester- og Medelsyssel i Sorø amt. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, LVII, 1970, side 86—93).

Jensen, Jens Peter: Løve herreds gamle tingsted. — (Fra Holbæk Amt. Historiske Årbøger udgivet af Historisk Samfund for Holbæk Amt. IX binds 1. årgang, 1936. Side 218—220).

Larsen, Henrik: Fra Løve herreds fortid. — (Fra Holbæk Amt. Historiske Årbøger udgivet af Historisk Samfund for Holbæk Amt. X binds 1. årgang, 1939, side 49—64).

Strange Nielsen, A.: Om Sorø amts tilblivelse. (Årbog for Historisk Samfund for Sorø amt, 56, 1969, side 7—23).

Strange Nielsen, A.: Sjællands landsting i Ringsted. 1960. 39 sider.

Vangslev, Thorvald: Omkring Vestsjællands tingsted. — (Fra Holbæk Amt. Historiske Årbøger udgivet af Historisk Samfund for Holbæk Amt. XVIII binds 3. årgang, 1970, side 14—25).

KIRKER

Andersen, Emil: Eggeslevmagle kirkes ældste kærne. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, LV, 1969, side 9—75).

Dahlby, Frithiof: Symboler og tegn i den kristne kunst. 1965. 162 sider.

Gadeberg, P.: Sørbymagle kirke efter restaureringen 1964—65. 1966. 8 sider.

Moltke, Erik: Vestsjællands kirker. 1947. 98 sider. (Danmarks Herligheder).

Nissen, J.: Alterkalken i Hemmeshøj kirke. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, III, 1914, side 52—67).

Nissen, J.: Kirkeklokkerne i Hemmeshøj. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, IV, 1915, side 110—116).

Rønne, Karl: Den store malmklokke i Slotsbjergby kirke. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, LIII, 1966, side 73—80).

Saxtorph, Niels M.: Jeg ser på kalkmalerier i danske kirker. 1967. 372 sider.

ANDELIGT LIV

Banning, Knud: Degnekristne. En almuerejsning. En studie over den gudelige vækkelse på Sydvestsjælland med særligt henblik på skolelærer Rasmus Sørensens virke. 1958. 357 sider. (Kirkehistoriske Studier 2. række, nr. 4).

Banning, Knud: En landsbylærer. Skolelærer Rasmus Sørensens ungdom og lærergerning 1799—1844. 1958. 131 sider. (Kirkehistoriske Studier 2. række, nr. 3).

Brostrøm, C. A.: Om Vilh. Beck. — (Fra Holbæk Amt. Historiske Årbøger udgivet af Historisk Samfund for Holbæk Amt. VIII binds 2. årgang, 1934, side 110—118).

Elle Jensen, F.: Det sydvestsjællandske broderkonvent. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XXXIII—XXXIV, 1947, side 64—81).

Høve Valgmenighed. 1880—1970. Redigeret af Jørgen Dilling Hansen. 1970. 68 sider.

Lambert-Jensen, Aa.: Den gudelige bevægelse i Sydvestsjælland. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XXXI, 1943, side 111—133 + XXXII, 1944, side 3—23).

Lindhardt, P. G.: Den ældste Indre Mission. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XXXX, 1953, side 9—63).

Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede. Udgivet af Institutet for Dansk Kirkehistorie under redaktion af Anders Pontoppidan. 1960 —. (Bind 2: Knud Banning: De sjællandske vækkelser. Sorø, Holbæk og Præstø amter samt Lolland-Falster og Bornholm. 1961).

SKOLER

Antvorskov Højskole gennem 50 år. 1908—1958. Udgivet af Antvorskov Elevforening. 1958. 96 sider.

Ellkier-Pedersen, Sigv.: Bogen om rytterskoletavlerne. En undersøgelse i 250-året (1721—1971). 1971. 120 sider.

Flakkebjerg Ungdomshjem. 1836—1936. 1936. 118 sider.

Forlev Friskole. Festskrift udsendt i anledning af skolens ethundrede års jubilæum 23. maj 1964. 1964. 40 sider.

Jensen, Thøger: Kong Frederik den Fjerdes skoler. (Rytterskolerne). Udgivet i 200 året efter deres oprettelse. 1921. 100 sider.

Jessen, Johs. C.: V. og Ø. Flakkebjerg herreds skolehistorie. Blade af den danske skoles historie fra ca. 1690 til vore dage. 1938. 352 sider.

Jessen, Johs. C.: Slagelse herreds skolehistorie 1721—1830. Udgivet af Historisk Samfund for Sorø Amt. 1942. 144 sider.

Petersen, Anders: Sjællands stifts degnehistorie. Et bidrag til de svundne århundreders personal- og kulturhistorie udarbejdet efter kirkebøger og arkivdokumenter. 1899. 248 sider.

Severinsen, P.: Landsbyskolens tilblivelse i Sorø Amt. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XXV, 1937 med efterskrift, side 3—78 + 133).

FOLKEMINDER

Boberg, Inger Margrethe: Sagn og overleveringer om oldtidshøjene i Sorø Amt. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XXII, 1934, side 26—55 + XXIII, 1935, side 57—87).

Fabeldyr og sagnfolk. Af Bengt Holbek og Iørn Piø. 1967. 512 sider.

Knudsen, Gunnar: Helligkilder i Sorø Amt. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, VII, 1918, side 3—47 med efterslet IX, 1921, side 43—49).

Piø, Iørn: Folkeminder og traditionsforskning. 1966. 84 sider. (Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger).

Rønne, Karl: Korsene ved Sludstrup. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, LV, 1969, side 76—82).

Schmidt, August F.: Danmarks byremser. 1957. 232 sider. (Danmarks Folkeminder, 67).

Schmidt, August F.: Danmarks helligkilder. Oversigt og litteraturfortegnelse. 1926, 168 sider. (Danmarks Folkeminder, 33).

Schmidt, August F.: Danmarks kæmpesten i folkeoverleveringen. 1933. 452 sider. (Danmarks Folkeminder, 39).

Sjællandske sagn. Udgivet af Anders Uhrskov. 1932. 192 sider.

LANDBRUGET

Christensen, Lars: Høstskikke i sidste halvdel af forrige århundrede. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, VIII, 1920, side 80—88).

Christensen, Lars: Fra vore bedsteforældres tid. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XI, 1923, side 125—133).

Christensen, Lars: Husmændene i forrige århundrede. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XII, 1924, side 102—111).

Fra tiggerstav til samfundspligt. Kilder og læsestykker udvalgt og kommenteret af O. Villumsen Krog. Udgivet af Dansk Historielærerforening. 1971. 53 sider.

Hastrup, Frits: Danske landsbytyper. En geografisk analyse. 1964. 297 sider. (Studier fra Geografisk Institut i Århus, 14).

Jacobsen, Fritz: Bondekår i Sorø Amt. 1735 og 1744. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XXXV, 1947, side 34—60).

Jacobsen, Fritz: Fra de store landboreformers tid. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XXIV, 1936, side 67—80).

Jacobsen, Fritz: Kvægpesten i Sorø amt, 1745—52. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XXV, 1938, side 3—20).

Jacobsen, Fritz: Tidsbilleder fra Antvorskov gods i tidsrummet 1658—1774. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XXIV, 1938, side 89—102).

Jensen, L. P.: Bondeliv på en vestsjællandsk bondegård i ca. 200 år. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, XII, 1924, side 3—72 + XIII, 1925, side 3—65).

Jordfordeling og udskiftning. Undersøgelser i tre sjællandske landsbyer. Med et bidrag af Werner Christensen. Af C. Rise Hansen og Axel Steensberg. 1951. 486 sider. (Det Kongelige Danske

Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Skrifter, bind 2, nr. 1).

Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646—1731. Udgivet af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbobefolkningens Historie. Ved Ole Højrup. 1968. Bind 1—2.

Matthiessen, Hugo: Det gamle land. Billede fra tiden før udskiftningen. 1942. 216 sider. (Selskabet for Dansk Kulturhistories Skrifter).

Olsen, Gunnar: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525—1774. 1957. 401 sider. (Landbohistoriske Studier).

Olsen, Gunnar: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. 1960. 152 sider.

Ruus, Poul: Om Slagelse og dets opland. — (Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, LIII, 1966, side 94—101).

REGISTER

Andersen, Emil 22.
 Antvorskov bakke 8.
 Antvorskov Fajancefabrik 50.
 Antvorskov højskole 62.
 Antvorskov kloster 34f.
 Antvorskov slot 34, 41, 43ff.
 Antvorskov vildtbane 46f.
 Arnehavhus 49.
 Arnth Jensen 67.
 Astrup, H. C. 45, 50.
 Augustendal 45.
 Beck, Ludvig 65.
 Beck, Vilhelm 61.
 Bernstorff, J. E. H. 48.
 Bildsø 12.
 Bisserup 57.
 Bjarup 15.
 Boeslunde 12, 51.
 Boeslunde kilde 32.
 Boeslunde kirke 22.
 Boeslunde skole 42.
 Boisen, Fr. E. 67.
 Borgbjerg banke 12.
 Brigittas kilde 32.
 Brixes kilde 32.
 Bromme 9.
 Brorupgård 46.
 Brun, Constantin 45.
 Brænderigården 45.
 Brøsi kilde 32.
 Budstikke-Boisen 67.
 Bøstrupgård 46.
 Cathrineholm 43.
 Charlottedal 45f.
 Christian IV 35, 47.
 Dael, Niels 64.
 Dalmose 57f.
 Dinesen, Anders 43.
 Dorph, A. 25.
 Drøsselbjerg kirke 27.
 Dyrehovedgård 44.
 Dyrholm, Jens 25.
 Dævidsrød 44, 48.
 Eggert, Niels 62.
 Eggeslevmagle kirke 22.
 Eichstedt, Hans Henrik v. 44.
 Eigildsen, Elling 60.
 Erik Lam 22.
 Erik Menved 34.
 Erik Præstehader 34.
 Esholte 16.
 Eskildstrup 15.
 Falkenstein 43.
 Finderup 61.
 Finderup kirke 27.

Fisker, Jacob 60.
 Flakkebjerg 51.
 Flakkebjerg herred 38.
 Flakkebjerg kirke 25, 50.
 Flakkebjerg rytterskole 42.
 Flakkebjerg ungdomshjem 65.
 Flemming, slægten 46.
 Fogh, Hans Larsen 23, 43.
 Forlev 52.
 Frandsen, Ernst 30.
 Frederik II 43, 47.
 Frederik IV 41f, 43.
 Friis, Christian 46.
 Fuirendalske institut 65.
 Følgedsstenen 51.
 Fårdrup kirke 25.
 Fårdrup mose 11.
 Galgebakken 12f.
 Gl. Antvorskov 34, 49.
 Gerlev 43, 51.
 Gerlev centralskole 12.
 Gerlev idrætshøjskole 62.
 Gerlev kirke 22.
 Gierslev 61.
 Gierslev kirke 27.
 Gimlinge 50.
 Gimlinge kirke 25.
 Gimlinge rytterskole 42.
 Grevenkop-Castenskjold, slægten 23, 44.
 Grimskærdysse 12.
 Gryderup skole 42.
 Gudum 15.
 Gudum kirke 22, 51.
 Gudum å 8.
 Gyldenholm 43.
 Gækkelund 34.
 Halkevad 51, 60.
 Halkevad mindelund 67.
 Hansen, Constantin 43.
 Harrested 7.
 Hashøj 7, 15.
 Havrebjerg 61.
 Havrebjerg frimenighed 64.
 Havrebjerg kirke 25.
 Hejninge 15, 50, 51, 53.
 Hejninge kirke 18, 27.
 Hejninge skole 43.
 Helene kilde 32.
 Hellig Anders 30, 36, 51.
 Hellig Anders' kilde 30.
 Hellig Anders' kors 36.
 Hellig Kors Kide 32.
 Helligkilde 33.
 Helligkorskirken 22.
 Heltoft, J. 22.

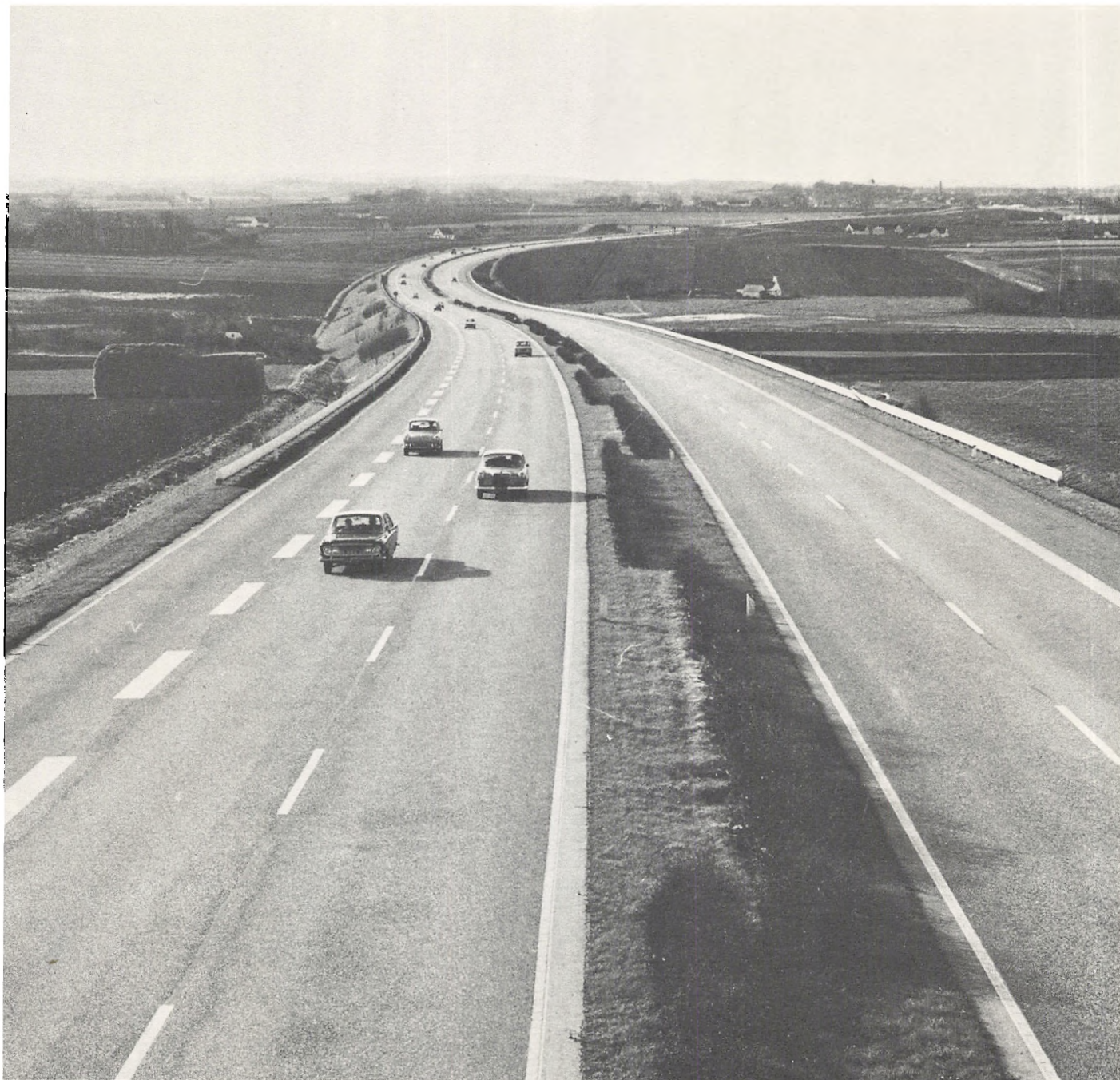
Hemmeshøj 50, 51.
 Hemmeshøj kirke 25.
 Henriksen, Ax. 15.
 Herholdt, J. D. 34, 43.
 Herthalund 49.
 Hilker, Georg 43.
 Holberg, Ludvig 46.
 Holstein, Frederik Adolph 60, 65.
 Holsteinborg 60.
 Hosteinsminde 65.
 Holmstrup rytterskole 42.
 Horsedysse 11.
 Hulby skole 42.
 Hvilebjergskolen 42.
 Hvilehøj 12, 36.
 Høng højskole 62.
 Høng tinghus 38.
 Hørnshavn 57.
 Høve 12, 61f.
 Høve frimenighed 64f.
 Høve kirke 25.
 Idagård 45.
 Ingemann, Lucie 23.
 Jensen, Arnth 67.
 Jensen, J. P. 50.
 Juelsborg 36, 38.
 Jættehøj 11.
 Jørgensen, Anders 62.
 Kallekilde 33.
 Karlsgård 45.
 Kelstrup 12.
 Kelstrup kilde 32.
 Kindertofte kilde 32.
 Kindertofte kirke 23.
 Kirke Stillinge kirke 18ff.
 Kirke Stillinge rytterskole 42.
 Kirkerup 15.
 Kirkerup hospital 30.
 Kirkerup kilde 30.
 Kirkerup kirke 25.
 Kirkerup skole 42.
 Knudstrup 53.
 Kolde kilde 32.
 Kong Slav 11.
 Kong Slavs dysse 11.
 Kongevejen 47f.
 Korsør nor 11.
 Kragerupgård 46.
 Krogh Rasmussen, Johannes 67.
 Krogshede, Kristian 62.
 Krumryggestenen 23.
 Landbytorp 43.
 Landsgrav 50.
 Larsen, Marie 32.
 Larsen Fogh, Hans 23, 43.

Lille Frederikslund 44, 45.
 Lille Valby skole 43.
 Liselund 43, 64.
 Lundforlund 12, 52.
 Lundforund kirke 23.
 Løve kro 38.
 Løvegård 46.
 Maglemose 9, 11.
 Mathiassen, M. J. 9.
 Moltesen, L. 67.
 Morten Maler 22, 25.
 Mullerup havn 57.
 Mullerup mose 9.
 Møller, C. C. 65.
 Mørch, Eyvind 62.
 Nicolai, Knud 22.
 Nielsen, Zakarias 32, 65.
 Nordrup 51.
 Nordruplund 44.
 Nordrupvester kirke 23.
 Nørgård, Fred. 62.
 Oldebjerg 8.
 Oldenburg, Th. V. 23.
 Oliva 23.
 Olsen, Johs. 30.
 Ormslev kro 49.
 Ottesen, Rasmus 60.
 Ottestrup kirke 23, 51.
 Pebring 15.
 Pedersen, Stefan Viggo 25, 64.
 Petri sten 51.
 Pine hul 52.
 Post Marie 52.
 Postridderkroen 48, 49.
 Pottemagerhuset 50.
 Radier, Jens M. 42.
 Ravne-hullet 33.
 Rosted 43.
 Rostgaard, Frederik 31, 33.
 Rønne, C. F. 64.

Rønne, Karl 64.
 Rønne, Peter 64.
 Rævehøj 11.
 Salomon, Wulff 50.
 Skt. Klemens kilde 32.
 Skt. Knuds kilde 32.
 Skt. Mikkel's kirke, Slagelse 7, 27.
 Skt. Peders kilde 32.
 Skt. Peders kilde 33.
 Skt. Peders kirke, Slagelse 36.
 Schou, H. A. 45.
 Schou, H. H. 34, 49, 57.
 Skaftetelev 51.
 Skibsholm havn 57.
 Skovgaard, Niels 64.
 Skovsgaard 43.
 Skælskør folkehøjskole 62.
 Skørpinge kirke 25.
 Slagelse 7, 15.
 Slagelse lystskov 8, 49, 51.
 Slots Bjergby 12.
 Slots Bjergby kirke 23.
 Slots Bjergby-højene 7, 12.
 Sludstrup kirke 23.
 Sludstrup skole 43.
 Solbjerg 61.
 Solbjerg kirke 25.
 Sorterup kirke 23.
 Stig, marsk 25.
 Store Frederikslund 23, 44.
 Store Valby 11, 44.
 Store Valby rytterskole 42.
 Studentersøen 49.
 Svenstrup 15.
 Søndergaard, A. 12.
 Søndergaard, Ole 25.
 Sønderup 51.
 Sønderup kirke 23.
 Sønderup skole 42.
 Sørbymagle 52.

Sørbymagle kirke 25.
 Sørbymagle rytterskole 42.
 Sørensen, Rasmus 60.
 Tausen, Hans 36.
 Thomsen, Eskil 23.
 Ting-Jellinge 38.
 Trelleborg 15, 33f.
 Tudeå 8.
 Tyvelse 15, 61.
 Tårnby 34, 44.
 Tårnby kirke 25.
 Tårnby skole 42.
 Tårnholm 44.
 Valbygård 44.
 Valdemar Atterdag 33.
 Valdemar den Store 34.
 Valdemars kilde 32.
 Valdemarskilde 32, 45.
 Vedel, Johs. 67.
 Vemmelev 15, 50, 52, 60, 61.
 Vemmelev kirke 25.
 Vemmelev kro 49.
 Vemmeløse 15.
 Vester Valby 44.
 Vesterby, Erik 9.
 Vestmotorvejen 49.
 Wiedewelt, Johannes 22.
 Vieregge, Elisabeth 43.
 Wilhelmus 27.
 Vinstrup, L. A. 44.
 Vættembjerg 8.
 Vårby bro 48.
 Vårby å 7.
 Vårby å-dalen 7.
 Ørslev 61.
 Ørslev kirke 25.
 Øster Stillinge 65.
 Østerbjerg 8.

ISBN 8799712105

1. *St. Michels-Kirke*, 2. *St. Peders-Kirke*, 3. *Hospitalet*, 4. *Apoteket*;